

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI**

**TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA HAC VE KURBAN
MOTİFLERİ
(ŞAİR SULTANLAR ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. AHMET YILMAZ**

**HAZIRLAYAN
ŞERİFE UZUN**

KONYA-2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: İSLAMDA HAC VE KURBAN.....	3
A- HAC İBADETİ.....	3
1- Haccın Tarihsel Gelişimi.....	3
2- Haccın Şartları.....	5
3- Hac İle İlgili Hükümler.....	8
4- Umre İbadeti.....	12
5- Haccın Çeşitleri.....	13
6- Haccın Yapılışı.....	14
7- Haccın Önemi ve Kültürümüzdeki Yeri.....	16
B- KURBAN İBADETİ.....	21
1- Kurbanın Tarihsel Gelişimi.....	21
2- Kurbanın Dini Hükümü ve Kesim İşlemi.....	24
3- Kurbanın Çeşitleri.....	27
4- Kurbanın Önemi ve Kültürümüzdeki Yeri.....	28
C- KUR'AN'A GÖRE HAC VE KURBAN İBADETİ.....	31
1- Kur'an'a Göre Hac İbadeti.....	31
2- Kur'an'a Göre Kurban İbadeti.....	38
D- HADİSLERE GÖRE HAC VE KURBAN İBADETİ.....	41
1- Hadislere Göre Hac İbadeti.....	41
2- Hadislere Göre Kurban İbadeti.....	47

II. BÖLÜM: TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA HAC VE KURBAN MOTİFLERİ.....	49
A- SÖZLÜKLERDE GEÇEN HAC VE KURBAN İLE İLGİLİ İFADELER.....	49
1- Sözlüklerdeki Hac İle İlgili İfadeler.....	49
2- Sözlüklerdeki Kurban İle İlgili İfadeler.....	69
B- ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE GEÇEN HAC VE KURBAN İLE İLGİLİ İFADELER.....	72
1- Atasözleri ve Deyimlerdeki Hac İle İlgili İfadeler.....	73
2- Atasözleri ve Deyimlerdeki Kurban İle İlgili İfadeler.....	75
C- ŞAİR SULTANLARA AİT DİVANLARDA GEÇEN HAC VE KURBAN İFADELERİ.....	77
1- Divan Sahibi Olan Şair Sultanlar ve Divanlarında Hac ve Kurban İfadeleri.....	79
1.1- Divanları Basılmamış Olan Şair Sultanlar ve Şiirlerinde Hac ve Kurban İfadeleri.....	79
1.1.1- Sultan II. Osman (Genç)- Farisî- (1604-1622)	79
1.2- Divanları Basılmış Olan Şair Sultanlar ve Divanlarında Hac ve Kurban İfadeleri	81
1.2.1- Fatih Sultan Mehmet ve Divanında Hac ve Kurban İfadeleri.....	81
1.2.1.1- Sultan II. Mehmed (Fatih) -Avnî- (1432-1481)	81
1.2.1.2- Fatih Sultan Mehmed Divanı'nda Hac ve Kurban İfadeleri....	83
1.2.2- Sultan II. Bayezid ve Divanında Hac ve Kurban İfadeleri.....	84
1.2.2.1- Sultan II. Bayezid –Adlî- (1447-1512).....	84
1.2.2.2- Sultan II. Bayezid Divanında Hac ve Kurban İfadeleri.....	86
1.2.3- Yavuz Sultan Selim ve Divanında Hac ve Kurban İfadeleri.....	87
1.2.3.1- Sultan I. Selim (Yavuz) –Selimî- (1467-1520).....	87
1.2.3.2- Yavuz Sultan Selim Divanı'nda Hac ve Kurban İfadeleri.....	89
1.2.4- Kanunî Sultan Süleyman ve Divanında Hac ve Kurban İfadeleri...91	
1.2.4.1- Sultan I. Süleyman (Kanunî)- Muhibbî- (1494-1566).....	91

1.2.4.2-	Muhibbî Divanı'nda Hac ve Kurban İfadeleri.....	93
1.2.5-	Sultan III. Murad ve Divanında Hac ve Kurban İfadeleri.....	127
1.2.5.1-	Sultan III. Murad -Muradî- (1546-1595).....	127
1.2.5.2-	Sultan III. Murad Divanı'nda Hac ve Kurban İfadeleri.....	129
1.2.6-	Sultan I. Ahmed ve Divanında Hac ve Kurban İfadeleri.....	130
1.2.6.1-	Sultan I.Ahmed -Bahtî- (1590-1617).....	130
1.2.6.2-	Sultan I. Ahmed Divanı'nda Hac ve Kurban İfadeleri.....	131
1.2.7-	Sultan III. Selim ve Divanında Hac ve Kurban İfadeleri.....	133
1.2.7.1-	Sultan III. Selim -İlhâmî- (1761-1808).....	133
1.2.7.2-	Sultan III. Selim Divanı'nda Hac ve Kurban İfadeleri.....	135
2-	Divan Sahibi Olmayan Şair Sultanlar ve Şiirlerinde Hac ve Kurban İfadeleri.....	136
2.1-	Osman Gazi (1258-1326)	136
2.2-	Orhan Gazi (1288- 1362)	138
2.3-	Sultan I. Murad (Hüdâvendigâr) (1326-1389)	139
2.4-	Sultan I. Bayezid (Yıldırım) (1360-1403)	142
2.5-	Sultan I. Mehmed (Çelebi) (1373-1421)	143
2.6-	Sultan II. Murad – Muradî- (1404-1451)	145
2.7-	Sultan II. Selim (Sarı) Selimî- (1524- 1574)	146
2.8-	Sultan III. Mehmed –Adlî- (1566-1603)	148
2.9-	Sultan IV. Murad –Muradî- (1611-1640)	150
2.10-	Sultan İbrahim (Deli) (1615- 1648)	151
2.11-	Sultan IV. Mehmed – Vefaî- (1641- 1693)	152
2.12-	Sultan II. Ahmed (1643-1695)	153
2.13-	Sultan II. Mustafa – İkbâlî, Meftûnî- (1664- 1704)	154
2.14-	Sultan III. Ahmed – Necib- (1673- 1736)	155
2.15-	Sultan I. Mahmud – Sebkatî- (1696- 1754)	157

2.16- Sultan III. Mustafa – Cihangir- (1717- 1774)	158
2.17- Sultan II. Mahmud – Adlî- (1784- 1839)	160
2.18- Sultan V. Mehmed (Reşad) (1844- 1918)	161
SONUÇ.....	163
BİBLİYOGRAFYA.....	165

ÖNSÖZ

Türk edebiyatının tarihi seyri ele alındığında en önemli kısmının İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemlerde oluşturulan ve bugün bizim "Türk İslam Edebiyatı" diye adlandırdığımız dönem olduğu açıktır. Türk edebiyatında bu dönem içerisinde verilmiş olan eserlerin pek çoğunda ise dini kaynaklar ve unsurlar sıkça kullanılmıştır

Türk İslam edebiyatı içerisinde en verimli dönemi Divan edebiyatı oluşturmaktadır. Çünkü Türk milletinin dil ve edebiyatına ait en sanatlı örnekler hiç şüphesiz Divan edebiyatı döneminde kendini göstermiş, yüzyıllar boyunca biriktirilen estetik anlayışlar sayesinde de görkemli eserler ortaya çıkmıştır. Bu edebiyata oldukça büyük bir katkıyı ise hem maddi hem manevi destekleriyle, hem de bu alanda bizzat vermiş oldukları eserlerle Osmanlı sultanları sağlamıştır.

Biz de, danışman hocamız Doç. Dr. Ahmet Yılmaz'ın yönlendirmesiyle yapmış olduğumuz bu yüksek lisans tezi çalışmasında Türk İslam edebiyatında hac ve kurban motifini ve özellikle de şair sultanların eserlerinde yer alan konuyla ilgili örnekleri inceledik. Bu çalışma esnasında öncelikle şair sultanların divanlarının basılmış olanlarını ele aldık. Bu eserler içerisinde dini bir unsur olan "hac ve kurban" motiflerinin yer aldığı beyitleri tespit ettik ve çalışmamızı bu şiirler üzerinde yoğunlaştırdık.

Çalışmamızın birinci bölümünde hac ve kurban ibadetinin İslam inancı ve Türk kültüründeki yerini ele aldık. Yine bu bölüm içerisinde bu ibadetlerden bahseden Kur'an ayetlerine ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadis-i şeriflerine yer verdik. Çalışmamızın esas bölümüne geçmeden önce bilgilendirici olması açısından oluşturduğumuz bu kısımda fazla detaya girmemeye gayret gösterdik.

Çalışmamızın asıl kısmının da içinde bulunduğu ikinci bölümde ise "hac ve kurban" motifinin Türk İslam edebiyatı içerisindeki yerini ele aldık. Öncelikle geçmişten günümüze Türk dilinin önemli kaynakları olan sözlüklerde geçen hac ve kurbanla ilgili ifadeleri tespit ettik. Bunu yaparken de bu ifadelere hangi sözlükte ne şekilde yer verildiyse olduğu gibi çalışmamıza aldık. Ardından konuyla ilgili motiflerin, yine kültürümüzün önemli unsurlarından biri olan atasözü ve deyimlerimizdeki örneklerini tespit ettik. Son olarak ise Divan edebiyatımız içerisinde önemli bir yere sahip olan şair sultanların eserlerinde, çalışmamızın temel unsuru olan "hac ve kurban" motifinin

işlenişini inceledik. Öncelikle şair sultanları, divan tertip edip etmediklerine ve eğer mürettep bir divana sahiplerse bu divanların basılı olup olmadığına göre tasnif ettik. Bu bölümlerde şair sultanları kronolojik bir sıraya göre ele alıp önce hayatları ve kişilikleri hakkında kısa ama tanıtıcı bilgiler vermeye çalıştık. Ardından da eserlerindeki konumuzla ilgili örneklere, açıklamalarıyla birlikte yer verdik.

Bütün bunları yaparken öncelikle dini bir unsur olan “hac ve kurban” ibadetinin bir kültür ögesi olan edebiyata nasıl yansıdığını; hem tarihimizin hem de edebiyatımızın en önemli şahsiyetleri olan Osmanlı sultanlarının hiçbirinin hacca gitmemiş olmasına rağmen hac motifine ve hem bir ibadet hem de çok eskilere dayanan bir geleneğimiz olan kurban motifine şiirlerinde nasıl yer verdiklerini göstermeyi amaçladık.

Türk İslam edebiyatı içerisinde sıkça rastlanamayan bu tür araştırmaların çoğalmasını ve çoğu zaman yanlış ve eksik tanınan tarihi ve edebi kişiliklerin eserlerinden yararlanılarak daha doğru ve hakkıyla tanınmasını, tanıtılmasını diliyoruz.

Bu çalışmanın meydana getirilmesinde yardımlarını ve vaktini esirgemeyen hocam Doç. Dr. Ahmet Yılmaz’a ve hayatımdaki pek çok konuda olduğu gibi araştırmalarım esnasında da bana destek olan dayım Mehmet Yılmaz’a teşekkürü bir borç kabul ediyorum.

Şerife UZUN

KONYA–2007

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı geçen eser
- a.g.m.** : Adı geçen madde
- a.s.** : Aleyhisselam
- b.** : Bin
- Bkz.** : Bakınız
- C.** : Cilt
- G.** : Gazel
- H.z.** : Hazreti
- M.E.B.** : Milli Eğitim Bakanlığı
- M.Ü.** : Marmara Üniversitesi
- r.a.** : radiyallahu anh
- s.** : Sayfa
- s.a.v.** : Sallallahu aleyhi ve sellem
- T.D.K.** : Türk Dil Kurumu
- T.D.V.** : Türkiye Diyanet Vakfı
- Yay.** : Yayınları
- Y.K.Y.** : Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Kültürel hayatımızın en önemli unsurlarından biri olan sanat, aynı zamanda kültürün gelişmesini ya da onu engelleyen şartları en çok içinde barındıran alandır. Toplumlarda geçerli olan değer yargıları, yönetimin bakış açısı, toplumun bilgi ve kültür düzeyi ve sanata sağlanan destek bütün ülke sanatlarında olduğu gibi Türk sanatının gelişmesinde ve duraklamasında da birinci derecede etkilidir. Sanat dalları içerisinde ayrıca bir öneme sahip olan alan ise edebiyattır. Çünkü gerek sözlü gerek yazılı olsun, kültürün pek çok unsuru edebiyat sayesinde nesillerden nesillere aktarılmaktadır. Türk kültürünün taşıyıcılarından birisi ise Türk edebiyatı, hatta İslamiyet'in de kabulüyle daha da gelişen ve zenginleşen Türk İslam edebiyatıdır.

Türk İslam edebiyatı üzerine yazılmış pek çok eser bulunmasına rağmen onun gerçek değerini ortaya koyan, ne olup ne olmadığını anlatan eserler oldukça azdır. Bunların da büyük bir kesiminde birkaç şairin şiirlerine bakılarak hükümler verilmiş ve çoğu zaman da yanlış kanılara varılmıştır. Bütün bunlardan dolayı Türk İslam edebiyatı, dolayısıyla Divan edebiyatı kanaatimizce layıkıyla anlaşılammaktadır ve hak ettiği yerde değildir.

Türk İslam edebiyatı içerisinde yer alan sanatçıların vermiş olduğu eserler, tevekkül sahibi kişilerin aşk ve İslam duygusuyla yazdığı, insan sevgisiyle yoğrulmuş eserlerdir. Edebiyatımız bünyesinde ortaya konulan bu eserler tamamen halkın yaşantısını, kültürel değerlerini, dini ve ahlâki hassasiyetlerini yansıtmaktadır. Çünkü bir milletin edebiyatı o milletin aynası gibidir.

Türk kültürü içerisinde inanca dayalı unsurlar oldukça fazladır. Buna bağlı olarak verilen eserlerde dini motifler gerek doğrudan gerekse dolaylı yollarla yer almaktadır. Çalışmamız sırasında ele aldığımız konu olan hac ve kurban motifiyle ilgili olarak Türk edebiyatı içerisinde yer alan eserlerde, Kâbe, Hacer-i Esved, Zemzem Kuyusu, Makam-ı İbrahim, Safâ ve Merve gibi mekânlar; ihram, tavaf, sa'y, vakfe gibi kıyafet ve davranışlar; dualar, ayet ve hadisler; Hz. İbrahim ve Hz. İsmail gibi peygamberler; kurban ve Kurban Bayramı gibi ifadeler zikredilmiştir.

Türk İslam edebiyatının en önemli bölümünü teşkil eden Divan edebiyatıdır. Bu alan özellikle Osmanlı Devleti zamanında zirveye ulaşmış ve bu dönemde pek çok şair

yetiştirilmiştir. Sanata ve sanatçıya verilen destek de bu alandaki gelişmelere büyük katkılar sağlamıştır. Malumdur ki “ marifet iltifâta tâbidir.”

Burada göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husus ise Osmanlı sultanlarının sanata ve özellikle de edebiyata yaptıkları katkıdır. Çünkü onlar sadece destek olmakla kalmamışlar pek çok sanat dalındaki gelişmeye bizzat müdahil olmuşlardır. Kuşkusuz Osmanlı sultanlarının başta şiir olmak üzere bilim ve sanatla böylesine iç içe olmalarının bazı sebepleri vardır. Onların bu özellikleri öncelikle yetiştirilme şartlarıyla alakalıdır. Özellikle devletin kuruluşundan sonra küçük yaşlardan itibaren özel hocalar nezaretinde eğitilen şehzadeler, ilk önce Kur'an'ı, sonra hadis ve diğer dini ilimleri en seçkin hocalardan okuyarak bilgi sahibi olmuşlardır. Ana dillerinin dışında, bazen birden fazla yabancı dile de vâkıf olan şehzadeler, Tarih, Coğrafya, Matematik, Mantık, Kimya gibi pozitif ilimlerin yanında tasavvuf gibi dallardaki faaliyetleri de başarıyla icra etmişlerdir.

Müzik ve şiir ise Osmanlı saraylarında güzel sanatlar içerisinde en çok önem verilen iki alandır. Osmanlı sultanlarının büyük bir kısmı bu sanat dallarıyla yakından ilgilenmiş, şiir konusunda edebiyatımızın seçkin şairleri arasında yer almışlardır. Pek çoğu mürettep bir divana sahip olduğu gibi Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan Kanunî Sultan Süleyman'ın divanı, edebiyatımızdaki en hacimli divanlar arasındadır.

Dinin kültüre dolayısıyla edebiyata olan etkisini göz önünde bulundurduğumuzda bu alanda ortaya konulan eserlerde dini unsurların oldukça sık kullanıldığını görmekteyiz. Buna bağlı olarak diyebiliriz ki; dini motifler pek çok alanda olduğu gibi edebi alanda eserler ortaya koymuş olan şair sultanların ifadelerine de yansımıştır. Çünkü onlar şiirlerini söylerken hem klasik edebiyatın geleneksel kurallarına bağlı kalmışlar hem de içinde buldukları toplumun değerlerini dikkate almışlardır.

Kimi zaman yanlış ve yanıltıcı tanınan, tanıtılan Osmanlı sultanları, buldukları makamın ihtişamına rağmen her zaman mütevazı olmuşlar; bu durumu, duygularını, inançlarını, olaylara bakışlarını ve daha pek çok konuyu dile getirdikleri şiirlerine yansıtmışlardır.

Biz de bu çalışmamızda öncelikle dini bir unsur olan hac ve kurban ibadetinin edebiyatımızda nasıl yer aldığını; en önemlisi de şair olan Osmanlı sultanlarının bu motife eserlerinde ne ölçüde ve ne şekilde yer verdiklerini ortaya koymaya çalıştık.

I.BÖLÜM: İSLAM'DA HAC VE KURBAN

A- HAC İBADETİ

Din duygusu gibi, ibadet ihtiyacı da insanda fitrî ve doğaldır. İnsanlık tarihi boyunca çeşitli dinler, insanın bu doğal duygu ve ihtiyacını gidereceği değişik biçim ve şekiller öngörmüşlerdir. Bu biçim ve şekiller ise dinin ritüelini yani ibadet ve ayin merasimlerini oluşturur. Doğallığı ve fitrî oluşu açısından değerlendirildiğinde ibadetler; bireysel ve toplumsal motivasyonu sağlama, bireye moral gücü kazandırma ve bazı sosyal faydalar oluşturma noktasında oldukça önemlidir.

Kutsal zaman ve mekân inancı hemen hemen bütün dinlerde mevcuttur ve kelime olarak “gitmek, yönelmek, ziyaret etmek¹” demek olan hac, “bir dine mensup olan insanların yeryüzünde tek bir cemaat oluşturarak yılda bir defa belli bir yer ve belli bir zamanda birlikte ibadet etmesi²” şeklinde tanımlanmaktadır.

İslam inancına göre ise hac, bir fıkıh terimi olarak, imkânı olan her müslümanın belirlenmiş zaman içerisinde Kâbe’yi, Arafat’ı, Müzdelife’yi ve Mina’yı ziyaret etmek ve belli bazı dini görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadeti ifade eder. Bu ibadeti yerine getirenlere de Arapçada “hâc”, Türkçede “hacı” denilmektedir³.

1- Haccın Tarihsel Gelişimi

Kutsal zaman ve kutsal mekân inancı gerek kabileci, gerek millî, gerekse evrensel dinlerin hemen hemen hepsinde mevcuttur. Ulûhiyetin tezahür ve tecelli ettiği ve kutsal kabul edilen şahısların yaşadığı ya da kutsal sayılan olayların meydana geldiği mekânlar o inancı paylaşan insanlar tarafından mukaddes kabul edilmiştir. Gerek ilahi varlığa yaklaşmak, gerekse kutsal şahsiyetin yardım ve şefaatinin elde edebilmek için mukaddes diye kabul edilen mekânların belli zamanlarda ziyareti de dini vecibelerden sayılmıştır. Kısacası kutsal mekânları ziyaret etmenin sebebi o mekânın kutsiyetinin bahşedebileceği maddi, manevi ve ahlâki faydaları elde etmektir⁴.

¹ Bkz. İslam Ansiklopedisi, *Hac*, T.D.V., İstanbul, 1996, XIV/382

² Bkz. İlmihal, *Hac ve Umre*, T.D.V., İstanbul, 2000, I/511

³ Bkz. İslam Ansiklopedisi, a.g.m., XIV/382

⁴ A.g.m., XIV/382

Bu tür ziyaretler bütün dinlerde mevcuttur. Özellikle semavi dinlerden olan Yahudilik ve Hıristiyanlığın kutsal kitapları olan Tevrat ve İncil'de bu dinlere ait kutsal mekânlar ve ziyaretleri açık bir şekilde yer almaktadır⁵. Örneğin Yahudilikte tanrının tecelli ettiği Sina Dağı ve Kudüs; Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın yaşadığı yerler, Beytlehem, Nasıra ve özellikle Kudüs şehri ile Hıristiyan aziz ve azizelerinin yaşadıkları yerler ve Katolikler için Vatikan; Budizm'de ise Buda'nın şehri Benares önemli hac mekânları olarak bilinmektedir⁶.

İslamî kaynaklara göre ise haccın Hz. Âdem dönemine kadar uzanan tarihî bir geçmişi vardır. Bir kısmı israiliyyata dayanan bazı rivayetlere göre Kâbe'yi önce melekler tavaf etmiş, daha sonra da Hz. Âdem Allah'ın emriyle Mekke'ye giderek Arafat'ta Hz. Havva ile buluşup kendisine Beytullah'ın etrafındaki hacla ilgili mukaddes yerleri gösteren meleklerin rehberliğinde haccetmiştir.

Hz. Âdem'in oğlu Hz. Şit'in peygamberliği sırasında Kâbe onarılmış, ancak Nuh Tufanı'nın arkasından uzunca bir süre kumlar altında kalmıştır⁷.

Yeryüzünde Allah'a ibadet maksadıyla yapılan ilk bina olan Kâbe, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından eski temelleri bulunarak yeniden inşa edilmiştir. Duvarlar yükselip yerden erişilmez hale gelince Hz. İsmail iskele olarak kullanılmak üzere bir taş getirmiştir. Makam-ı İbrahim adı ile ziyaretgâh olan bu taşta Hz. İbrahim'in ayak izi mevcuttur. Hz. Âdem'in Cennet'ten getirdiğine inanılan Hacer-i Esved tavafın başlangıç noktası olarak Kâbe'nin köşesine yerleştirilmiştir. Hacer-i Esved'in pratik önemi tavafın başlangıç ve bitiş noktasını göstermesinin yanı sıra, onun temsili bir manası da vardır. O, aynı zamanda, Allah'la kul arasında üzerine el konarak ve hürmeten öpülerek yapılan bir akdin (biat) sembolüdür⁸.

⁵ Bkz. Osman Cilacı, İlahi Dinlerde Oruç Hac ve Kurban, Akyol Neşriyat, İzmir, 1980, s. 45

⁶ Bkz. İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, Hac, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1997, s. 100

⁷ Bkz. İslam Ansiklopedisi, a.g.m., XIV/ 386

⁸ Bkz. Mehmet Bayyigit, Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1998, s.34-35

İnşaat tamamlandıktan sonra Cebrail (a.s.) tavafın ve haccın nasıl yapılacağını fiilen göstermiş; Hz. İsmail de bunu Hicaz halkına öğretmiştir. Bu tarihten sonra gelen peygamberler ve ümmetleri de Kâbe'yi ziyaret etmişlerdir⁹.

Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den sonra Kâbe'nin muhafızlığını yapan Arap kabileleri putperest olmuşlar ve Arafat'la Kâbe arasındaki yol ile Kâbe içine ibadet etmek amacıyla putlar yerleştirmişlerdir¹⁰. Ayrıca tavafı çıplak yapmaya başlamışlardır. Hz. İbrahim'in dinine bağlı Hanifler gibi birçok kişi ise Kâbe'yi putperestlerden farklı olarak ziyaret etmeye devam etmişlerdir¹¹.

İslamiyet'in doğuşundan sonra da putperestlerin hac ile ilgili uygulamaları devam etmiş ancak Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'nin içinde ve etrafına yer alan putlarla birlikte Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği hac ibadetinde bulunmayan şirk unsurları da tamamen temizlenmiştir¹².

Hac ibadeti Müslümanlara Hicret'in 9. yılında farz kılınmış olmasına rağmen Hz. Peygamber (s.a.v.) bu ibadeti usulüne uygun bir şekilde Hicret'in 10. yılında gerçekleştirmiştir. Veda Haccı da denilen bu hac sırasında Hz. Peygamber (s.a.v.) İslami haccın nasıl yapılacağını ameli olarak göstermiş, hataları düzeltmiş ve kendisi gibi yapılmasını istemiştir. Böylelikle hac ibadetinin hükümleri ve rükünleri son şeklini almıştır¹³.

2- Haccın Şartları¹⁴

Hac ibadeti yerine getirilirken dikkat edilmesi gereken belli şartlar vardır. Bu şartlar, haccın farz olması, uygulanışı ve geçerliliğiyle ilgili olmak üzere belli başlıklar altında toplanmıştır.

- Haccın Farz Olmasının Şartları

Bir kimsenin hac ibadetiyle yükümlü sayılması için bir takım şartların gerçekleşmiş olması gerekir. Bu şartlar kaynaklarda aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

⁹ Bkz. İlmihal, a.g.e., s.75-76

¹⁰ Bkz. Osman Cilacı, a.g.e., s-75-76

¹¹ Bkz. İslam Ansiklopedisi, *Kâbe*, a.g.e., XXIV/16

¹² Bkz. İslam Ansiklopedisi, a.g.m., XIV/387

¹³ Bkz. İlmihal, a.g.e., I/514

¹⁴ Çalışmamızda bu konuyla ilgili hükümlerde Hanefi fıkhı esas alınmıştır.

Müslüman Olmak: Hac yükümlülüğü için ilk şart, o kimsenin Müslüman olmasıdır. Müslüman olmayan kimseler hac ibadeti ile sorumlu değildir.

Akıllı Olmak: Dini yükümlülüklerin yerine getirilebilmesi için kişiyi akli melekelerinin yerinde olması şarttır. Bu yüzden akıllı olmayan kişilerin hac ibadetini yerine getirme yükümlülükleri yoktur.

Ergin Olmak: Ergenlik çağına ulaşmamış çocuklar da hac ibadeti ile sorumlu değildir. Bununla birlikte bir çocuğun bülûğdan önce yapmış olduğu hac nafil ibadet niteliğindedir. Bu yüzden ergenlik çağına girdikten sonra tekrar üzerine farz olan hac ibadetini yerine getirmesi gerekir.

Hür Olmak: Hürriyeti elinde olmayan köle, esir ve mahkûmlar hac ibadeti ile mükellef değildir. Çünkü hac, süresi uzun olan ve belli bir yolculuğu gerektiren bir ibadettir. Hürriyetten yoksun kişilerin bunu yerine getirmesi mümkün değildir.

Maddi İmkâna Sahip Olmak: Hac yükümlülüğü için kişinin hacca gidip dönünceye kadar hem kendisinin hem de bakmakla yükümlü olduğu kimselerin sosyal seviyelerine uygun normal geçimlerini sağlayacak maddi imkâna sahip bulunması gerekir. Buna literatürde yapabilme, güç yetirebilme anlamlarında “istitâat” denir.

Haccın Farz Olduğunu Bilmek: İslam topraklarının dışında yaşayan bir kimse Müslüman olsa ve kendisine haccın farz olduğu bildirilmemişse böyle bir kimse hac ile mükellef değildir. Fakat Müslümanlar arasında ve ya İslam memleketlerinde yaşayan kimseler için böyle bir şart mevcut değildir¹⁵. Bazı kaynaklarda bu durumun, haberleşmenin günümüzde çok fazla yaygınlaşmasından dolayı bir mazeret teşkil etmeyeceği ifade edilmektedir¹⁶.

Müsait Vakit Bulunması: Yukarıdaki şartları taşıyan kişinin hac ibadeti ile yükümlü sayılabilmesi için ibadeti yerine getirebilecek kadar vakte sahip olması gerekir. Buna göre belirtilen bütün şartları taşıdığı halde, bu tarihten itibaren bu ibadeti yapmaya vakit bulamadan vefat eden kişi hac ile yükümlü olmadan ölmüş kabul edilir.

¹⁵ Bkz. İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, a.g.m., II/103; Burhan Bozgeyik, Hac ve Umre Adabı, Erhan Yay., İstanbul, 2001, s. 65-66; Şükrü Erim, Hac Ve İrşad, Birim Yay., İstanbul, s.88; Hayati Ülkü, Hac ve Kurban, Bahar Yay., İstanbul, 1969, s. 18-19; M.Saim Yeprem, Hac ve Kurban, A.Sait Matbaası, İstanbul, 1968, s.11-12; İlmihal, a.g.e., I/516; Şamil İslam Ansiklopedisi, Hac, Şamil Yay., İstanbul, 1990, II/ 256

¹⁶ Bkz. M. Saim Yeprem, a.g.e., s.12

Bu şartları taşıyan kişiler hac ibadetini yerine getirmekle mükelleftirler. Ancak bunlardan herhangi birinin eksik olması halinde o kimsenin ne bizzat kendisinin haccetmesi ne de ölürlen bunu vasiyet etmesi gerekir¹⁷.

- Haccın Edasının Şartları

Hac ibadetinin yükümlüsü tarafından yerine getirilmesinin farz olması için bazı şartların oluşması gerekir. Haccın edasının şartları da denilen hususlar şunlardır:

Sağlıklı Olmak: Hacca gitmenin farz olması için bedenın sağlam ve sıhhatli olması gerekir. Bu şartları taşımayan kişiler ise hac yapmakla mükellef değildirler.

Yol Güvenliğinin Bulunması: Hac ibadetini yapmak için takip edilecek yolun emniyetli olması şarttır.

Arızı Bir Engelin Bulunmaması: Tutukluluk veya yurtdışına çıkmayı engelleyen bir durumun hac mevsimine denk gelmesi halinde haccın edası gerekmez.

Kadınlara Özel Durumlar: Kadınlarla ilgili ayrıca bu konuda gerçekleşmesi gereken iki husus vardır. Bunlardan ilki “ kadınların yanlarında eşlerinin veya bir mahremlerinin bulunması” şartıdır. Diğeri ise “eşinden boşanmış veya eşi ölmüş olan kadınların dinen beklemesi gereken süreyi tamamlamış olmaları” şartıdır¹⁸.

Bu sayılan şartları taşıyan kişilerin bizzat kendilerinin hac yapmalarının farz olduğu; herhangi bir şartın gerçekleşmemesi durumunda ise bedel gönderilmesi veya bunun vasiyet edilmesinin gerektiği İslam âlimleri tarafından kabul edilmiştir.

- Haccın Geçerlilik Şartları

İslam âlimleri yerine getirilen bir hac ibadetinin geçerli olması için de bazı şartların bulunması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Bunlar:

Müslüman Olmak: Hac ibadetini yerine getiren veya başkasının adına hacca giden kimsenin Müslüman olması gerekir. Değilse yapılan hac dinen geçersizdir.

¹⁷ Bkz. İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, a.g.m., II/103-104

¹⁸ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali, Akçağ Yay., Ankara, 1996, s. 352-353; İlmihal,a.g.e., I/517-518; M.Saim Yeprem, a.g.e., s.12-13; İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, a.g.m., II/104; Burhan Bozgeyik, a.g.e., s.66-67

İhrama Girmek: İhram sözlükte “haram etmek, kendini mahrum bırakmak” gibi anlamlara gelirken dini literatürde “hac veya umre yapmaya niyet eden kişinin diğer zamanlarda mübah olan bazı fiil ve davranışları bu ibadetlerin gereklerini yerine getirene kadar kendisine haram kılması” demektir. İhram hac veya umreye niyet etmek ve telbiye¹⁹ getirmektir. İhrama girilecek yerler bellidir. Mikat denilen bu yerler Mekke şehri civarındaki Cuhfe, Zülhuleyfe, Zatürk, Karn ve Yelemlem şehirleridir. Bu şehirlerden ve hizalarından hac ve umre yapmak için yola çıkmış bir kimsenin geçmesi caiz değildir. İhramlıyken normal iş ve davranışların bir kısmı haram kabul edilir. Bu yasakların ihlali durumunda ise belirli cezalar gerekir.

Özel Zaman: Hac törenleri hac ayları içinde yapılır. Bu aylar hicri takvime göre, Şevval ve Zilkade ayı ve Zilhicce ayının ilk on günüdür. Bu aylardan önce hac törenine başlanmaz. Ayrıca sa’y, vakfe, tavaf gibi hac ibadeti sırasında yerine getirilmesi gereken bazı davranışlar, belirlenmiş olan vakitlerde yapılmalıdır.

Özel Mekân: Hac ibadetinin geçerli olabilmesi için vakfenin Arafat sınırları içerisinde, tavafın da Kâbe’nin etrafında yapılması şarttır²⁰.

Akıllı Olmak: Bazı kaynaklarda akıllı olma şartı da vardır. Akıl hastası bir kimse herhangi bir refakatçi eşliğinde hac yapmış olsa bile onun yaptığı hac dinen geçerli değildir. Zaten bu durumda olan kişilere diğer ibadetler olduğu gibi hac ibadeti de farz değildir²¹.

3- Hac İle İlgili Hükümler²²

Hac ibadetinin fikhî olarak yerine getirilmesi gereken belirli farzları, vacipleri ve sünnetleri vardır. Yapılan haccın makbul bir hac olabilmesi için bu hükümlere riayet edilmesi gerekmektedir.

¹⁹Telbiye; “lebbeyk allahümme lebbeyk lebbeyke la şerike leke lebbeyk innel hamde venni’mete leke velmülk la şerikelek” demektir. Anlamı; “Allah’ım davetine icabet ediyorum, senin hiçbir ortağın yoktur, şüphesiz hamd sana mahsustur, nimet senindir mülk de senin, senin hiçbir ortağın yoktur.”

²⁰ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e., s.353-356; İlmihal, a.g.e., I/517-525; Hayati Ülkü, a.g.e., s.22-23; M.Saim Yeprem, a.g.e., s.13-21; Burhan Bozgeyik, a.g.e., s.67; Şamil İslam Ansiklopedisi, a.g.m., II/257

²¹ Bkz. İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, a.g.m., II/104-105; Şükrü Erim, a.g.e., s.89

²² Çalışmamızda bu konuyla ilgili hükümlerde Hanefi fıkhı esas alınmıştır

- Haccın Farzları

Hac ibadetinin yerine getirilmesi için gerekli olan farzlar üç tanedir. Bunlar:

İhrama Girmek: İhrama girmek, aynı zamanda haccın geçerli olması için gerekli olan şartlardandır.

Arafat'ta Vakfede Bulunmak: Arafat, Mekke yakınlarındaki bir bölgenin adıdır. Vakfe ise “bir yerde bir süre durmak” ve “beklemek” demektir. Vakfenin geçerli olabilmesi için ihramlı olunması, belirli yer ve zamanda yapılması gerekir. Vakfenin yeri Arafat bölgesi, zamanı ise Zilhicce ayının 9. günü yani arife günü güneşin tam tepede olduğu andan Kurban Bayramı'nın ilk günü tan yerinin ağarmaya başladığı zamana kadar geçen süredir. Bu süre içerisinde bir an bile olsa Arafat'ta bulunmak yeterlidir.

Ziyaret Tavafı Yapmak: Tavaf “bir şeyin etrafında dolaşmak, dönmek” gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise tavaf, “Hacer-i Esved'in bulunduğu köşeden veya hizasından başlayıp Kâbe'nin etrafında yedi defa dönmek.” demektir. Her bir dönüşe ise “şavt” denir. Ziyaret tavafının süresi ise, Arafat vakfesinden sonra yani Kurban Bayramı'nın ilk günü başlar, insan ömrünün sonuna kadar devam eder. Ancak bayramın ilk üç günü yapılması İslam âlimleri tarafından daha faziletli görülmüştür²³.

- Haccın Vacipleri

Hac ibadetinin farzlarının yanında bir de vacip olan rükünleri vardır. Bunlar terk edildiği zaman hac ibadeti geçersiz sayılmaz. Ancak geçerli bir mazeret olmadıkça terk edilen veya zamanında yapılmayan her vacip için ceza gerekir. Bu hususta dinen geçerli sayılan mazeretler ise yaşlılık, aşırı zayıflık, bayılma gibi insanın kendi iradesi dışında mevcut olan engellerdir.

Hac ibadetinin vacipleri şunlardır:

Sa'y Yapmak: Kelime olarak “koşmak, çaba göstermek” gibi anlamlara gelen sa'y, dini bir terim olarak “Kâbe'nin doğu tarafında bulunan Safâ ve Merve tepeleri

²³ Bkz. İlmihal, a.g.e., 1/526-533; Burhan Bozgeyik, a.g.e., s. 68-78; Şamil İslam Ansiklopedisi, a.g.m., II/260-261

arasında Safâ'dan başlanıp Merve'de tamamlanmak üzere yedi defa gidip gelmeyi" ifade eder.

Müzdelife'de Vakfede Bulunmak: Arafat ile Mina arasında bulunan Müzdelife denilen yerde bayram akşamı şafağın sökmesiyle güneşin doğması arasında bir an da olsa bulunmak vaciptir.

Mina'da Şeytan Taşlamak: Müzdelife'de vakfeden sonra Mina'ya gelerek toplanan yedişer adet küçük taş parçalarını, küçük, orta ve büyük şeytan da denilen taş kümelerine atmak haccın vaciplerindendir.

Saçları Tıraş Etmek Veya Kısaltmak: Hacıların Mina'da şeytan taşıdıktan sonra Mekke haremde bayramın ilk üç gününün birisinde saçlarını tıraş etmesi veya kısaltması vaciptir.

Veda Tavafı Yapmak: Hac töreni bittikten sonra Mekke dışından gelen hacıların yapmaları gereken tavaftır. Bu tavafı yapmak da haccın vaciplerinden birisidir²⁴.

- Haccın Sünnetleri

Haccın farz ve vaciplerinin dışında kalan diğer iş ve davranışlar haccın sünnetlerini oluşturur. Diğer ibadetlerde olduğu gibi hac ibadetinde de sünnetlerin yapılması sevap kazandırırken terk edilmesi herhangi bir cezayı gerektirmez. Ancak yine de bu ibadetin tam anlamıyla yerine getirilmesi için bu unsurların uygulanmasında fayda vardır.

Haccın çok sayıda sünneti bulunmasına rağmen biz bu bölümde fikhî kaynaklarda "aslı sünnet" olarak ele alınanlarına yer verdik. Bu sünnetler şunlardır:

Kudüm Tavafı Yapmak: Mekke'ye geliş tavafı demektir. Mekke dışından gelenlerin Kâbe'yi selamlamak amacıyla geciktirmeden tavaf etmesi sünnettir.

Hutbe Okumak: Hac ibadeti esnasında hacılara yapacakları ibadetler hakkında bilgi vermek amacıyla hutbe okunur. Birçok fıkıh bilginine göre üç yerde hutbe okumak

²⁴ Bkz. Şamil İslam Ansiklopedisi, a.g.m., II/261-263; İlmihal, a.g.e., I/533-544; İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, a.g.m., II/105; M.Saim Yeprem, a.g.e., s.31-36; Yeni Türk Ansiklopedisi, Hac, Ötüken Yay., İstanbul, 1985, III/1162

sünnettir. Bu hutbelerde ilki Zilhicce ayının 7. günü Mekke’de Harem-i Şerif’te; ikincisi arife günü Arafat’ta; üçüncüsü ise bayramın 2. günü Mina’da okunur.

Arife Gecesini Mina’da Geçirmek: Arifeden bir gün önce, sabah namazından sonra Mina’ya gitmek ve geceyi orada geçirip arife günü sabah namazı ile birlikte Mina’da beş vakit namaz kılmak sünnettir.

Bayram Gecesini Müzdelife’de Geçirmek: Arife günü güneş battıktan sonra Arafat’tan ayrılıp geceyi Müzdelife’de geçirmek ve oradan sabah hava iyice aydınlandıktan sonra ayrılmak sünnettir.

Bayram Günlerinde Mina’da Kalmak: Zilhicce ayının 10, 11 ve 12. günlerinde yani bayramın ilk üç gününde Mina’da kalmak ve orada geceleme sünnettir.

Tahsib: Mina’dan Mekke’ye dönüşte “Muhassab” denilen bölgede bir süre dinlenmek demektir ki haccın sünnetleri arasındadır²⁵.

Bu sünnetlerin dışında hac ibadetinin edasına bağlı kaynaklarda yer alan bazı sünnetler daha vardır. Bunlar “ihramın sünnetleri”, “tavafın sünnetleri”, “Müzdelife vakfesinin sünnetleri”, “Mina ve şeytan taşlamanın sünnetleri” ve “zemzemle ilgili sünnetler” şeklinde özetlenebilir. Ancak konu çok uzun süreceği ve asıl çalışmamızın özünden de uzaklaşılacağı için burada bu konularla ilgili detaylara yer verilmemiştir.

²⁵ Bkz. İlmihal, a.g.e., I/545-546; İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, a.g.m., II/106; İslam Ansiklopedisi, a.g.m., XIV/393; Yeni Türk Ansiklopedisi,a.g.m., III/1163

4- Umre İbadeti

Kaynaklarda kelime olarak “ziyaret” anlamına geldiği ifade edilen umre, İslam fıkhına göre ise, ihrama girerek tavaf ve sa’y yaptıktan sonra tıraş olup ihramdan çıkmaktan ibarettir.

Umre için belirli bir vakit sınırlandırması yoktur. Yılın her döneminde yapılabilir. Yani yapılan ziyaret belli bir zamanda ve Arafat vakfesiyle birlikte olursa “hac”, belirli bir zamana bağlı olmayarak vakfesiz yapılırsa “umre” adını alır. Hac ve umreyi birbirinden ayırmak için hacca “hacc-ı ekber” (büyük hac), umreye “hacc-ı asgar” (küçük hac) da denilmektedir.

Umre yapmak sünnet olan bir ibadettir. Umre ibadetinin iki farzı, iki de sünneti vardır.

Farzları:

- İhrama girmek,
- Kâbe’yi tavaf etmektir.

Vacipleri:

- Safâ ile Merve tepeleri arasında sa’y yapmak,
- Tıraş olmak veya saçları kısaltmaktır.

Umrenin yapılışına gelince, Harem bölgesi dışında ihrama girilerek niyet edildikten sonra, önce Kâbe tavaf edilir sonra Safâ ve Merve tepeleri arasında sa’y yapılır ve saçlar kısaltılarak ihramdan çıkılır. Böylece umre ibadeti tamamlanmış olur²⁶.

²⁶ Bkz. Osman Cilacı, a.g.e., s.91-92; M. Saim Yeprem, a.g.e., s.42-45; İlmihal, a.g.e., I/547-548

5- Haccın Çeşitleri

İslam fıkhı kaynaklarına göre hac ibadeti yapış şekli bakımından üç çeşittir. Hac ayları içinde hacdan önce umre yapıp yapmamaya, yapıldığı takdirde umre ve haccın aynı veya ayrı ihramla yapılma durumuna göre hac üç şekilde eda edilir.

- Hacc-ı İfrad

Hacc-ı ifrad, umresiz yapılan hacdır. Hac ayları içerisinde hacdan önce umre yapılmayıp sadece hac niyetiyle ihrama girerek hac ibadetinin yerine getirilmesine “hacc-ı ifrad” denilmektedir.

- Hacc-ı Kıran

Birleştirmeli hac demektir. Aynı mevsimi içinde umre yaptıktan sonra ihramdan çıkmadan yapılan hacca “hacc-ı kıran” denir.

Hacı adayları ihrama girerken hem umre hem de hac için niyet ederler. Bu iki ibadeti ihramdan hiç çıkmadan yerine getirirler.

- Hacc-ı Temettu’

Bir hac mevsiminde umre ve hac ibadetlerinin ayrı ayrı ihramlarla ve niyetlerle eda edilmesi şeklinde yapılan hacca “hacc-ı temettu’” denir.

Hacc-ı temettu’ yapmaya niyet eden hacı adayları mikatta ihrama girerken umre yapmak için niyet ederler. Umrelerini yaptıktan sonra ihramdan çıkarlar. Daha sonra Kurban Bayramı arifesinden önce hac niyetiyle tekrar ihrama girerler ve hac ibadetlerini yerine getirirler.

Temettu’ ve kıran haclarında şükür kurbanı kesmek vaciptir. Bu kurbanı “hedy” denilir. İfrad hacı yapanların böyle bir yükümlülüğü yoktur. Ama istenirse yine de kesilebilir²⁷.

²⁷ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e., s.367-368; İlmihal, a.g.e., I/549; İslam Ansiklopedisi, a.g.m., XIV/389; M.Saim Yeprem, a.g.e., s.41-53; Şamil İslam Ansiklopedisi, a.g.m., II/259; İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, a.g.m., II/101-102

6- Haccın Yapılışı

İslam fıkhı kaynaklarında farzları, vacipleri ve sünnetleriyle; adabları ve hikmetleriyle ilgili hüküm ve öneriler göz önünde tutulduğunda haccın hazırlık ve yolculuk safhalarından başlayarak çeşitli bölgeleri ziyarete ve oralarda belli şekil ve şartlarını ve ibadetleri yerine getirmeye kadar uzanan bir dizi fiilden oluştuğu görülür. Bütün bu fiillerin yerine getirilmesiyle hac ibadeti tam olarak yerine getirilmiş olur. Biz bu çalışmada haccın yapılışını anlatırken en yaygın olarak tercih edilen hacc-ı temettu'nın yapılışını ele aldık.

Hacca gidecek kişi önce hac için gerekli hazırlıklarını yapar, günahlarından tövbe eder, üzerinde kul hakkı varsa bunların sahipleriyle görüşür ve helalleşir. Ardından hazırlıklarını tamamlar ve hac için yola çıkar.

Hac töreni ihrama girmekle başlar. Mekke'ye ihramsız girilmediği için ihrama "mikât" adı verilen yerlerde girilir. Bu yerler Zülhuleyfe, Cuhfe, Zatürk, Karn ve Yelemlem'dir. Aslında ihrama evde de girilebilir. Önemli olan bu sınırları ihramsız geçmemektir.

İhrama girilmeden önce tırnaklar kesilir, saçlar kısaltılır, vücut temizliği yapılır ve gusül abdesti alınır. Sonra erkekler iki parçadan oluşan ihram kıyafetiyle örtünürler. Bu iki örtünün biri bele sarılır, diğeri omuzlara örtülür. Başlar açık, ayaklar çıplak olmalıdır. Kadınlar ise normal kıyafetlerini değıştirmezler ancak sadece yüzün örtülmemesi gerekir. Bu hazırlıklardan sonra iki rekât namaz kılınır, (hacc-ı temettu'nı esas aldığımız için) umre için niyet edilir ve telbiye getirilir.

İhrama giren hacı adayı için ihram yasakları da başlar. Buna göre -ihramlı erkek için elbise giymek de dâhil- güzel koku sürünmek, tıraş olmak, vücuttan kıl koparmak, tırnak kesmek, avlanmak, cinsel ilişkide bulunmak ihrama giren hacı adayları için yasaktır. Bu yasaklardan herhangi birinin çiğnenmesi durumunda kurban kesmek ya da sadaka vermek gibi çeşitli kefaretlere gerekir.

Mekke'ye gelince ilk olarak Mescid-i Haram'a gidilir ve Kâbe tavaf edilir. Hacer-i Esved'i selamlayarak başlayan tavaf, Kâbe'nin etrafında yedi defa dönülmesiyle tamamlanır. Bu dönüşün her birine ise "şavt" denir. Tavaf esnasında telbiye getirilmez ancak dua edilir.

Tavaftan sonra mümkünse Makam-ı İbrahim'in arkasında, değilse herhangi bir yerde iki rekât namaz kılınır. Ardından Zenzem Kuyusunun bulunduğu bölüme geçilir ve zenzem içilir. Mekke'ye gelince yapılan bu tavaf, umre tavafıdır.

Daha sonra Kâbe'nin hemen yakınında bulunan Safâ ve Merve tepeleri arasında sa'y yapılır. Sa'y bu iki tepe arasında yedi defa gidip gelmekle gerçekleştirilir. Sa'y esnasında işaretli kısımlar arasından koşar adımlarla geçilir. Bu gidişe ise "hervele" denir. Sa'y Hz. Hacer'in, oğlu İsmail için su arayışını temsil eder.

İhrama girilirken umreye niyet edildiği için sa'y yapıldıktan sonra saçlar kısaltılarak ihramdan çıkılır. Yeniden ihrama girilinceye kadar ihram yasakları da kalkar.

Zilhicce ayının 8. günü veya daha önceki bir gün tekrar ihrama girilip bu sefer de hac için niyet edilir.

Aynı gün Mekke yakınlarındaki Mina'ya ya da Arafat'a geçilir. Arafat'ta bir süre dinlenildikten sonra burada ibadetle meşgul olunur. Burada öğle ve ikindi namazları cem' edilerek kılınır. Akşam güneş battıktan sonra Müzdelife'ye hareket edilir. Akşam ve yatsı namazları da burada cem' edilerek kılınır. Gece Müzdelife'de geçirilir ve cemrelere atmak için küçük taşlar toplanır.

Kurban Bayramı'nın birinci günü Mina'ya varılır ve daha önceden hazırlanmış olan çadırlara yerleşilir. Aynı gün burada Akabe cemresine taş atılır. Üç cemrenin her birine yedişer taş atılır. İlk taşın atılmasıyla birlikte telbiye biter ve bundan sonra artık hiç telbiye getirilmez.

Şeytan taşlama işlemi gerçekleştirildikten sonra kurbanlar kesilir, tıraş olunarak veya saçlar kısaltılarak ihramdan çıkılır. Aynı gün yani bayramın birinci günü imkân olursa ziyaret tavafı yapmak için Mekke'ye gidilir. Ziyaret tavafının yapılmasıyla hac tamamlanmış olur.

Ziyaret tavafı yapıldıktan sonra vakit varsa tekrar Mina'ya gidilir ve cemrelere yeniden taş atılır. Mekke'den ayrılmadan önce son bir tavaf daha yapılır. Bu tavafa ise "veda tavafı" denir.

Hac görevi tamamlandıktan sonra dilenirse Mekke ve Medine'deki diğer kutsal mekânlar ziyaret edilir. Ardından memleketlere dönüş başlar²⁸.

7- Haccın Önemi ve Kültümüzdeki Yeri

Hac ibadeti, İslam'ın temel ibadetlerinden biridir. İslam dininin her ibadetinin olduğu gibi hac ibadetinin de önemi büyüktür.

Belli fiillerin sadece Allah rızası için yapılmasından oluşan hac ibadetinin önemi değişik boyutlarda ele alınabilir. Çünkü hac ibadeti dış görünüşü itibariyle sembolleri andıran, gerçekte ise çeşitli ruhî eğitimleri sağlayan birbirinden farklı davranışların toplamından oluşmaktadır.

Müslümanların hem malları hem bedenleri ile gerçekleştirdikleri bir ibadet olan hac, insanın bütün varlığını ilgilendirir. İnanan bir kimsenin inanç kökleriyle bağlantısını yenilemesi açısından hac ibadeti oldukça önemlidir²⁹. Çünkü İslam dini bu topraklarda doğmuş, İslam peygamberi din adına her şeyin ilkinin burada gerçekleştirmiştir. Ayrıca buralarda sadece İslam'ın değil Hz. Âdem'e varana kadar birçok peygamberin ve dinin tarihi yatmaktadır. Özellikle Hz. İbrahim'in eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail ile yaşadıkları, hac töreni sırasında gerçekleştirilen fiillerin temelini oluşturmaktadır. Bu yüzden hac ibadeti hac yapan kişinin tarihi yeniden yaşamasını ve onu idrak etmesini sağlar.

Ayrıca inanan bir kişinin Rabbi karşısında mütevazı kulluğunu ortaya koymasının en açık bir şekilde yaşandığı ortam hacdir. Çünkü hac esnasında giyilen ihram kıyafeti, kutsal bölge ve zamana saygıyı, dünyevi isteklerden uzak durmayı, Allah'a yakın olma şuurunun bütün mahlûkatla olan ilişkilere yansıtılmasını ve mahşerde ilahi duruşu simgelediği için de özel bir anlama sahiptir.

Aynı şekilde ihramlı kimseden, toplumsal barışı ve bütünlüğü bozan, bencilliği ortaya çıkararak, geride bırakılan geçici haz ve menfaatleri hatırlatan her türlü söz ve davranıştan uzak durması istenildiğinden bu yönüyle oruç ibadetini çağırır. Yine ihram esnasında günlük giyeceklerini bırakıp beyaz ve dikişsiz ihram örtülerine bürünen

²⁸ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e., s.367-368; İlmihal, a.g.e., I/550-554; İslam Ansiklopedisi, a.g.m., XIV/394-396; Şamil İslam Ansiklopedisi, a.g.m., II/264-266

²⁹ Bkz. İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, a.g.m., II/100

Müslümanların, her türlü gösteriş ve kibirden uzaklaşmayı, ziynet ve servetle böbürlenmemeyi, insanların kardeş ve eşit olduğunu yaşayarak öğrenmeleri, ölümü ve ötesini yakından hissetmeleri açısından da hac ibadeti oldukça önemlidir³⁰.

İhramlıyken herkes birbiriyle eşittir ve “ben” kavramı yerine artık “biz” kavramı geçerlidir. Böylece Müslümanlar hac esnasında ölmeden önce ölümü ve ahiret hayatını yaşarlar. Çünkü hac, mahşeri andırır. Dünyanın çeşitli yerlerinden gelen, farklı dil, ırk, bölge ve kültüre; sosyal konum ve ekonomik güce sahip insanların eşit statüde ve aynı renk ve tip elbiseler içinde bir araya gelmesi ve topluca ibadet etmesi bir bakıma ahirette yaratıcının huzurunda dirilişi hatırlatır³¹.

Hacda dıştan bakıldığında sembolik davranışlar şeklinde görünen her ibadetin ve şeklin bir anlamı, kişiyi eğitici ve bilinçlendirici bir yönü vardır. İhram insanın geçici kaygı ve bağımlılıklarından sıyrılışının sembolüken, Arafat vakfesi insanın dünyaya ayak basışını ve kıyamette Allah’ın huzurunda bekleyişini hatırlatır. Kâbe merkezdir ve manevi bir atmosfere geçişin başlangıcıdır. Buna göre dünya bir daire, Kâbe de bu dairenin merkezi olarak düşünüldüğünde Kâbe bâtını, daire de zahiri temsil eder. Kâbe’nin bu merkezi rolü, aynı zamanda insanların şehirlerini din merkezli, mabet merkezli kurmalarını ilham etmektedir. Mabet merkezli hale getirilmeyen şehir, mabetlerini hayatın merkezi yapamayan toplum kendisine daha düşük seviyede başka merkezler oluşturmak zorunda kalacaktır. Bunun sonucu ise ilahi kaynaktan uzak, ruhsuz bir kültür ve medeniyet çukuruna doğru yuvarlanmak olacaktır. Ayrıca tasavvufî düşünceye göre de Kâbe merkezî olma açısından kalbi temsil eder. Çünkü dış dünyada nasıl Kâbe merkezse iç dünyada da kalp merkezdir³².

Kâbe etrafında dönülerek gerçekleştirilen tavaf, kâinatın ve yaratılışın özeti, teslimiyetin ve ilahi kadere boyun eğmenin sembolü sayılır. Koşmak anlamına gelen sa’y, bir canlılık, bir arayıştır.

Hac bir yönüyle de toplumsal bütünleşme, kaynaşma ve arınmanın gerçekleşmesini sağlar. Hac sırasında dünyanın her tarafından Kâbe’ye gelen Müslümanlar burada kendileri dışında milyonlarca müslümanın aynı amacı paylaştığının, aynı ortak

³⁰ Bkz. İslam Ansiklopedisi, *İhram*, a.g.e., XXI/539

³¹ Bkz. İlmihal, a.g.e., I/512

³² Bkz. Veysel Akaya, *Kâbe’nin Hakikati*, Keşkül Dergisi, Sayı-Güz/10, İstanbul,2006, s.17

değerlere sahip olduğunun bilincine erişir. Birbirleriyle ilmi, ahlâki, iktisadi ve kültürel birçok değeri burada paylaşırlar³³.

Haccın bütün bunların yanında dünyevi faydaları da vardır. Hac ibadeti öncelikle bir güç gösterisi mahiyetindedir. Çünkü dünyanın dört bir tarafından gelen Müslümanlar birbirleriyle dayanışma içerisinde bulunurlar. Ayrıca üretilen bilginin tanıtımının yapılabileceği bir fuar görünümünde olan hac, sosyal ve iktisadi açılardan da önemlidir³⁴.

Sonuç olarak denilebilir ki haccın hikmeti, Allah'a yönelmiş insanla Allah arasında kul- Rab ilişkisinin insanın kendi hayatı ve ayrıca içinde bulunduğu ümmet üzerindeki etkisiyle ortaya çıkar. Gazali'nin ifadesiyle hac, dinin kemale ermesi ve teslimiyetin tamamlanmasıdır³⁵.

Hac ibadetinin kültürümüzdeki yerine gelince; Türk kültüründe hac unsuru Türklerin Müslüman oluşundaki tarihe kadar dayanır. Ancak kaynaklarda genellikle bu konuya Osmanlı'dan itibaren yer verilmektedir. Bu döneme kadar Türk hacıları bu ibadeti yerine getirmek için Suriye ve Mısır kervanlarına katılmışlardır³⁶.

Osmanlılar 1517'de Memlükler'den Hicaz'ın yönetimini devraldıktan sonra bütün İslam dünyasını ilgilendiren hac organizasyonunun sorumluluğunu da yüklenmiş oldular. Yavuz Sultan Selim'den itibaren Hâdimü'l- Haremeyn ünvanını alan Osmanlı padişahlarının en önemli görev ve sorumluluklarından biri Suriye ve Arabistan çöllerini aşarak yaptıkları yolculukta hacıların güvenliğini sağlamaktı. Bu da büyük askeri birliklerle yerine getirilmiş, hem dini hem siyasi bakımdan hayati önem taşıyan hac güvenliği konusu savaşlar sırasında bile ihmal edilmemiştir³⁷.

Osmanlı döneminde aynı zamanda “surre alayı” adında özel bir hac organizasyonu oluşturulmuştur. Kelime manası “para kesesi” demek olan surre, tarihimizde Osmanlı padişahı ve Osmanlı halkı tarafından Mekke ve Medine'ye gönderilen

³³ Bkz. Osman Cilacı, a.g.e., s.93

³⁴ Bkz. Şükrü Erim, a.g.e., s.258-264

³⁵ Bkz. İslam Ansiklopedisi, a.g.m., XIV/390

³⁶ Bkz. Osman Cilacı, a.g.e., s.70

³⁷ Bkz. İslam Ansiklopedisi, a.g.m., XIV/400-403

para ve kıymetli eşyalar için kullanılan tabirdir. Kökleri Abbasilere kadar dayanan köklü bir gelenektir³⁸.

Osmanlılarda ilk surre alayının hangi padişah tarafından gönderildiği kesin kayıtlı olmamakla birlikte ilk surrenin Yıldırım Bayezid tarafından gönderildiği sanılmaktadır³⁹.

Surre alayı 1864 yılına kadar katarlarla gönderilmiş; bu tarihten sonra denizden vapur yoluyla; Hicaz demir yolunun yapılmasından sonra da trenle gönderilmiştir. Bu gelenek Birinci Dünya Savaşı yüzünden Osmanlı Devleti'nin Hicaz'la olan ilişkisi kesilinceye kadar devam etmiştir⁴⁰.

Padişahlık sıfatını taşımayan son halife olan Abdülmecid Efendi ise 1923-1924 yıllarında bu geleneğe resmen son vermiştir⁴¹.

Halk arasında hac töreni büyük bir önem arz etmektedir. Bu törenle ilgili zaman içerisinde oluşmuş gelenekler günümüzde de yaşamaya devam etmektedir. Kaynaklarda verilen bilgilere göre İstanbul'un eski yaşayışında "Hacı Tehniyesi"⁴², oldukça önemlidir. Hacının aile ve akrabası döneceği günü haber alınca hemen evin kapısını yeşil bir boya ile boyar; geldiği gün ise karşılama töreni düzenleyerek tekbir ve tehlillerle evine getirirlermiş. Ertesi gün ziyaretçilere zezem, hacı lokumu tabir edilen lokmalar, gülsulu şeker şerbeti ikram edilirmiş. Hacının maddi imkânlarına göre Mekke, Medine ve Kâbe ile ilgili hediyeler dağıtılmış.

Ankara'da da hacca gitmeden önce dümbeklerle kabile halinde Hacı Bayram-ı Veli'nin türbesi ziyaret edilir sonra Eyüp Sultan'ın İstanbul'daki türbesine ziyarete gidilirmiş. Ayrıca bunlar yapılmadığı zaman hacın kabul olmayacağına inanılmış.

Bursa'da ise hacca giden kişi "selametle dönersem bir tehniye yapayım" diye adak adarmış. Daha sonraları bu durum herkesi kapsayan bir gelenek haline almış. Bu yüzden hac dönüşü zamanla düğüne benzer bir merasim haline gelmiş⁴³.

³⁸ Bkz. Salih Güleç, *Surre Alayları*, Keşkül Dergisi, Sayı-Güz-10, İstanbul, 2006, s. 36

³⁹ A.g.e., s.36

⁴⁰ Bkz. Osman Cilacı, a.g.e., s.70

⁴¹ Bkz. Salih Güleç, a.g.e., s.40

⁴² Tebrik etme, hoş geldin deme.

⁴³ Bkz. Osman Cilacı, a.g.e., s.71

Konya’da da hacca gitmeden önce ve hacdan döndükten sonra gerçekleştirilen bir takım adet ve gelenekler mevcuttur. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda hacıları uğurlama ve karşılama törenlerinde yerine getirilen adetlere ayrıntılarıyla yer verilmiştir. Mesela hacıları ziyarete gelenler yaş durumlarına göre hacının elinin içini veya gözünü öperler. Bu, gözlerin o kutsal yerleri gördüğü ve ellerin de o mekânlara dokunduğu içindir⁴⁴.

Halen halk arasında “hacı” olmanın bir sıfat olarak kullanıldığını göz önünde bulundurmak, hac ibadetinin kültürümüzdeki yerini açıkça ortaya koymaktadır. Yapılan bir araştırmada hacı sıfatının, bu sıfatı taşıyana dini-toplumsal bir prestij kazandırdığı ve bu bakımdan da hacca gitmiş olanların kendilerine “hacı” veya “ hacım” denilmesinden büyük bir şeref duydukları belirtilmektedir⁴⁵.

Hac ibadeti edebiyatta da büyük ölçüde yer bulmuştur. Halk edebiyatında hac hatıraları büyük bir heyecanla işlenirken, divan şiirinde ve bilhassa dinî-tasavvufî edebiyatta hac için müstakil eserler kaleme alınmıştır. Gubârî’nin, Bahtî’nin(veya Nâilî’nin), Kâmil’in Menâsik-i Hacc isimli eserleri, Bekir Sıdkı’nın Menâsik-i Hacc Manzumesi, Nâbî’nin Tuhfetü’l-Haremeyn’i bu konuda verilebilecek örneklerdir⁴⁶. Hacla ilgili ilâhi ve destan türünde eserler ortaya konulmuřtur⁴⁷. Yine yazılmış hac seyahatnameleri de literatürde önemli bir yekûn teşkil etmektedir.

Sonuç olarak hac ibadeti, öncesinde ve sonrasında gerçekleştirilen törenleriyle, çok yönlü bir ibadet olması yönüyle belki de Müslümanların sadece ömürlerinde bir defa gerçekleştirebilecekleri bir ibadet olduğu için ona atfettikleri önemle, kültürümüzde vazgeçilmez bir yere sahiptir.

⁴⁴ Bkz. Mehmet Bayyigit, a.g.e., s. 143

⁴⁵ A.g.e., s.146

⁴⁶ Bkz. Ahmet Karataş, *Türk-İslam Edebiyatında Menâsik-i Hac Manzumeleri*, Keşkül Dergisi, Sayı-Güz-10, İstanbul, 2006, s.42-47

⁴⁷ Bkz. Mehmet Bayyigit, a.g.e., s.55

B- KURBAN İBADETİ

İnsanlık tarihi boyunca hemen hemen bütün dinlerde kurban uygulaması mevcut olmakla birlikte şekil ve amaç yönüyle aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. İlk insan Hz. Âdem'in oğullarının Allah'a kurban takdim ettiği bilgisi Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır⁴⁸. Buna göre kurban geleneği insanlık tarihinin başlangıcına kadar uzanmaktadır. Sonraki dönemlerde gerek ilahi dinlerde gerekse diğer inanç sistemlerinde bu geleneğin devam ettiği görülmektedir. Günümüzde de halâ varlığını koruyan kurban ritüeli, gerek ibadet gerekse geleneksel bir uygulama olarak devam etmektedir.

Kelime olarak sözlükte “yaklaşmak, Allah'a yakınlık sağlamaya vesile olan şey” anlamına gelir. Bu kelimenin Arapçada gerek maddi gerekse manevi her türlü yakınlığı ve yakın olmayı kapsayacak kadar geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Başka dil ve kültürlerde de “kurban” yerine kullanılan kelimeler de benzer anlamlara gelmektedir⁴⁹.

Dini bir terim olarak ise kurban, “ibadet maksadıyla belirli bir vakitte, belirli şartları taşıyan hayvanı, usulüne uygun olarak boğazlamak ya da bu şekilde boğazlanan hayvan” demektir⁵⁰. İslam fıkıh literatüründe de bu anlama gelen kurbanın, Kurban Bayramı'nın ilk üç gününde Allah rızası için kesilmesine “udhiyye” denilmektedir⁵¹.

1- Kurbanın Tarihsel Gelişimi

Kurban, tapınılan tabiatüstü varlık veya varlıklara yakınlaşma, şükran duygularını ifade etme, bir şey iştirme ya da günahlara kefarete olması gibi niyetlerle sunulan varlık ve nesnelere olarak tanımlanmaktadır⁵².

En eski dönemlerde de kurbanın tanrılara sunulan bir hediye olarak tanımlandığı ifade edilmektedir⁵³.

⁴⁸ Maide 5/27(Bu çalışmada yer verdiğimiz ayet mealleri Suudi Arabistan Krallığı'nın isteği üzerine bir heyet tarafından hazırlanan Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali'nden alınmıştır.)

⁴⁹ Bkz. İslam Ansiklopedisi, *Kurban*, a.g.e., XXVI/433

⁵⁰ Bkz. İlmihal, a.g.e., II/1

⁵¹ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e., s.289

⁵² Bkz. İslam Ansiklopedisi, a.g.m., XXVI/434

⁵³ Bkz. Gürbüz Erginer, *Kurban Kurbanın Kökleri ve Kanlı Kurban Ritüelleri*, Y.K.Y., İstanbul, 1997, s.20

Kurban uygulaması, insanlık tarihi kadar eskidir ve hemen hemen bütün dinlerde bu uygulamanın var olduğu tespit edilmiştir. Ancak gerek kurbanlıklar gerek kurban etme şekilleri gerekse kurbanın amaçları bakımından farklılıklar bulunduğu gözlemlenmektedir. Örneğin eski milletlerde kurbanların niteliği önemli farklılıklar arz ettiği için kaynaklarda kurbanlar kanlı ve kansız olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır⁵⁴. Buna göre bazı dinlerde başta tahıl olmak üzere bir kısım bitkilerin veya paranın kurban edildiği, bazılarında kanlı kurbanlıklar arasında insanın da yer aldığı görülmektedir.

Yine eski milletlere ait dinlerde ilk mahsulün daha bol ve bereketli olmasını dilemek için ilk doğan çocukların kurban edilmesi geleneğinin mevcut olduğu, ailenin ilk doğan çocuğunun Tanrı'ya ait olduğu inancının bulunduğu kaynaklarda ifade edilmektedir⁵⁵.

İslamiyet'ten önceki ilahi dinlerde de kurban uygulaması söz konusudur. Yahudilerde kurban ibadetinin tarihi Hz. İbrahim'e kadar dayandırılmaktadır. Hz. İbrahim döneminde sığır, davar, kumru gibi bazı hayvanların Tanrı'ya sunulduğu; İshak ve oğlu Yakup tarafından da devam ettirilen kurban geleneğinin İsrailoğullarınca, bazı dönemlerdeki farklı uygulamalarla birlikte Kudüs'teki mabedin 70 yılında Romalılar tarafından yıkılışına kadar sürdürüldüğü bilinmektedir⁵⁶.

Tevrat'ta yer alan kurbanlıklar kanlı ve kansız olarak iki ana grupta toplanmaktadır. Her hayvanın kurban ediliş amacı ve bu amaca bağlı olarak kurban ediliş biçimi farklılık göstermektedir. Ayrıca kurbanın Tevrat'ta yer alan bilgilere dayanarak kurban eden adına "ben sana vereyim sen de bana ver" ya da tam tersi olarak Tanrı adına "sen bana ver ben de sana vereyim" prensiplerine dayandığı ileri sürülmektedir⁵⁷.

Bütün bunların dışında Yahudilikteki kurban ibadetinin uygulaması ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmasına rağmen asıl konumuzla doğrudan ilgisi olmadığı düşünülerek çalışma içerisinde daha fazla yer vermeye gerek görülmemiştir.

⁵⁴ Bkz. Osman Cilacı, a.g.e., s.106

⁵⁵ A.g.e., s.104

⁵⁶ Bkz. İslam Ansiklopedisi, a.g.m., XXVI/434

⁵⁷ Bkz. Gürbüz Erginer, a.g.e., s.101

Hıristiyanlıkta ise kurbanla ilgili değişik anlayış ve uygulamalar bulunmaktadır. Ayrıca Hz. İsa'nın çarınha gerilmesi, kurban kavramına özel bir anlam katmakta, insanoğlunun günahına karşılık Baba'sının Hz. İsa'yı feda ettiğine inanılmaktadır.

Genel anlamda Hıristiyanlıkta kurbanın, “verilen sözün tutulmadığı anlarda günah işlemiş sayılmamak için, Allah'a karşı bir şey yapmaya söz vermek” şeklinde bulunduğu ifade edilmektedir⁵⁸.

Hıristiyanlığın kutsal kitabı İncil, somut anlamıyla “kanlı kurban” ritüelini içermez ve hiçbir türünü önermez. Aksine kurban sunma ile günahlardan arınılamayacağını vurgular. “Çünkü boğaların ve erkeklerin kanı günahları ortadan kaldıramaz⁵⁹.” ifadesi bunu açıkça göstermektedir.

İncillerdeki “İsa'nın kanı birçoklarının günahının bağışlanması için döküldü⁶⁰.”; “İnsanoğlu kendisine hizmet edilmeye değil, ancak hizmet etmeye ve birçokları için canını fide olarak vermeye geldi⁶¹.” şeklindeki ifadeleri Hz. İsa'yı insanlığı asli gūnahtan kurtaran bir kurban olarak gören inanca esas teşkil etmiştir. Böylece Hıristiyanlık dininde Hz. İsa'nın haç üzerindeki ölümünü tek başına yeterli kılan ve diğer kurban sunma fiillerini faydasız hale getiren biricik kurban olduğu inancı kabul edilmektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın kendisinin ilk ve son kurban olarak, Ahd-i Atik'in kurban sistemini iptal ettiği kaynaklarda yer almaktadır⁶².

İslam inancına göre kurban ise, önceki cahiliye toplumundaki uygulamalardan çok daha farklı şekilde yerine getirilen bir ibadet halini almıştır. Puta tapan Araplardaki kurbanlar çoğunlukla kesilerek değil de hareketsiz bırakılarak ölüme terk etme, şah damarını delerek kanını içme, parçalayarak yeme gibi uygulamalarla sunulurken, Kur'an-ı Kerim'de Kevser suresinde bildirildiği gibi sadece keserek öldürmeye indirildiği tespit edilmiştir⁶³.

⁵⁸ Bkz. Osman Cilacı, a.g.e., s.136

⁵⁹ İncil, İbraniler, 10/4

⁶⁰ Matta, 26/26-28

⁶¹ Matta, 20/28; Markos 10/45

⁶² Bkz. İslam Ansiklopedisi, a.g.m., XXVI/435

⁶³ Bkz. Gürbüz Erginer, a.g.e., s.112

Kur'an-ı Kerim'de de ayrıntılı bilgi verilmeksizin Hz. Âdem'in iki oğlunun Allah'a kurban takdim ettiklerinden söz edilir⁶⁴. Kur'an'da Kevser suresi hariç diğer ayetlerde kurbanla ilgili hükümler hep hac ibadetiyle birlikte yer almaktadır. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v)'in hicretin ikinci yılından itibaren Kurban bayramlarında kurban kesmeye başlaması, hac ve umre esnasındaki uygulaması ve kurbanla ilgili yapmış olduğu çeşitli açıklamalar bu konuda bir dini geleneğin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de “mensek” ve “zibh” kelimelerinin de kurban manasıyla kullanıldığı ve üç ayrı surede “kurban” kelimesini geçtiği tespit edilmiştir⁶⁵. Bunlar;

- Hz. Âdem'in iki oğlunu kurban takdimi⁶⁶,
- Müşriklerin Allah'ı bırakıp O'na yakınlığa vesile olması için tanrılar edinmeleri⁶⁷,
- Yahudilerin Hz. Peygamber (s.a.v)'den kurbanları gökten inen bir ateşi yakması için mucize istemeleridir⁶⁸.

Günümüzde de belli şartları taşıyan her Müslüman farz kadar kesin bir hükmü olmadığını bilmesine rağmen kurban ibadetini yerine getirmeye özen göstermektedir. Kısacası insanlık tarihi kadar eski olan kurban geleneği yaşamaya devam etmektedir.

2- Kurbanın Dini Hükümü ve Kesim İşlemi

- Kurbanın Dini Hükümü

Kurban, İslam inancına göre bir ibadettir ve kurban kesmek hicretin ikinci yılında meşru kılınmıştır⁶⁹. Kurban, Allah'a yaklaşma vesilesidir ve Allah'ın hatırlanması ve O'nun rızasının kazanılması için emrolunduğuna inanılmaktadır. Fıkhî olarak mezhepler arasında farklılıklar olsa da ibadet olma hükmü kesindir.

⁶⁴ Maide 5/27

⁶⁵ Bkz. Osman Cilacı, a.g.e.,s.145

⁶⁶ Maide 5/27

⁶⁷ Ahkaf 46 /28

⁶⁸ Al-İmran 3/183

⁶⁹ Bkz., Mehmet Dikmen, Tasavvuf ve Hikmet Işığında İslam İlmihali, Cihan Yay., İstanbul, 1983, s.542

Hanefi fıkhına göre şartları yerine getiren kişilerin kurban kesmesi vaciptir. Maliki ve Şafii fıkhına göre ise müekked sünnettir⁷⁰.

Kurban kesmenin rüknü ise kurbanlık hayvanın kanını akıtmak olarak belirlenmiştir⁷¹.

Kurban ibadetinin yerine getirilebilmesi için İslam âlimleri tarafından çeşitli şartlar ortaya konulmuştur. Bunlar yükümlülük ve geçerlilik şartları olmak üzere iki kısımda ele alınabilir.

o **Yükümlülük Şartları**

Bir kimsenin kurban kesmekle yükümlü sayılabilmesi için kendisinde bazı şartlar aranır. Bunlar;

- Müslüman olmak
- Akıllı ve bülûğa ermiş olmak
- Yolcu olmamak yani mukim olmak
- Belirli bir mali güce sahip olmak

Bazı kaynaklarda bu şartlar arasına “hür olmak” da eklenmiştir⁷² ki bu şartları taşıyan herkes kurban kesmekle mükelleftir.

o **Geçerlilik Şartları**

Kurban kesmekle mükellef olan kimsenin bu ibadeti geçerli olarak yerine getirmiş sayılabilmesi için gerek kurbanlık hayvanların, gerek bu hayvanların kesimiyle ilgili bazı şartlar vardır. Bu şartlara da kurbanın geçerlilik şartları denir. Bunlar;

- Kesilecek hayvanın dinen kurban edilebileceği kabul edilmiş türden olması. Bu hayvan türleri koyun, keçi, sığır, manda, deve benzerleri şeklinde tespit edilmiştir⁷³. Dolayısıyla tavuk, kaz, ördek, hindi, devekuşu, ceylan gibi hayvanların kurban olarak kesilmesi söz konusu değildir.

⁷⁰ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen,a.g.e., s.389

⁷¹ Bkz. İlmihal, a.g.e., II/9

⁷² Bkz. İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, a.g.m., III/98; Mehmet Dikmen,a.g.e., s.545

⁷³ Bkz. İlmihal, a.g.e., II/6

- Kesilecek hayvanın kurban edilmeye engel teşkil edecek herhangi bir kusurunun bulunmaması ki bu özellikler fıkıh kitaplarında detaylarıyla verilmiştir⁷⁴.

- Kesilecek hayvanın kurban edilebilecek yaşta olması. Bu konuda fıkıh âlimlerinin görüşü, koyun ve keçinin bir yaşını, sığır ve manda cinsinden hayvanların iki yaşını, devenin ise beş yaşını doldurduktan sonra kurban edilebileceği şeklindedir⁷⁵.

- Kurbanın belirlenmiş özel vakti içinde kesilmesi. Bu süre, Kurban Bayramı'nın ilk üç günü olarak kabul edilmiştir.

- Kurbanın, kurban ibadetini yerine getirme niyetiyle kesilmesi. İslam inancına göre amellerin hepsi kişilerin niyetlerine göre değerlendirilir. Bu yüzden kişinin kurban kesmeye niyet etmesi gerekir. Zira kurban bir ibadettir ve Allah'a yakınlaşmak amacıyla kesilmektedir⁷⁶.

Kurban kesmekle yükümlü olan kişilerin kurbanın geçerli olması için gerekli şartları yerine getirerek kurbanını kesmesi, bu ibadetin yerine getirilmiş olduğu anlamına gelmektedir.

- Kurbanın Kesim İşlemi

İbadet amaçlı olsun veya olmasın eti yenen hayvanların kesiminde dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Bu hususlar birçok fıkıh kitabında benzer şekilde açıklanmıştır. Bu açıklamalara göre, kurbanı kesmek için kullanılacak bıçak önceden bilenip hazırlanır. Hayvan kesim yerine incitilmeden götürülür, kesileceği zaman kıbleye karşı ve sol tarafı üzerine yatırılır. Sonra tekbir ve tehlil getirilir, arkasından “bismillahi allahüekber” denilerek hayvan mümkünse sağ elle tutulan bıçakla kesilir. Hayvan kesilirken mümkün olduğu kadar eziyet verilmemeye çalışılır.

Hayvan herhangi bir mani yoksa kurban sahibi tarafından kesilmelidir. Değilse vekâlet yoluyla başkasına da kestirilebilir. Kesecek kişinin Müslüman olması tercih edilmelidir ancak ehl-i kitaptan (Yahudi veya Hıristiyan) olursa da sorun teşkil etmez⁷⁷.

⁷⁴ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, a.g.e., s.390-392

⁷⁵ Bkz. İlmihal, a.g.e., II/7

⁷⁶ Bkz. İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, a.g.m., III/100-101

⁷⁷ Bkz. İslam Ansiklopedisi, a.g.m., XXVI/439; Şamil İslam Ansiklopedisi, *Kurban*, a.g.e., V/19; Hayati Ülkü, a.g.e., s.64-65; Mehmet Dikmen, a.g.e., s.549

Kesim işlemi tamamlandıktan sonra çevre temizliğinin iyice yapılması, hayvanın artan parçalarının toprağa derince gömülmesi, mümkün olduğu kadar dışarıda kurbanın hiçbir parçasının bırakılmaması sağlık kuralları, çevre temizliği ve insan haklarını gözetme açısından da son derece önemlidir. Ayrıca kesim işleminin küçük çocukların görmeyeceği mekânlarda yapılması, çocuk ruh sağlığı açısından faydalıdır.

İslam âlimlerine göre kurban sahibi kurbanın etinden yiyebilir ancak bunun miktarı hususunda bazı farklılıklar söz konusudur. İslam âlimlerinin çoğu kurban etinin üç eşit parçaya bölünüp bir parçasının kurban sahibi ve bakmakla yükümlü bulunduğu kimseler tarafından tüketilmesini, ikinci parçanın eş, dost ve akrabaya yedirilmesini, üçüncü parçanın ise kurban kesemeyen fakir kimselere dağıtılmasını uygun görmüşlerdir. Ancak dileyen kimseler kurbanın tamamını da fakirlere dağıtabilir, ihtiyacı varsa hepsini de evde tüketebilir. Bu konuda kesin bir sınır yoktur.

Bütün bunların yanında kurban, sırf Allah rızasını kazanmak için kesildiğinden dolayı, kurban etinin ve diğer parçalarının satılması veya bir gelir haline dönüştürülmesi doğru kabul edilmemektedir⁷⁸.

3- Kurban Çeşitleri

Kurban denildiğinde genellikle Kurban Bayramı'nda ibadet niteliğiyle kesilen kurban akla gelmektedir. Ancak Allah rızasını kazanmak için ibadet niteliğinde kesilen literatürde özel isimlerle anılan başka kurban çeşitleri de vardır. Buna göre Kurban Bayramı'nın dışında kesilen kurban çeşitleri şunlardır;

- **Adak Kurbanı:** Dinen mükellef olmadığı halde kişinin kesmek için Allah'a söz verdiği kurbandır. Kişinin adağı yerine geldiğinde bu görevi yerine getirmesi vaciptir.
- **Akika Kurbanı:** Çocuğun doğumunun ilk günlerinde Allah'a bir şükran nişanesi olarak kesilen kurbanı denir. Bu kurbanın hükmü mezhepler arasında farklıdır.
- **Kabir Kurbanı:** Ölen bir kimse adına kesilen kurbandır.
- **Hedy Kurbanı:** Hacc-ı kiran ve hacc-ı temettu' yapanların hac ibadeti sırasında kestikleri kurbandır. Hac esnasında bir takım kurallara uymamaktan dolayı ceza

⁷⁸ Bkz. İlmihal,a.g.e.,II/9-10, İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, a.g.m., III/103

ve kefarete olarak ya da nafil olarak kesilen kurbanda bu başlık altında yer almaktadır. Bu kurbanların kesilmesi de vaciptir⁷⁹.

Bu kurbanların kesimi, etinin yenip yenmemesi gibi hususundaki fikhî hükümler bir takım farklılıklar arz etmektedir. Ancak çalışmamızda konumuzun mahiyeti açısından bu detaylara yer vermeye gerek duymadık.

4- Kurbanın Önemi ve Kültürümüzdeki Yeri

İbadetlerde kişi ve toplum yararıyla açıklanabilir unsurlarla Allah'a bağlılığı temsil eden simgesel davranışlar çoğu zaman bir arada bulunur.

Hemen hemen bütün dinlerde bulunan kurban ibadeti bireysel ve toplumsal açılardan önemli fonksiyonları olan mali bir ibadettir. Çünkü bir kurbanı, eti ve derisinden ayıran en önemli husus Allah'ın rızasını kazanma ve onun emrine boyun eğmek için kesilmiş olmasıdır. Aynı zamanda kesilen kurbanın etinden ve sâir uzuvlarından yararlanmak, kişinin ikinci derecedeki kazanımıdır. Çünkü bu durum ibadetin dünyevi boyutunu ifade eder.

Kişi kurban kesmekle Allah'ın emrine boyun eğmiş ve kulluk bilincini koruduğu canlı bir biçimde ortaya koymuş olur. Kurban verdiği nimetlerden dolayı Allah'a şükür anlamı da taşır.

Bir Müslüman her kurban kesiminde Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in Allah'ın emrine mutlak itaat konusunda verdikleri başarılı sınavın⁸⁰ hatırasını tazelemiş ve kendisinin de benzeri bir itaate hazır olduğunu simgesel bir davranışla göstermiş olmaktadır.

Kurban ibadetinin kişisel faydalarının yanında toplumsal yararları da oldukça önemlidir. Çünkü kurban sayesinde toplumdaki kardeşlik, yardımlaşma, dayanışma ve paylaşma duygusu canlılığını korumaktadır. Özellikle maddi yetersizlikler yüzünden et

⁷⁹ Bkz. İlmihal, a.g.e., II/3; İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, a.g.m., III/97; İslam Ansiklopedisi, a.g.m., XXVI/436-437; M. Saim Yeprem, a.g.e., s.99-100

⁸⁰ Saffat 37/102-107

satın alma imkânına sahip olmayan kişilerin bulunduğu ortamlarda bu ibadetin önemi daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır⁸¹.

Kurbanın maddi ve manevi, kişisel ve sosyal faydalarıyla ilgili daha pek çok şey söylenebilir. Ancak ibadet niteliğini taşıyan bu davranışların kazanımları içerisinde en önemlisi muhakkak ki Allah'ın rızasını ve yakınlığını kazanmak olmalıdır.

Kurbanın kültürümüzdeki yerine gelince; kurban ibadeti ve uygulaması, Türklerde İslamiyet'ten önceki dönemlerde de mevcut olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur.

Konuyla ilgili bir çalışmada “Türk içtimai hayatının hiçbir safhası yoktur ki kurbanla birlikte icra edilmesin. Doğumlar, ölümler, toy ve düğünler, şölenler, bayramlar, yatır ve mezar ziyaretleri, hayvancılık ve ziraat hayatıyla ilgili bereket dilekleri Tanrı'ya yakarışlar hep kurbanla olurdu⁸².” ifadesi yer almaktadır.

Eski Türk boylarının farklı inanç sistemlerine sahip olmaları göçebe yaşam biçimine sahip olmaları gibi nedenlerle kurban uygulamasında farklılıklar bulunduğu belirlenmiştir⁸³.

Genel olarak kaynaklarda Türklerin kurbanlarının kanlı ve kansız olarak iki grupta toplanabileceği, ancak en büyük kurbanın at olduğu ifade edilmiştir. Kurban kesimi esnasında kurban edilecek hayvanın dizgininin “baş tutkan kişi” denilen birinin eline verildiği, bu şahsın Tanrı'ya ulaşacak olan kurban ruhunu temsil ettiğine inanıldığı belirtilmiştir⁸⁴.

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra zaten var olan kurban geleneklerini benimsedikleri dinin çerçevesinde devam ettirmişlerdir. Günümüze kadar gelen kurban uygulaması hem bir ibadet hem de bir gelenek olarak geçerliliğini korumaktadır. Ancak kurban uygulamasındaki hükümlerin ve sınırların dinin belirlemesiyle sınırlandırıldığı da görülmektedir.

⁸¹ Bkz. İslam Ansiklopedisi, a.g.m., XXVI/437

⁸² Bkz. Mehmet Eröz, *Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği*, Türk Kültürü, Sayı, 211-214., Mayıs-Ağustos, 1980, s.17-22

⁸³ Bkz. Gürbüz Erginer, a.g.e., s.120

⁸⁴ Bkz. Osman Cilacı, a.g.e., s.107

Kurbanlık hayvanların kurban edilmeden önce yıkanması, kınalanması, gelin telleri ile süslenmesi; kurban kesiminden önceki günlerde oruç tutulması, kurban kesildikten sonra akan kanın alna veya yüze sürülmesi, ayrıca kurbanın bazı parçalarının kötü güçlerden korunmak için saklanması ve benzeri uygulamalar kurbanının hem bir ibadet hem de bir gelenek olduğunu göstermektedir.

Kurban sözü kelime olarak da hem sözlü hem yazılı halk edebiyatımızda kullanılmaktadır. Bir kaza veya felaket sonucu ölene, bir gaye uğrunda feda edilen veya kendini feda eden kişiye, ne denirse sesini çıkarmayan sessiz ve halim insana “kurban” denirken; aşırı sevgiyi anlatmak veya yalvarmak için de “kurban” ifadesi kullanılmaktadır⁸⁵.

Netice itibariyle denilebilir ki, kurban hem İslamiyet’ten önceki Türk geleneğinde hem de İslamiyet’ten sonraki dönemlerde kültürümüzde oldukça önemli bir yere sahiptir. Gerek bir ibadet olarak gerekse geleneksel bir ritüel olarak kurban uygulaması kültürümüzün vazgeçilmez bir ögesidir.

⁸⁵ Bkz. Osman Cilacı, a.g.e., s.101-102

C- KUR'AN'A GÖRE HAC VE KURBAN İBADETI

1- Kur'an'a Göre Hac İbadeti

İslam dininin temel ibadetlerinden olan “hac ibadeti” ile ilgili Kur'an-ı Kerim’de pek çok ayet yer almaktadır. Haccın farz olması, rükünleri, şartları ve hac ibadeti yerine getirilirken ziyaret edilecek mekânlar gibi konularla ilgilidir bu ayetler. Ayrıca Kur'an-ı Kerim’de “Hacc” isminde bir sure de yer almaktadır. Aşağıda konuyla ilgili örnek ayetlere yer verilmiştir.

Hac ibadetinin gücü yeten Müslümanlar için ömürde bir defa farz olduğunu belirten ayetler:

“Orada apaçık nişaneler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir⁸⁶.”

“Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidiye gerekir. (Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Biliniz ki Allah'ın vereceği ceza ağırdır⁸⁷.”

“İnsanlar arasında hacı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde, kendilerine ait birtakım yararları yakînen görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları (kurban kesmeleri için) sana (Kâbe'ye) gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yiyin, hem de yoksula, fakire yedin⁸⁸.”

⁸⁶ Al-i İmran 3/97

⁸⁷ Bakara 2/196

⁸⁸ Hac 22/27-28

Hac ibadetinin Müslümanlar arasında tanışıp görüşmelerine, ekonomik bakımdan bütünleşmelerine ve yardımlaşmalarına zemin hazırlayan bir ibadet olmasına, dolayısıyla haccın faydalarına ve önemine işaret eden ayetler:

“(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz siz daha önce yanlış gidenlerden idiniz⁸⁹.”

“İnsanlar arasında hacı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun argın develer üzerinde, kendilerine ait bir takım yararları yakînen görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları (kurban kesmeleri için) sana (Kâbe'ye) gelsinler. Artık ondan hem kendiniz yiyin, hem de yoksula, fakire yedin⁹⁰.”

“Allah, Kâbe'yi, o saygıya lâyık evi, haram ayı, hac kurbanını ve (kurbanın boynuna asılan) gerdanlıkları (maddi ve manevi yönlerden) insanların belini doğrultmaya sebep kıldı. Bu da Allah'ın, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bildiğini ve Allah'ın her şeyi bilici olduğunu (sizin de anlayıp) bilmeniz içindir⁹¹.”

“Onlarda (kurbanlık hayvanlarda veya hac fiillerinde) sizin için belli bir süreye kadar birtakım yararlar vardır. Sonra bunların varacakları (biteceği) yer, Eski Ev'e (Kâbe'ye) kadardır⁹².”

Hac ibadetinin rükünleriyle ilgili ayetler:

“Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi⁹³.”

⁸⁹ Bakara 2/198

⁹⁰ Hac 22/27-28

⁹¹ Maide 5/97

⁹² Hac 22/33

⁹³ Fetih 48/27

“(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz siz daha önce yanlış gidenlerden idiniz. Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın. Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir⁹⁴.”

“Sonra kirlerini gidersinler; adaklarını yerine getirsinler ve o Eski Ev'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler⁹⁵.”

Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir. (Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Biliniz ki Allah'ın vereceği ceza ağırdır⁹⁶.

“Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz. İhramlı iken avlanmayı helal saymamak üzere (aşağıda) size okunacaklar dışında kalan hayvanlar, sizin için helâl kılındı. Allah dilediğine hükmeder. Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu, dinî) işaretlerine, haram aya, (Allah'a hediye edilmiş) kurbanı, (ondaki) gerdanlıklara, Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelmiş kimselere (tecavüz ve) saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Haram'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz kin sizi tecavüze sevk etmesin! İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın cezası çetindir⁹⁷.”

“Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder). Yahut (avlanmanın cezası), fakirleri doyurmaktan ibaret bir keffârettir, yahut onun dengi

⁹⁴ Bakara 2/198-199

⁹⁵ Hac 22/29

⁹⁶ Bakara 2/196

⁹⁷ Maide 5/1-2

oruç tutmaktır. Ta ki (yasak av yapan) işinin cezasını tatmış olsun. Allah geçmişini affetmiştir. Kim bu suçu tekrar işlerse Allah da ondan karşılığını alır. Allah daima galiptir, oğ alandır. Hem size hem de yolculara fayda olmak üzere (faydalanmanız için) deniz avı yapmak ve onu yemek size helâl kılındı. İhramlı olduğunuz müddetçe kara avı size haram kılındı. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun⁹⁸.”

Şüphesiz yok ki, Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir⁹⁹.

Sayı günlerde (eyyam-ı teşrikte telbiye ve tekbir getirerek) Allah'ı anın. Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönmek isterse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa ona da günah yoktur. Bunlar gınahtan sakınanlar içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki hepiniz O'nun huzurunda toplanacaksınız¹⁰⁰.

“Hac ibadetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın. İnsanlardan öyleleri var ki: Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver, derler. Böyle kimselerin ahiretten hiç nasibi yoktur¹⁰¹.”

Hac ibadetinin vakti de Allah tarafından belirlenmiştir:

“Sana, hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir. İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışındır. Evlere kapularından girin, Allah'tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz¹⁰².”

“Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey müminler! Ahiret için) azık edinin. Bilin ki

⁹⁸ Maide 5/95-96

⁹⁹ Bakara 2/158

¹⁰⁰ Bakara 2/203

¹⁰¹ Bakara 2/200

¹⁰² Bakara 2/189

azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının¹⁰³.”

“Sayılı günlerde (eyyam-ı teşrikte telbiye ve tekbir getirerek) Allah'ı anın. Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönmek isterse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa ona da günah yoktur. Bunlar gûnahtan sakınanlar içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki hepiniz O'nun huzurunda toplanacaksınız¹⁰⁴.”

Kur'an'da Cahiliye dönemi hac uygulamalarıyla ilgili bilgi de yer almaktadır. Bu konuyla ilgili şu ayetler örnek verilebilir:

“Onlar Mescid-i Haram'ın mütevellileri olmadıkları halde (müminleri) oradan geri çevirirlerken Allah onlara ne diye azap etmeyecek? Oranın mütevellileri takvâ sahiplerinden başkaları değildir. Fakat onların çoğu bunu bilmez¹⁰⁵.”

“Onların Beytullah yanındaki duaları da ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey değildir. (Ey kâfirler!) İnkâr etmekte olduğunuz şeylerden ötürü şimdi azabı tadın¹⁰⁶!”

Mekke şehrinin ve Kâbe'nin kutsallığına, Hz. İbrahim'in bu konuda yaptığı dualara da Kur'an'da yer verilmiştir:

“Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken, bizim (Mekke'yi) güven içinde kutsi bir yer yaptığımızı görmediler mi? Hâla batıla inanıp Allah'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar¹⁰⁷?”

“Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mabet), Mekke'deki (Kâbe)'dir¹⁰⁸.”

“Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor, (şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin¹⁰⁹.”

¹⁰³ Bakara 2/197

¹⁰⁴ Bakara 2/203

¹⁰⁵ Enfal 8/34

¹⁰⁶ Enfal 8/35

¹⁰⁷ Ankebut 29/67

¹⁰⁸ Al-i İmran 3/96

¹⁰⁹ Bakara 2/127

“Ey Rabbimiz! Ey sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin (Kâbe'nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vadiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden bunlara rızık ver! Umulur ki bu nimetlere şükrederler¹¹⁰.”

Allah, Kâbe'yi, o saygıya lâyık evi, haram ayı, hac kurbanını ve (kurbanın boynuna asılan) gerdanlıkları (maddi ve manevi yönlerden) insanların belini doğrultmaya sebep kıldı. Bu da Allah'ın, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bildiğini ve Allah'ın her şeyi bilici olduğunu (sizin de anlayıp) bilmeniz içindir¹¹¹.

“Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamundan bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik¹¹².”

“Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi temiz tut¹¹³.”

“İnkâr edenler, Allah'ın yolundan ve -yerli, taşralı- bütün insanlara eşit (kible veya mâbed) kıldığımız Mescid-i Haram'dan (insanları) alıkoymaya kalkanlar (şunu bilmeliler ki) kim orada (böyle) zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı azaptan tattırırız¹¹⁴.”

Kâbe'nin aynı zamanda Müslümanların kiblesi olması özelliği de Kur'an'da yer almaktadır:

“İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık. Senin yöneldiğin yeri (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenen ayırt etmemiz için kible yaptık. Bu, Allah'ın hidayet

¹¹⁰ İbrahim 14/37

¹¹¹ Maide 5/97

¹¹² Bakara 2/125

¹¹³ Hac 22/26

¹¹⁴ Hac 22/25

verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir¹¹⁵.”

“(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin. Şüphe yok ki, ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir¹¹⁶.”

“Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Bu emir Rabbinden sana gelen gerçektir. (Biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir¹¹⁷.”

“(Evet Resûlüm!) Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o yana çevirin ki, aralarından haksızlık edenler (kuru inatçılar) müstesna, insanların aleyhinde (kullanabilecekleri) bir delili bulunmasın. Sakın onlardan korkmayın! Yalnız benden korkun. Böylece size olan nimetimi tamamlayayım da doğru yolu bulasınız¹¹⁸.”

Umre ibadetinde Kur'an'da yer verilmiştir:

Şüphe yok ki, Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir¹¹⁹.

Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir. (Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban

¹¹⁵ Bakara 2/143

¹¹⁶ Bakara 2/144

¹¹⁷ Bakara 2/149

¹¹⁸ Bakara 2/150

¹¹⁹ Bakara 2/158

kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Biliniz ki Allah'ın vereceği ceza ağırdır¹²⁰.

2- Kur'an'a Göre Kurban İbadeti

İslam inancına göre bir ibadet kabul edilen kurbanla ilgili Kur'an-ı Kerim'de çeşitli ayetler yer almaktadır. Bu ayetlerde kurbanın kökeni, hac ibadetinin bir gereği olarak kurban, kurban kesmenin amacı ve kurban edilecek hayvanlar gibi konulara yer verilmiştir.

Kurbanın Hz. Adem'in oğulları arasında geçen bir olaya kadar dayandığı; daha sonra Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail Allah'a kurban adaması ve devamında gelişen olaylara Kur'an'da yer verilmiştir:

“Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), «Andolsun seni öldüreceğim» dedi. Diğeri de «Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder» dedi.¹²¹”

“Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun, dedi. Her ikisi de teslim olup, onu alını üzerine yatırınca: Ey İbrahim! Rüyayı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu, gerçekten, çok açık bir imtihandır, diye seslendik. Biz oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik. Geriden gelecekler arasında ona (iyi bir nam) bıraktık: İbrahim'e selam! dedik. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız¹²².”

Kurbanın Müslümanlar için bir ibadet olduğu hükmünün dayandığı ayetler ise şunlardır:

“Öyleyse Rabbin için namaz kıl, kurban kes¹²³.”

¹²⁰ Bakara 2/196

¹²¹ Maide 5/27

¹²² Saffat 37/102-111

¹²³ Kevser 108/2

“Biz, büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın (dininin) işaretlerinden (kurban) kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Şu halde onlar, ayakları üzerine dururken üzerlerine Allah'ın ismini anınız (ve kurban ediniz). Yan üstü yere düştüklerinde ise, artık (canı çıktığında) onlardan hem kendiniz yeyin, hem de ihtiyacını gizleyen-gizlemeyen fakirlere yedin. İşte bu hayvanları biz, şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik¹²⁴.”

Kurban ibadetinin hac ibadeti ile birlikte zikredildiği ayetler ise daha fazladır. Bunlar:

“Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fide gerekir. (Hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Biliniz ki Allah'ın vereceği ceza ağırdır¹²⁵.”

“Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu, dinî) işaretlerine, haram aya, (Allah'a hediye edilmiş) kurbanı, (ondaki) gerdanlıklara, Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelmiş kimselere (tecavüz ve) saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Haram'a girmenizi önledikleri için bir topluma karşı beslediğiniz kin sizi tecavüze sevketmesin! İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun; çünkü Allah'ın cezası çetindir¹²⁶.”

“Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder). Yahut (avlanmanın cezası), fakirleri doyurmaktan ibaret bir kefarettir yahut onun dengi oruç tutmaktır. Ta ki (yasak av yapan) işinin cezasını tatmış olsun. Allah geçmişi

¹²⁴ Hac 22/36

¹²⁵ Bakara 2/196

¹²⁶ Maide 5/2

affetmiştir. Kim bu suçu tekrar işlerse Allah da ondan karşılığını alır. Allah daima galiptir, öç alandır¹²⁷.”

“Allah, Kâbe'yi, o saygıya lâyık evi, haram ayı, hac kurbanını ve (kurbanın boynuna asılan) gerdanlıkları (maddi ve manevi yönlerden) insanların belini doğrultmaya sebep kıldı. Bu da Allah'ın, göklerde ve yerde ne varsa hepsini bildiğini ve Allah'ın her şeyi bilici olduğunu (sizin de anlayıp) bilmeniz içindir¹²⁸.”

¹²⁷ Maide 5/95

¹²⁸ Maide 5/97

D- HADİSLERE GÖRE HAC VE KURBAN

1- Hadislere Göre Hac İbadeti

İslam inancına göre ilk kaynak Kur'an-ı Kerim, ikincisi ise Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünnetidir. Kur'an'da yer alan birçok konu sünnetlerle açıklığa kavuşur. Hac ibadeti ile ilgili de aynı şey söylenilebilir. Çünkü hac ibadeti de diğer ibadetler gibi Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bizzat uygulamasıyla tam şekline kavuşmuştur.

Peygamber Efendimizin hadislerinde de hac ibadeti ile ilgili oldukça geniş bilgiler yer almaktadır. Biz de kaynaklarda yer alan bu hadislerin belli başlılarını burada birkaç farklı başlık altında topladık.

Haccın vücubunu ve faziletini vurgulayan bazı hadis-i şerifler:

- Ebu Hureyre (r.a.)'dan;

Bir gün Resûlullah (s.a.v.) bize şöyle hitab etti:

“Ey insanlar, size hac farz kılınmıştır. Şu halde haccı eda edin!” Cemaatte bulunan bir adam:

“Her sene mi ey Allah'ın Resûlü?” diye sordu. Resûlullah cevap vermedi. Adam sorusunu üç defa tekrar etti. Bunun üzerine şöyle buyurdu:

“Ben sizi bıraktıkça siz de beni bırakın. Şayet sorunuza ‘evet’ deseyseniz, her yıl haccetmek vacip oluverirdi ve buna güç yetiremezsiniz. Şunu bilin ki, sizden öncekileri helak eden şey, çok sual sormaları ve peygamberleri hakkında ihtilaflarıdır. Size bir iş emrettiğim zaman, bunu gücünüz yettiğince ifâ edin, bir yasaklamada bulunduğum zaman da ondan kaçının¹²⁹.”

- Hz. Aişe (r.a.)'dan: Dedim ki:

“Ey Allah'ın Resûlü! Cihadı amellerin en faziletlisi (olarak) görüyoruz, (buna rağmen) cihat etmeyelim mi?” Resûlullah (s.a.v.) şöyle cevap verdi:

¹²⁹ Müslim, Hac/412 (Bu çalışmada yer alan hadisler Rudani tarafından hazırlanan Büyük Hadis Külliyyatı adlı eserden alınmıştır.)

“Fakat cihadın en faziletlisi ve en güzeli; kabul olunmuş bir haccdır. Sonra da evde kalmaktır.” Hz.Aişe (r.a.) dedi ki:

“Bunu Resûlullah(s.a.v.)’dan işittikten sonra hacca hiç terk etmedim¹³⁰.”

- Abdullah bin Mesud(r.a.)’dan;

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Haccla umrenin arasını birleştirin. Zira bu ikisi günahları ve fakirliği tıpkı körüğün, demir, altın ve gümüşteki pislikleri temizlemesi gibi yok eder. Kabul olunmuş bir haccın sevabı ancak cennettir. Güneş, gün boyu ihramlı olarak bekleyen her mü’minin günahlarıyla birlikte batar*¹³¹.”

- Ebu Hureyre (r.a.)’dan;

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Yaşlının, küçüğün, güçsüzün ve kadının cihadı, hac ile umredir*¹³².”

- İbn Abbas (r.a.)’dan;

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Kim hac yapmak isterse acele etsin*¹³³.”

Haccın zamanıyla ilgili de aşağıdaki hadis-i şerif örnek verilebilir:

- İbn Ömer (r.a.)dan;

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Hac ayları Şevval, Zilkade ve Zilhicce’nin on günüdür*¹³⁴.”

Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke dışından gelen Müslümanların hac ibadetini yapmaya başlamadan önce ihrama girecekleri yerleri “mikat" olarak belirlemiştir:

¹³⁰ Buhari, Hac/4

¹³¹ Tirmzi, Hac/75

¹³² Nesai, Hac/114

¹³³ Ebu Davud, Menâsik/6

¹³⁴ Buhari, Hac/33

- İbn Abbas (r.a.)’dan;

Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve selem Medinelilere Zü’l-Huleyfe’yi, Şamlılara Cuhfe’yi, Necd ehline Karnu’l-Menazil’i, Yelemlemlilere da Yelemlem’i mikat yaptı ve şöyle buyurdu; “*Her hac ve umre yapmak isteyen kimse için işte bunlar, onların ve oradan gelen diğer kimselerin mikatlarıdır. Onlardan başka olanların da mikatı buldukları yerdir. Mekkeliler de Mekke’de ihrama girerler*¹³⁵.”

İhramlıyken neler yapılıp neler yapılamayacağına dair de aşağıdaki hadis-i şerifler örnek verilebilir:

- İbn Ömer (r.a.)’dan;

Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem’e ihramlının ne giyeceğini sordular, şöyle buyurdu: “*İhramlı şunları giyemez; gömlek, sarık, başlıklı elbise, şalvar, versle boyanmış elbise, za’feranla boyanmış elbise ve mest. Ancak terlik bulamazsa o zaman mestleri aşık kemiklerinden aşağıda olacak kadar kessin ve giysin*¹³⁶.”

- Osman (r.a.)’dan;

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*İhramlı olan ne nikah kıyabilir, ne nikahlanabilir ve ne de diünür gönderebilir*¹³⁷.”

Aşağıdaki hadis-i şerifler ise telbiye ile ilgilidir:

- Sehl b. Sa’d (r.a.)’dan;

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Herhangi bir Müslüman telbiye getirdiğinde, sağında solunda bulunan taş, ağaç ve demirden yeryüzünde ne varsa hepsi birden telbiye eder*¹³⁸.”

¹³⁵ Müslim, Hac/11

¹³⁶ Buhari, Hac/21

¹³⁷ Ebu Davud, Menâsik/37

¹³⁸ Tirmizi, Hac/14

- İbn Ömer (r.a.)’dan;

Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve selemin tam bir ihram içinde şöyle telbiye getirdiğini duydum: “ *Lebbeyk! Allahümme lebbeyk! Lebbeyke la şerike leke lebbeyk! İinne’l- hamde ven-ni’mete leke ve’l-mülk. La şerike lek*¹³⁹.”

- Saib İbnü Hallad el- Ensari (r.a.)’dan:

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Cibril (a.s.) bana gelip, ashabıma ve beraberimde olanlara telbiye çekerken seslerini yükseltmemi emir buyurdu*¹⁴⁰.”

Haccın çeşitli şekilde uygulanmasıyla ilgili hadis-i şeriflerden bazıları:

İfrad haccıyla ilgili olanlar:

- Hz. Aişe(r.a.)’dan:

Hz. Peygamber (s.a.v.) hacc-ı ifrad yapmıştır¹⁴¹.

- İbn Ömer (r.a.)’dan:

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Haccınızla umrenizin arasını ayırın. Zira böyle yapmak, sizden birini haccının daha mükemmel olmasını sağlar. Umrenizin mükemmel olması da, onu hac ayları dışında yapmaya bağlıdır*¹⁴².”

Hacc-ı kıranyla ilgili olanlar:

- Cabir(r.a.)’dan:

Resûlullah (a.s.) hac ve umreyi birleştirip her ikisi için de tek bir tavaf yaptı¹⁴³.

¹³⁹ Buhari, Hac/26

¹⁴⁰ Ebu Davud, Menâsik/27

¹⁴¹ Müslim, Hac/7122

¹⁴² Muvatta, Hac/67

¹⁴³ İbnu Mace, Menâsik/39

- İbn Ömer (r.a.)’dan:

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Kim hac ile umreye niyet edip ihrama bürünürse, ihramdan her ikisi için çıkıncaya kadar ona tek tavaf, tek sa’y yeterli gelir*¹⁴⁴.”

Hacc-ı temettu’yla ilgili olanlar:

- İbnu Abbas(r.a.)’dan:

Resûlullah (s.a.v.), Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman (r.a.) hacc-ı temettu yaptılar. Bunu ilk yasaklayan Hz. Muaviye(r.a.) oldu¹⁴⁵.

- İbnu Ömer(r.a.)’dan:

Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem Veda haccında, umre ile temetû haccı yaptı. Kurban alıp Zü’l-Huleyfe’ye kadar yanında götürdü. Önce umre için niyet edip telbiye getirdi, sonra hac için niyet edip telbiye getirdi. İnsanlar da onunla beraber umre ve hacc-ı temettu’ yaptılar. Kimi kurban aldı, kimisi de almadı¹⁴⁶.

Kâbe’nin tavaf edilmesi ve bunun faziletiyle ilgili ise;

- İbn Abbas (r.a.)’dan;

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Beyt’i kim elli defa tavaf ederse, günahlarından çıkar ve tıpkı annesinden doğduğu gündeki gibi olur*¹⁴⁷.”

- İbn Abbas (r.a.)’dan;

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Beyt’in etrafında tavaf etmek namaz gibidir. Dikkat edin tavaf esnasında konuşuyorsunuz; kim konuşursa hayırla konuşsun*¹⁴⁸.”

¹⁴⁴ Tirmizi, Hac/102

¹⁴⁵ Nesai, Hac/50

¹⁴⁶ Buhari,Hac/104

¹⁴⁷ Tirmizi, Hac/41

¹⁴⁸ Nesai, Hac/136

- Aişe (r.a.)’dan;

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Beyt’i tavaf etmek, Safâ ve Merve arsında sa’y etmek ve şeytanı taşlamak ancak Allah’ın şanını yüceltmek ve adını anmak için meşru kılınmıştır*¹⁴⁹.” hadisleri örnek verilebilir.

Arafat’ta vakfe ve şeytan taşlama ile ilgili de aşağıdaki hadisler zikredilebilir:

- Abdurrahman İbnu Ya’mur (r.a.)’dan:

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Hac Arafat’tır, kim Müzdelife gecesini fecrin doğmasından önce vakfeye yetişirse, haccı idrak etmiş demektir. Eyyam-ı Mina üç gündür. Kim ilk iki günde acele davranırsa, herhangi bir günah terettiip etmediği gibi tehir edene de bir günah terettiip etmez*¹⁵⁰.”

- İbn Ömer (r.a.)’dan;

Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem, kurban yeri ile Mina mescidinin hemen yanındaki Şeytan’ı taşıdığı zaman, yedi taş atardı. Her taş atışında tekbir getirirdi (Allahu ekber! derdi). Sonra önüne gelip kibleye karşı ellerini kaldırarak uzunca dua eder ve vakfeyi uzun tutardı. Sonra ikinci Şeytan’a gelip ona da yedi taş atardı. Her taş atışında tekbir getirirdi. Sonra sol taraftan ayrılıp kibleye karşı durup ellerini kaldırarak dua ederdi. Sonra AKâbe’yi takip eden Şeytan’a gelip yedi taş da ona atardı. Ama orada durmazdı¹⁵¹.

Umreyle ilgili de;

- Ebu Hureyre (r.a.)’dan;

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Umre, diğer umreyle arasında geçen günahlara kefarettir. Kabul olunan M.E.B.rur haccın karşılığı ancak cennettir*¹⁵².” hadis-i şerifi güzel bir örnektir.

¹⁴⁹ Ebu Davud, Menâsik/51

¹⁵⁰ Tirmizi, Hac/57

¹⁵¹ Nesai, Menâsik/230

¹⁵² Buhari, Umre/1

2-Hadislere Göre Kurban İbadeti

Kurban ibadeti ile kaynaklarda pek çok hadis-i şerif bulunmaktadır. Biz bu hadisleri hac ibadeti sırasında kesilen kurban ile ilgili olanlar ve sair zamanda kesilen kurbanla ilgili olanlar olarak iki kısımda ele aldık. Aşağıdaki hadis-i şeriflerden ilki hacda kurban kesilecek yer ile diğerleri ise genel olarak kurbanın önemi, kesimi ve kurbanlık hayvanın özellikleriyle ilgilidir.

- Malik (r.a.)’dan;

Peygamber sallallahu aleyhi ve selam, Mina’da buyurdu ki: “ *Burası kurban kesme yeridir.*” Umrede ise şöyle söyledi: “ *Burası kurban kesme yeridir – Merve’yi kastediyor - Mekke’nin her sokağı her yolu kurban kesme yeridir*¹⁵³.”

- Şeddad b. Evs (r.a.)’dan:

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Allah her şeyin iyi ve mükemmel yapılmasını farz kılıp emretmiştir. Onun için öldürdüğünüz zaman usulünü gözeterek iyi ve güzel öldürün. Hayvan kestiğiniz zaman da usulünü gözeterek iyi ve güzel kesin. Kesecek kişi bıçağını iyi bilesin ve böylece keseceği hayvanı rahatlatın*¹⁵⁴.”

- Aişe (r.a.)’dan:

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “*Âdemoğlu, Kurban Bayramı günü Allah katında kan akıtmaktan daha sevimli bir amel işleyemez. Zira o kestiği kurban, kıyamet gününde, boynuzları, kılları, tırnakları ile gelecektir. Kurbandan akan kanın damlası yere düşmeden Allah katındaki bir mekâna düşer (Allah katında kabul olur). Gönülleriniz kurban kesmeniz sebebiyle hoş olsun*¹⁵⁵”.

¹⁵³ Malik, Muvatta, Hac/178

¹⁵⁴ Müslim, Sayd/57

¹⁵⁵ Tirmizi, Edahi/1

- Cabir(r.a.)’dan:

(Allah Resûlü sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu;) “ *Yıllanmış hayvanlardan kurban kesin. Böylesini bulmakta zorluk çekerseniz o başka. Bu takdirde koyundan bir kuzu kesiverin*¹⁵⁶. ”

¹⁵⁶ Ebu Davud, Dahaya/5

II. BÖLÜM: TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA HAC VE KURBAN MOTİFLERİ

A- Sözlüklerde Geçen Hac ve Kurban İle İlgili İfadeler

1- Sözlüklerdeki Hac İle İlgili İfadeler

Arafat:

- Mekke-i Mükerrrem'e kurbunda vâkîf olup hüccâcın yevm-i arefede tevkîf ettikleri mahaldir ki menâsik-i hacdandır¹⁵⁷.
- Haccın icaplarından olmak üzere Kurban Bayramı'nın ertesinde usulüne göre vakfeye durulan ve Mekke civarında bulunan kutsal dağ¹⁵⁸.
- Mekke'nin doğusunda hacıların Kurban Bayramının arife günü toplandıkları tepe¹⁵⁹.

Beytü'l-Atik:

- Eski ev, Kâbe. Atik; eski, eskiden kalma, ilk, değerli gibi manalara gelir. "Beytü'l-Atik", Mescid-i Haram, Kâbe-i Muazzama'dır. Kâbe düşmanlarının her türlü saldırısından emin olduğu, Allah'a ibadet edilen ilk mabet ve ilk toplantı yeri olması dolayısıyla "Beytü'l- Atik" adını alır. Bilindiği gibi Kâbe'yi yıkmaya çalışan Tübbâ adında biri felç olmuş, Ebrehe ve ordusu özü yenmiş, kabuğu kalmış tane durumuna getirilmiştir. Çünkü ona saldırmak, saygısızlık göstermek haramdır¹⁶⁰.

Beytullah (Beytü'l-Haram):

- Kâbe-i Muazzama¹⁶¹.
- Lügat manası Allah'ın evi demek olan ve Beytü'l-Haram, Beyt-i Muazzam, Beyt-i Şerif ve daha birtakım tabirler gibi Kâbe hakkında kullanılan bu tabir sofiye ıstılahında, insan-ı kâmilin kalbidir. Kâmil insan, bütün esmayı cami'

¹⁵⁷ Şemsettin Sami, Kâmus-ı Türkî, C/I-II, Çağrı Yay., 13. Baskı, İstanbul, 2004, s.933

¹⁵⁸ Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004,s.35

¹⁵⁹ Türkçe Sözlük, T.D.K. Yay., Ankara, 1969, s.124

¹⁶⁰ Mehmet Yılmaz, Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler, Enderun Kitabevi, İstanbul,1992,s.30

¹⁶¹ Şemsettin Sami, a.g.e., s.328; Muallim Naci, Lügat-i Naci, Çağrı Yay., İstanbul, 1995, s.178

olan “Allah” isminin mazharı olduğundan bu heyet-i mecmua ancak ona sığabilir¹⁶²

- Allah’ın evi, Kâbe¹⁶³.

Beytü’l-Ma’mur:

- Mamur, onarılmış ev. İslami inanışa göre, yeryüzünde önce su vardı. Sudan ilk çıkan kara parçası Mekke’de bulunan Kâbe’nin yeridir. Yeryüzü oradan yayılmıştır. Kâbe’yi önce Hz. Âdem kurmuş, sonra Hz. İbrahim yeniden yapmış, Müslümanların kıblesi olmuştur. Gökte tam kıblenin hizasında bir ibadet yurdu vardır ki, ona onarılmış yer anlamına gelen “Beytü’l- Ma’mur” derler. Burası meleklerin kıblesi ve tavaf ettikleri bir makamdır¹⁶⁴.
- Gökte, Kâbe hizasında Kerûbiyanın tavaflı olan Beyt-i Şerif¹⁶⁵.
- Yedinci kat gökte Firdevs cennetinde Kâbe’nin tam üstünde kalan ve Kâbe’ye benzeyen meleklerin kıblesi. Hz. Âdem ile birlikte bugünkü Kâbe’nin bulunduğu yere indirilmiş, ancak Nuh Tufanı’ndan önce 7 kat göğe çekilmiştir. Melekler ibadetlerinde oraya yönelirler ve orayı tavaf ederlermiş. Kâbe ile Beytü’l- Ma’mur arasında bir çizgi olup oraya hiçbir şey giremezmiş. Bugün Kâbe yanında binlerce güvercin olduğu halde hiç birisi Beytullah’ın üzerinden uçamazmış. Kâbe’yi görenler bunu doğrulamaktadır. Beytü’l- Ma’mur’un Âdem Peygamber tarafından yapıldığına dair bir rivayet vardır¹⁶⁶.

Emirü’l-Hac:

- Surre-i hümayunu birren giden hüccâcı Şam tarikıyla Mekke-i Mükerrreme’ye sevk eden kabileye riyâset eden me’mur-ı mahsus¹⁶⁷.
- Hacca giden zevâta ait umûra nezaret itmek üzere taraf-ı hilâfet-i İslamiye’den ta’yin olunan me’mur-ı mahsûsa¹⁶⁸.

¹⁶² M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C/I-III, M.E.B. Yay., İstanbul, 1993, I/222

¹⁶³ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, L&M Yayınları, İstanbul, 2002, s.80

¹⁶⁴ Mehmet Yılmaz, a.g.e., s.31

¹⁶⁵ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.96

¹⁶⁶ İskender Pala, a.g.e., s.80

¹⁶⁷ Şemsettin Sami, a.g.e., s.540

¹⁶⁸ Muallim Naci, a.g.e., s.120

- Hac için Mekke'ye giden kafilenin reisi hakkında kullanılır bir tabirdir. İslamiyette bu işe ilk memur edilen Ebubekir oldu. Halifeler devrinde, bu işi bizzat kendileri görmedikleri zamanlarda hanedana mensup emirlere tevdi edilirdi. Emirü'l- hac olanların kervanları emniyet altında götürüp getirmelerinden başka, hac müddetince inzibatı teminle beraber Mekke'de, Arafat'ta ve diğer mübarek makamlarda yapılacak menâsiki idare etmek gibi vazifeleri vardı. Mısır'ın Yavuz tarafından Osmanlı ülkesine ilhâkına kadar Mısır memlûkleriyle Osmanlı padişahları, ayrı ayrı emirü'l- hac nasb ederlerdi. Mısır emirü'l- haccı Kahire hacılarını, Osmanlı emirü'l- haccı da İstanbul hacılarını Şam yoluyla, Mekke'ye götürürlerdi. Osmanlı hilâfetinde bu memuriyet sonraları surre eminliğine tahvil edilmiştir¹⁶⁹.

Hac:

- Zilhicce ayında Mekke-i Mükerrerme'de menâsik u merâsim-i mu'tad ile Kâ'be-i Şerife'yi ziyaret ü tavaf etmek resmi ki şerâit-i hamse-i İslam'dandır; ifây-ı hacc-ı şerif etmek¹⁷⁰.
- Mebnây-ı İslam olan erkân-ı kamseden biri bulunan farîza-yı edâ için Mekke-i Mükerrerme'ye gitmek¹⁷¹.
- Ziyaret etmek¹⁷².
- İslam'ın beş şartından biri olan ve muayyen zamanlarda Mekke'deki "Kâbe-i Şerife"yi ziyaret etmek üzere yola çıkma farîzası¹⁷³.
- Müslümanların Zilhicce ayında Kâbe'yi ve çevresindeki belli yerleri usulüne göre ziyaret etmeleridir. Hac ziyaretini yerine getiren kişiye hacı denir. Hac, İslam'ın beş şartından biridir. Ancak her Müslüman için farz olma hükmü geçerli değildir. Hem malen hem de bedenen yapılan bir ibadet olup, gücü yetenler üzerinde farzdır. Buradaki gücü yetmek; kişinin varlıklı olması, yol masraflarına gücü yetmesi, kendisi yokken bakmak mecburiyetinde olduğu kişilerin geçimlerini sağlaması, yolun emin olması ve sıhhatinin yerinde

¹⁶⁹ M. Zeki Pakalın, a.g.e., I/527

¹⁷⁰ Şemsettin Sami, a.g.e., s. 540

¹⁷¹ Muallim Naci, a.g.e., s.340

¹⁷² Ahteri Mustafa b. Şemsüddin Karahisari, Ahter-i Kebir, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 148

¹⁷³ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.305

olması şartlarıdır. Divan şiirinde aşık sevgilisinin bulunduğu yeri Kâbe edinir ve onun mahallesinde hac ve tavaf eder. Böylece hacı olur¹⁷⁴.

- **1.** Genellikle tek tanrılı dinlerde kutsal olarak tanınan yerlerin, o dinden olanlarca yılın belli aylarında ziyaret edilmesi. **2.** İslam'ın beş şartından biri olan, Müslümanlarca Zilhicce ayında Mekke'de yapılan Kâbe'yi ziyaret ve tavaf töreni¹⁷⁵.

Hâc:

- Mevsim-i muayyinende merasim-i mahsusasıyla Kâ'be-i Şerife'yi ziyaret etmiş adam. Ekseriya harf-i tarifle kullanılır. Sâir-i ahvalde "hacı" suretinde kullanılır¹⁷⁶.
- Hacca giden, Kâbe'yi ziyaret eden hacı¹⁷⁷.
- Hacı, (hâc) suretinde kullanılır¹⁷⁸.

Hacc-ı Ekber:

- Arafat'a çıkıldığı günün cumaya tesadüf ettiği senelerdeki hac hakkında kullanılır bir tabirdir. Cuma şerefli bir gün olduğu için haccın bu yüzden bir kat daha şeref kesbettiğinden dolayı bu tabir kullanılır¹⁷⁹.
- En büyük hac. Hacc-ı ekber konusunda fıkıh bilginlerinin görüşleri farklı: Hac ibadetinin tamamlandığı, haccın vuku' bulduğu Kurban Bayramı günü diyenler var; umre hacı "hacc-ı asgar" (en küçük hac), farz olan hac "hacc-ı ekber" (en büyük hac) diyenler var; hacc-ı kıran (umre ile birlikte yapılan hac) diyenler var. Bu konuda ağırlık taşıyan görüş, Hz. Peygamberin hac ettiği gündür, yani Veda Haccı günü. Çünkü o gün Müslümanların hacı ile Yahudilerin, Hıristiyanların, müşriklerin bayramları hep bir araya gelmiştir. Daha önce ve sonra böyle bir tesadüf görülmemiştir. O gün inananlar için de

¹⁷⁴ İskender Pala, a.g.e.,s.191

¹⁷⁵ Türkçe Sözlük, a.g.e., s.921

¹⁷⁶ Şemsettin Sami, a.g.e., s.534

¹⁷⁷ Ferit Devellioğlu, a.g.e.,s.305

¹⁷⁸ Muallim Naci,a.g.e.,s.339

¹⁷⁹ M. Zeki Pakalın, a.g.e., I/693

inanmayanlar için de büyük bir gündü. Bu sebep ile Veda Haccı'na "hacc-ı ekber" denilir¹⁸⁰.

Haccü'l-Haremeyn:

- İfâ-yı hacc-ı şerif ettikten sonra Ravza-i Mutahhara-i Cenâb-ı Risâletpenâh'ı da ziyaret etmiş olan¹⁸¹.
- Zamanında şer'i merasime uyarak Mekke-i Mükerrreme ile Medine-i Münevvere'yi ziyaret eden kimse¹⁸².
- Haremeyn-i Şerifeyn'i mevsim-i mahsusunda ziyaret eden zâta (Haccü'l-Haremeyn) denir¹⁸³.
- Şer'i menâsike ittiba ile zamanında haremeyni ziyaret edenler hakkında kullanılır bir tabirdir. Hacı demektir¹⁸⁴.

Hacce:

- Hacca gitmiş kadın, ifâ-yı hac etmiş hatun¹⁸⁵.
- Hacca giden, Kâbe'yi ziyaret eden, hacı (kadın,kız)¹⁸⁶.

Hacer-i Esved:

- Kâ'be-i Mükerrreme'nin kapısı yanında duvarda bulunan siyah Hacer-i semaî ki menâsik-i hacda takbili şarttır¹⁸⁷.
- Kâ'be-i Muazzama duvarındaki ma'ruf siyah taş, (Hacerü'l-Es'ad) dahi denilir¹⁸⁸.
- Kara taş. Kâbe'nin duvarında bulunan ve hacıların öpmesi veya istilam etmesi haccın şartlarından olan meşhur kara taş "Hacer-i Esved" denir¹⁸⁹.
- Kâbe'nin duvarında bulunan meşhur kara taş¹⁹⁰.

¹⁸⁰ Mehmet Yılmaz, a.g.e., s.59-60

¹⁸¹ Şemsettin Sami, a.g.e., s.534

¹⁸² Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.305

¹⁸³ Muallim Naci,a.g.e.,339

¹⁸⁴ M. Zeki Pakalın, a.g.e., I/693

¹⁸⁵ Şemsettin Sami, a.g.e., s.534

¹⁸⁶ Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.305

¹⁸⁷ Şemsettin Sami, a.g.e., s.541

¹⁸⁸ Muallim Naci,a.g.e.,s.346

¹⁸⁹ Mehmet Yılmaz, a.g.e., s.60

¹⁹⁰ Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.305

- Kara taş. Kâbe'nin duvarında bulunan ve cennetten geldiği rivayet olunan meşhur taş. İlk defa Hz. İbrahim tarafından yerleştirilmiştir. Peygamberimiz Kâbe'yi putlardan temizlediği sırada Hacer-i Esved'e dokunmadı. Bilakis hürmet gösterdi. Bugün de Müslümanlar Kâbe'yi tavaf esnasında bu taşı öperler veya yaklaşımlarsa uzaktan selamlarlar. Hacer-i Esved'in önceden beyaz olduğu ve insanların işlediği günahlar yüzünden karardığı söylenir. Özellikle dini edebiyatta çok geçer¹⁹¹.
- Kâbe-i Mükerrerme'nin duvarında duran ve bir hacer-i semavi olduğu söylenen kara taş ki beynel-İslam cennetten çıkma olması itikadı da buna müeyyidedir¹⁹².

Hacı:

- Mevsim-i mahsûsanda Kâ'be-i Şerife'yi ziyaret edip, ifâ-yı hac etmiş adam¹⁹³.
- Şer'i menâsike ittiba ile zamanında Mekke'ye gidip İslam farîzasını ifâ eyleyenler hakkında kullanılır bir tabirdir¹⁹⁴.
- Hacca giden, Kâbe'yi ziyaret eden, hacı¹⁹⁵.
- Hac ibadetini yerine getiren. Kâbe'yi ziyaret eden kişi. Âşığın hacıya benzetilmesi, sevgilinin mahallesinin Kâbe'ye teşbihi yüzündendir. Ancak bunun yanında hacıların ihram giymesi, ihramın altında başka bir elbise bulunmayışı, hacdan dönen kişinin dünyaya fazla meyletmemesi gibi özellikler de âşığın hal ve tavrına uymaktadır¹⁹⁶.
- **1.** Din buyruklarını yerine getirmek için hacca gitmiş Müslüman. **2.** Kudüs'ü, Efes'i veya başka kutsal bir yeri ziyaret etmiş olan Hıristiyan¹⁹⁷.
- Hacca giden¹⁹⁸.

¹⁹¹ İskender Pala, a.g.e.,s.192

¹⁹² Hüseyin Kazım Kadri, Türk Lügati, C/I-II-III-IV, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1945, II/498

¹⁹³ Şemsettin Sami, a.g.e., s.535

¹⁹⁴ M. Zeki Pakalın, a.g.e., I/695

¹⁹⁵ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.305

¹⁹⁶ İskender Pala, a.g.e., s.192

¹⁹⁷ Türkçe Sözlük, a.g.e., s.922

¹⁹⁸ Hüseyin Kazım Kadri, a.g.e., II/484

Hacı Bayramı:

- Hacdən dönerleri tebrik için yapılan toplantı hakkında kullanılır bir tabirdir. Buna “ hacı tehniyesi” de denilir¹⁹⁹.

Hacı Tehniyesi:

- Hacdən sağ salim dönerleri kutlamak üzere yapılan toplantı²⁰⁰.
- Hacdən dönerleri tebrik için yapılan toplantı hakkında kullanılır bir tabirdir. Buna “ hacı bayramı” da denir. Tehniye Arapça tebrik demektir²⁰¹.

Hacı Baba:

- İfâ-yı hac etmiş ihtiyar ve muhterem adam²⁰².

Hacılar Bayramı:

- Kurban Bayramı, ıyd-i edha²⁰³.

Hacıyân:

- Hacılar, Hicaz’a gitmiş olanlar²⁰⁴.

Hacı Hoca:

- İfâ-yı hac etmiş müteyyin ve muttakî âdem²⁰⁵.

Hadimü’l- Haremeyn-i Şerifeyn:

- Halife-i İslam’a verilen unvan-ı mefhârat olup en evvel Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri cânibinden ihrar buyrulmuştur²⁰⁶.

¹⁹⁹ M. Zeki Pakalın, a.g.e., I/698

²⁰⁰ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.305

²⁰¹ M. Zeki Pakalın, a.g.e., I/698

²⁰² Şemsettin Sami, a.g.e., s.535

²⁰³ A.g.e., s.535

²⁰⁴ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.305

²⁰⁵ Şemsettin Sami, a.g.e., s.535

²⁰⁶ A.g.e., s.545

- Hilâfeti hâiz olmaları hasebiyle Osmanlı padişahlarına verilen ünvandır. Haremeynin hadimi manasına gelen bu tabir ilk evvel Yavuz Sultan Selim hakkında kullanılmış, ondan sonra padişahlar hakkında istimal olunmuştur²⁰⁷.

Harem:

- **1.** Herkesin girmesine müsaade edilmeyen, saygıdeğer ve kutsal yer. **2.** Hac zamanında ihrama girilen yerden Kâbe'ye doğru olan kısım²⁰⁸.
- Arapça bir kelime olan harem, girilmesi memnû olan yer, mukaddes ve muhterem olan şey demektir²⁰⁹.
- Herkesin girmesine müsaade edilmeyen saygı değer ve kutsal yer. Kelime öncelikle Kâbe için kullanılır. Kâbe içinde hudutları belirlenmiş bir yer vardır, burada hacılar ihrama girerler. Bu bölgede avlanmak ve canlı mahlûku öldürmek haram edilmiştir. Bu münasebetle sevgilinin güzelliği, mahallesini ve âşığın gönlü birer harem olarak ele alınır²¹⁰.
- Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere'de muvazı' muayyinenin dahili²¹¹.
- Mekke-i Mükerrerme'de ma'ruf-ı muvazı' şerife-i mahdûda²¹².

Harem-i Şerif:

- Kâ'be-i Şerif ve civarları²¹³.
- Kâbe ve civarları²¹⁴.

Haremeyn:

- Kâ'be-i Şerif ile Ravza-i Mutahhara-i Cenab-ı Nebevî ve bunlara hâvi olan Mekke-i Mükerrerme ile Medine-i Münevvere²¹⁵.

²⁰⁷ M. Zeki Pakalın, a.g.e., I/703

²⁰⁸ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.329

²⁰⁹ M. Zeki Pakalın, a.g.e., I/742

²¹⁰ İskender Pala, a.g.e., s.204

²¹¹ Hüseyin Kazım Kadri, a.g.e., II/515

²¹² Muallim Naci, a.g.e., s.349

²¹³ Şemsettin Sami, a.g.e., s.545

²¹⁴ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.329

²¹⁵ Şemsettin Sami, a.g.e., s.545

- Mekke ile Medine hakkında kullanılır bir tabirdir. Mekke ile Medine'nin muayyen mevkileri harem sayıldığı için ikisini birden belirten bu tabir meydana gelmiştir²¹⁶.
- Mekke-i Mükerre ile Medine-i Münevvere²¹⁷.
- Mekke ile Medine'ye verilen ortak isim. Bu iki beldenin belli kısımları harem olarak nitelendirildiği ve gayrimüslimlere yasaklandığı için bu adla anılırlar²¹⁸.

Haremeyn-i Şerifeyn:

- Mekke'deki Kâbe ile Medine'deki Ravza-i Mutahhara²¹⁹.

Hicaz:

- Ceziretü'l- Arab'ın garb-ı şimali kısmı ki Haremeyn-i Şerifeyn'in bulunduğu hatt-ı mübarektir²²⁰.
- Mekke, Medine, Taif ve havâisinden ibaret olan iklim-i ma'ruf²²¹.
- Arabistan'da bir vilayet ve müstagîn bir makam²²².
- Mekke beldesi²²³.

Hicce:

- Bir kere hacca gitme²²⁴.

Hicrî'l-Kâ'be:

- Kâ'be-i Şerif'in şimalinde hatim dedikleri yer²²⁵.

²¹⁶ M. Zeki Pakalın, a.g.e., I/743

²¹⁷ Muallim Naci, a.g.e., s.349; Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.329

²¹⁸ İskender Pala, a.g.e., s.204

²¹⁹ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.329

²²⁰ Şemsettin Sami, a.g.e., s.540

²²¹ Muallim Naci, a.g.e., s.345

²²² Lügat-ı Burahan-ı Katı', s.101

²²³ Ahteri Mustafa b. Şemsüddin Karahisari, a.g.e., s.149

²²⁴ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.368

²²⁵ Ahteri Mustafa b. Şemsüddin Karahisari, a.g.e., s.148

Hill:

- **1.** Helal, şeraitçe yapılmasına izin verilmiş. **2.** Hac zamanında Mekke dışında ihrama girilen yerin dışında bulunan saha²²⁶.

İhram:

- Hacıların, mu'temerlerin ma'in-i vakt u muvakkıta büründükleri sevb-i mahsus²²⁷.
- Hacıların mekke'ye girmek ve hac ve umre etmek için yün, pamuk ve ketenden dikişsiz olarak giydikleri elbisenin adıdır²²⁸.
- Hacıların Kâbe'yi tavaf için, Mekke dışında örtündükleri dikişsiz örtü. İki parça olup biri bele, diğeri omuzlara sarılır. Hacı adayı ihrama girmeden önce abdest alır. Güzel kokular sürünerek iki rekât namaz kılar. İlk rekâtta Kur'an'ın ilk ve 109. surelerini; ikinci rekâtta 112. sureyi okuyup sonra Lebbeyk duası eder. İhramdaki kişinin başı açık ayağı yalın olur. İhram yerine bazen ehram da denilebilir²²⁹.
- **1.** Eskiden Yunanlıların, Romalıların, günümüzde de Berberilerin büründükleri geniş, beyaz, yünlü çarşaftan giysi. **2.** Kâbe'ye girerken hacıların örtündükleri dikişsiz bürgü. **3.** Yün yaygı²³⁰.

Kâbe:

- Mekke-i Mükerrime'de kâin binây-ı mukaddes ki Hz. İbrahim ve İsmail'den kalma olup el-yevmü kâfe-i müslimînin kıblegâhı ve mahall-i haccdır. Kâbe-i Şerif, Kâbe-i Mükerrime²³¹.
- Kible-i ehl-i İslam olan beyt²³².
- Beytü'l-Haram, çardak, ev²³³.

²²⁶ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.370

²²⁷ Muallim Naci, a.g.e., s.30

²²⁸ M. Zeki Pakalın, a.g.e., II/39

²²⁹ İskender Pala, a.g.e., s.241

²³⁰ Türkçe Sözlük, a.g.e., s.1053

²³¹ Şemsettin Sami, a.g.e., s.1170

²³² Muallim Naci, a.g.e., s.631

²³³ Ahteri Mustafa b. Şemsüddin Karahisari, a.g.e., s.373

- 1. Hicaz'da, Mekke-i Mükerrerme'de Harem-i Şerif'in hemen hemen ortasında bulunan kutsal bina (aslında Hz. Âdem yapısı iken Tufan'da yıkılmış; Hz. İbrahim ve Hz. İsmail tarafından ihya olup bütün Müslümanlar için mukaddes sayılmıştır). 2. Müslümanların namaza başlarken yöneldikleri kıblegâh. 3. Müslümanların hacı olmak üzere muayyen zamanda gidip ziyaret ettikleri yer²³⁴.
- Dört köşeli, kible-i İslam, Beytullah²³⁵.

Kâbe-rev:

- Kâbe'ye giden, Kâbe'yi ziyaret eden kimse²³⁶.

Kâbeteyn:

- Kâbe-i Şerif ile Mescid-i Aksa²³⁷.
- "İki Kâbe". Mekke'deki Kâbe ile Kudüs'teki Mescid-i Aksa²³⁸.
- İki Kâbe. İki Kâbe'den murat Kâbe ve Mescid-i Aksa'dır²³⁹.

Lebbeyk Allahümme Lebbeyk:

- (Leb) kelimesi ikamet, muvacehe, muhabbet, halis ma'nalarına gelmekle bu terkibe bir veche-i âti dört ma'na verilmiştir. 1. Ben senin emr ü fermanına itaat ü icabet merkezinde mertem ba'd ikray-ı sabitim. 2. Benim kasd ü teveccühüm daima sanadır. 3. Benim daima muhabbet ü incizabım sanadır. 4. İhlâsım ya'ni sıdk u 'ubudiyetim daima sanadır²⁴⁰.
- Allah'ım emret, emrine hazırım. Bu söze telbiye denir, haccın sıhhatinin şartlarındandır. Bu şartlar; İslam, belirli yer, belirli vakit, hac niyetiyle ihramdır. İhram; hacca veya umreye ya da hac ile birlikte umreye niyet etmekle ve "telbiye"de bulunmakla tamamlanır. İhrama giren kişi şartlarını yerine getirdikten sonra yüksekçe bir sesle; "lebbeyk allahümme lebbeyk

²³⁴ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.475

²³⁵ Hüseyin Kazım Kadri, a.g.e., IV/86

²³⁶ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.475

²³⁷ Şemsettin Sami, a.g.e., s.1170

²³⁸ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.475

²³⁹ İskender Pala, a.g.e., s.259

²⁴⁰ Muallim Naci, a.g.e., s.653

lebbeyke lâ şerike leke lebbeyk innel hamde vennîğmete leke velmülk lâ şerike lek: Allah'ım emret, emrine hazırım, senin bir ortağın yoktur, emret, şüphesiz hamd ve nimet sana mahsustur, mülkte senin ortağın yoktur.” der²⁴¹.

- İşte ben! İhlâs ve inkıyâdı tazammun ve lisan-ı avamda buyurunuz, emrediniz! manasına icabet ifade eder²⁴².

Makam-ı İbrahim:

- Kâbe’de saklı bulunan bir taş²⁴³.

Medine:

- Medinetü’ n- Nebi’den muhtasar. Hicaz’da Ravza-i Mutahhara’nın bulunduğu şehir-i mukaddes, Yesrib, Medine-i Münevvere²⁴⁴.
- Büyük şehir, şehir-i azim. Fahr-i Kâinat Efendimizin Ravza-i Mutahharalarına hâvi olan şehir-i mübarek²⁴⁵.
- Hicaz’da Hz. Muhammed’in türbesinin bulunduğu şehir²⁴⁶.

Mekke:

- Hicaz hatt-ı mübarekesinin merkezi ve Kâ’be-i Şerif’in bulunduğu şehir-i mübareke ki Fahr-i Âlem Efendimizin dahî meskât-ı reisleri ve kible-i müslimindir. Mekke-i Mükerreme²⁴⁷.
- Hicaz’da Hz. Muhammed’in doğduğu ve Kâbe’nin bulunduğu şehir²⁴⁸.
- Peygamberimizin doğduğu ve İslam dininin ilk defa ortaya çıktığı şehir. Arap yarımadasında olup, eski dönemlerden itibaren mamur olmuştur. Kâbe’nin Mekke’de bulunması tarih boyunca oranın önemini artırmıştır. Divan şiirinde Kâbe vesilesiyle ve Müslümanlardan başka kişilerin orda bulunmaması gibi özellikleriyle ele alınır. Bazen hac nedeniyle de anılan Mekke hakkında birçok kitaplar yazılmıştır. Fezail-i Mekke genel adıyla anılan bu kitaplar her

²⁴¹ Mehmet Yılmaz, a.g.e., s.109-110

²⁴² Hüseyin Kazım Kadri,a.g.e.,IV/279

²⁴³ Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.574

²⁴⁴ Şemsettin Sami, a.g.e., s.1316

²⁴⁵ Muallim Naci,a.g.e.,s.742

²⁴⁶ Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.599

²⁴⁷ Şemsettin Sami, a.g.e., s.1398

²⁴⁸ Ferit Devellioğlu,a.g.e.s.605

yönüyle şehri ele almaktadırlar. Kâbe'nin orda bulunması mecaz-ı mürsel yoluyla Mekke'den bahsedilmesine neden olmuştur. Dini edebiyatta da adından bahsedilen Mekke'nin divan şiirinin coğrafyası içinde önemli bir yeri vardır. "Mükerreme" sıfatıyla birlikte kullanılır²⁴⁹.

Menâsik:

- Hacc-ı şerif ve ziyaret-i Beytü'l- Haram sırasında icrası mu'tad olan merasim. Menâsikü'l-Hac²⁵⁰.
- 'İbadetgâh manasına olan (mensek) kelimesinin cem'idir²⁵¹.
- İbadet yerleri²⁵².

Menâsik-i Hac:

- (Menâsik-i hac) ta'biri zikr-i muhal irade-i hal kabilinden mecaz olarak tavaf-ı Kâ'be, rem-i hicâr, Safâ ile Merve beyninde sa'y, Arafat'da vakfe, kurban kesmek, ihram giymek gibi i'mal-i hac ma'nasına kullanılır. Yahud (mensek) ibadet ma'nasına da geldiğine göre terki, ibadet-i hac ma'nasını ifade eder²⁵³.
- **1.** Hacı olmak için Mekke'ye gidenlerin Kâbe'yi ziyaret etmeleri, Arafat'ta vakfeye durma, kurban kesme, ihram giyme, muayyen bir yerden bir yere kadar yürüme gibi yapılan ibadet rükünleri. **2.** Bunların yolunu, usulünü gösteren kitap²⁵⁴.

Merve:

- Mekke'de bir dağın adı olup, hacılar bununla Safâ ovasına sa'y ederler, yani yedi defa gidip gelirler ki hac farîzasının rükünlerindedir²⁵⁵.
- Mekke-i Mükerreme'de bir dağ ismi²⁵⁶.

²⁴⁹ İskender Pala, a.g.e.,s.314

²⁵⁰ Şemsettin Sami, a.g.e., s.1408

²⁵¹ Muallim Naci,a.g.e.,s.839

²⁵² Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.613

²⁵³ Muallim Naci,a.g.e.,s. 839

²⁵⁴ Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.613

²⁵⁵ A.g.e.,s.623

²⁵⁶ Muallim Naci,a.g.e., 754

- Mekke’de bir dağ. Hacılar, Merve ile Safâ arasında sa’y eyleyerek haccın bir farîzasını yerine getirmiş olurlar. Bu iki tepe arasında 7 defa gelip gitmek İsmail peygamberin annesi Hacer’in su aramak için koşuşturması hatırasına yapılır. Divan şiirinde Kâbe unsuru yanında yer alır²⁵⁷.

Mescid-i Haram:

- Mekke-i Mükerrerme’deki Kâ’be-i Şerife²⁵⁸.
- Mekke’de Kâbe’nin bulunduğu en büyük mabet²⁵⁹.

Mikat:

- Ta’yin ve tahsis olunmuş vakit, vakt ü mahal-i mein; hüccacın ihrama girdikleri mahal²⁶⁰.
- Mekke yolu üzerinde hacıların ihrama girdikleri yer²⁶¹.
- Mekke yolu üzerinde hacıların ihrama hidrikleri yer. Peygamberimiz tarafından tayin edilen mikat yerleri Medine yoluyla gelenler için Zülhuleyfe; Suriye yolundan gelenler için Cuhfe; Irak yolundan Zatü’l-İrak; Necid yolunda Karen; Yemen yolunda ise Yelemlem’dır. Ayrıca kelimenin “evvelden belirlenen görüşme vakti” anlamı vardır²⁶².

Mîr-i Hac:

- Eskiden hacca kervan ile gidilir ve bir kafilere reisi seçilirdi. Bu kişiye mîr-i hac tabir olunurdu. Bazen masrafları padişah tarafından karşılanmak şartıyla hacca gidenlere de mîr-i hac denildiği olur. Mîr-i hac yerine emir-i hac da kullanılır. İslam dinindeki ilk mîr-i hac Halife Ebubekir olmuştur. Mîr-i hac kervanın emniyetle gidip gelmesinden sorumludur. Osmanlı mîr-i haclığı daha sonra surre eminliğine tevdi olunmuştur²⁶³.

²⁵⁷ İskender Pala, a.g.e.,s.319-320

²⁵⁸ Şemsettin Sami, a.g.e., s.1341

²⁵⁹ Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.625

²⁶⁰ Şemsettin Sami, a.g.e., s.1442

²⁶¹ Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.647

²⁶² İskender Pala, a.g.e.,s.333

²⁶³ A.g.e.,s.336

Müzdelif:

- Kâ'be-i Muazzama'da Arafat ile Mina beyninde bir mevzi'-i mübarek²⁶⁴.
- Kâbe'de Arafat ile Mina arasında bulunan kutsal bir yer²⁶⁵.

Ravza-i Mutahhara:

- Hazret-i Peygamber'in merkadd-i mukaddesi²⁶⁶.
- Cenab-ı Peygamber'in kabri şerifi yerinde kullanılır bir tabirdir. Bunun yerine "Ravza-i Nebi" de kullanılır. Ravza; bahçe, cennet demektir²⁶⁷.
- Hz. Muhammed'in kabri²⁶⁸.

Safâ:

- Mekke civarında bir yer olup hacılar burası ile Merve denilen yer arasında Hz. Hacer'in gidiş geliş hareketini remzederek dört defa gidip üç defa gelirler²⁶⁹.
- Mekke yakınında bir tepenin adıdır. İsmail peygamberin annesi Hacer, Safâ ile Merve arasında su aramak için gelip gittiğinden dolayı hacılar bu iki tepe arasında 7 defa hızla yürürler. Haccın adabından olan bu hızlı yürüyüşe sa'y denir. Divan şiirinde Safâ kelimesi çoğu zaman sa'y ile birlikte kelime oyunları içinde ele alınır. Safâ kelimesinin "keyif, sağlık, parlaklık, ruh ve gönül aydınlığı vs." manaları da vardır²⁷⁰.

Sa'y:

- Koşma, yürüme. Bu mana ile yalnız menâsik-i hacdan olarak Safâ ile Merve arasındaki koşma hakkında müsta'meldir²⁷¹.

²⁶⁴ Muallim Naci, a.g.e., s.756

²⁶⁵ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.791

²⁶⁶ Muallim Naci, a.g.e., s.447

²⁶⁷ M. Zeki Pakalın, a.g.e., III/14

²⁶⁸ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.879

²⁶⁹ A.g.e., s.908

²⁷⁰ İskender Pala, a.g.e., s.398-399

²⁷¹ Şemsettin Sami, a.g.e., s.724

- Çalışmak; yürümek, sür'atle yürümek²⁷².
- **1.** Çalış, çabalama, gayret, emek. **2.** Koşma, yürüme (hacda Safâ ile Merve arasında)²⁷³.

Surre:

- Akçe kesesi, para çıkını. Haremeyn-i Muhteremeyn'e cânib-i saltanat-ı seniyyeden her sene ihdâ buyrulan akçe vesâire. Surre-i Hümayun, Surre Alayı²⁷⁴.
- Para kesesi yerinde kullanılır bir tabirdir. Surre; Arapça para kesesi demektir. Osmanlı hükûmeti tarafından her sene hac mevsiminde Haremeyn ahalisine gönderilen para hakkında da bu tabir kullanılırdı. Paralar keselere konulduğu için bu tabir meydana gelmiştir. Bir adı da “ malumiyye” idi²⁷⁵.
- **1.** Para kesesi, para çıkını. **2.** Hac zamanlarında padişah tarafından Mekke ve Medine'ye her yıl gönderilen para vs²⁷⁶.
- Para çıkını. Eskiden muayyen zamanlarda ve her sene Haremeyn ahalisine hükümet tarafından gönderilen paralar²⁷⁷.

Surre Emîni:

- Surre-i Hümayunun canib-i hicaza sevkine me'mun olan zât ki her sene diğeri nash olunur²⁷⁸.
- Her sene Haremeyn'e gönderilen “Surre-i Hümayun”un idaresi uhdesine tevcih olunan memurun ünvanıdır. Bu vazifeye dindarlık ve doğrulukta tanınmış olan yüksek rütbeli askerî, mülkî, veyahut ilmî memurlardan biri tayin olunurdu. Surre emîni, “surre alayı” denilen merasimle yola çıkar, emanetleri alakalılara dağıttıktan ve hac farîzasını yerine getirdikten sonra İstanbul'a dönerdi²⁷⁹.

²⁷² Muallim Naci,a.g.e.,s.476

²⁷³ Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.922

²⁷⁴ Şemsettin Sami, a.g.e., s.826; Muallim Naci,a.g.e.,s.511

²⁷⁵ M. Zeki Pakalın, a.g.e., III/280

²⁷⁶ Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.965

²⁷⁷ Hüseyin Kazım Kadri,a.g.e.,III/314

²⁷⁸ Şemsettin Sami, a.g.e., s.826

²⁷⁹ M. Zeki Pakalın, a.g.e., III/283

Surre-i Hümâyûn:

- Hac münasebetiyle Haremeyn'e gönderilen para ve hediyeler²⁸⁰.
- Hac münasebetiyle Haremeyn'e gönderilen para ve hediyeler hakkında kullanılır bir tabirdir²⁸¹.

Şavt:

- **1.** Koşma, bir şeyin yöresinde koşma, dolanma. **2.** Beyt-i Şerif ziyaretinde Hacer-i Esved'den başlayıp şartı üzere dolanarak yine Hacer-i Esved'e gelmek üzere yapılan tavaf²⁸².

Şeyhü'l-Harem:

- Medine şehri ve civarının muhafızı²⁸³.
- Harem-i Şerif'te (Mekke'de) halife tarafından memur bulunan zat hakkında kullanılır bir tabirdir. "Şeyhü'l-Harem-i Nebevî" de denilir. Hac yolu üzerinde buldukları için eskiden Şam valileri hakkında da kullanılırdı²⁸⁴.
- Mekke'deki Harem-i Şerif'in muhafazası için halife tarafından görevlendirilen kişi. Hacılarla ilgili işleri de bunlar yürütürler. Harem-i Şerif'i daima mamur tutarlardı²⁸⁵.

Tavaf:

- **1.** Etrafını dolaşma **2.** Menâsik-i hacdan olduğu üzere Kâ'be-i Şerife'nin etrafını dolaşma. Tavaf etmek; tavaf-ı Kâ'be-i Şerife²⁸⁶.
- Etrafını dolaşmak, etrafı dolaşılmak; tavaf-ı Kâ'be, Beytullah'ın tavafı²⁸⁷.
- Dönmek²⁸⁸.

²⁸⁰ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.965

²⁸¹ M. Zeki Pakalın, a.g.e., III/284

²⁸² Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.329

²⁸³ A.g.e., s.329

²⁸⁴ M. Zeki Pakalın, a.g.e., III/347

²⁸⁵ İskender Pala, a.g.e., s.444

²⁸⁶ Şemsettin Sami, a.g.e., s.888

²⁸⁷ Muallim Naci, a.g.e., s.524

- 1. Etrafını dolaşma. 2. Hacı olmak üzere zamanında ve muayyen usul dâhilinde Kâbe'nin etrafını dolaşarak ziyaret etme²⁸⁹.
- Hac veya umre sırasında Kâbe'nin etrafını yedi defa dolaşmaya denir. Tavaf esnasında “lebbeyk lâ şerike lek” diye tesbih olunur. Divan şiirinde de âşık sevgilisinin mahallesini tavaf eder²⁹⁰.
- 1. Bir şeyin çevresini dolaşma veya kutsal bir yeri ziyaret etme. 2. İslam dininde hac zamanında Kâbe'nin çevresini dolaşma²⁹¹.
- Bir yerin etrafında dönmek, dolaşmak. Şer'i; Kâbe'nin etrafında üç defa süratle ve dört defa seyr-i adi ile dönmek ki erkân-ı hacdandır. Kable'l-İslam putperest Araplar nezdinde çıplak tavaf etmek adetti²⁹².

Telbiye:

- Merâsim-i hacc-ı şerifeden olduğu üzere “lebbeyk” diye nidâ ve ale'l-itlâk-i menâsik-i haccı meşâiratle ifâ etme²⁹³.
- Lebbeyk demek, lebbeyk çağırmak, telbiye-i hüccâc-ı müslimin. Arafat'da telbiye, teşdîd ile galatdır²⁹⁴.
- Lebbeyk demek²⁹⁵.
- Hac esnasında hacıların “lebbeyk allahümme lebbeyk...” demesi²⁹⁶.

Umre:

- Hac mevsiminin gayrında Kâbetullah'ı ve Mekke-i Mükerrerme'nin sâir mevâkı-i mübarekesini ziyaret etme²⁹⁷.
- Ef'âl-i hacdan fi'il-i ma'ruf. İfâ-yı umre²⁹⁸.
- Hac mevsiminin dışında Kâbe'yi ve Mekke-i Mükerrerme'nin mübarek yerlerini ziyaret etme²⁹⁹.

²⁸⁸ Ahteri Mustafa b. Şemsüddin Karahisari, a.g.e.,s.148

²⁸⁹ Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.1040

²⁹⁰ İskender Pala, a.g.e.,s.456

²⁹¹ Türkçe Sözlük,a.g.e.,s. 2154

²⁹² Hüseyin Kazım Kadri,a.g.e.,III/441

²⁹³ Şemsettin Sami, a.g.e., s.433

²⁹⁴ Muallim Naci,a.g.e.,s.274

²⁹⁵ Ahteri Mustafa b. Şemsüddin Karahisari, a.g.e.,s.111

²⁹⁶ Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.1069

²⁹⁷ Şemsettin Sami, a.g.e., s.951

²⁹⁸ Muallim Naci,a.g.e.,s.543

- Hac merasimi dışında Kâbe'yi ve Mekke'nin öbür kutsal yerlerini ziyaret etme³⁰⁰.
- Mamur bir yeri kast-ı ziyaret. Şer'i; ihrama girmek, Kâbe'yi tavaf etmek, Safâ ile Merve arasında sa'y gibi menâsik-i hacdan bazılarının ifâsı ki hacdan ma'dûd değildir ve münhasıran eyyâm-ı hacdan sayılan Zilhicce'nin dokuzuncu ve onuncu günlerinde yapılamaz³⁰¹.

Vakfe:

- **1.** Durak, durak yeri **2.** Menâsik-i hacdan biri ki hüccâcın tevkif etmesiyle icra olunur³⁰².
- **1.** Durak, durulacak yer. **2.** Hacıların Arafat'ta durmaları³⁰³.
- Duruş, duraklama³⁰⁴.
- Duruş, tavakkuf, vukuf³⁰⁵.

Zemzem:

- Kâ'be-i Şerife'nin yanında meşhur bir kuyu ki suyu mübarek olup memâlik-i İslâmiye'nin her tarafına nakl olunur³⁰⁶.
- Kâ'be-i Muazzama kurbundaki ma'ruf kûyunun suyu, fi'l-asl çok su ma'nasındır³⁰⁷.
- Yapçe yapçe ve yavaş yavaş ve yâp yâp teganni ve terennüm eylemek ve bi'ri zemzeme ma'ruftur³⁰⁸.
- Aheste aheste ve yapçe yapçe terennüme denir. Ateşperestlerin ibadet etmek, yıkanmak, yemek zamanlarında terennüm ettikleri ezgili nameleri. Arapça zemzem, çok suya ve Kâbe-i Muazzama civarındaki kuyuya denir. Sonunda (.) ile kullanıldığında zemzeme uzaktan gürüldeyerek ve yankılayarak

²⁹⁹ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.1120

³⁰⁰ Türkçe Sözlük, a.g.e., s.2281

³⁰¹ Hüseyin Kazım Kadri, a.g.e., III/547

³⁰² Şemsettin Sami, a.g.e., s.1496

³⁰³ Ferit Devellioğlu, a.g.e., 1135

³⁰⁴ Türkçe Sözlük, a.g.e., s.2327

³⁰⁵ Hüseyin Kazım Kadri, a.g.e., IV/638

³⁰⁶ Şemsettin Sami, a.g.e., s.687

³⁰⁷ Muallim Naci, a.g.e., s.456

³⁰⁸ Lügat-ı Burhan-ı Katı', s.228

seslenmeye, gök, hafif ve hoş olarak gürlemeye ateşperestlerin ezgili namelerine denildiğinden Arapçadan alınmış demektir³⁰⁹.

- Kâbe civarındaki meşhur kûyunun suyuna verilen addır. Buna zezem suyu demek olan “âb-ı zezem” denir³¹⁰.
- Mekke-i Mükerrreme kuyusunun adı³¹¹.
- Kâbe civarındaki meşhur kuyu³¹².
- **1.** Kâbe yakınında bulunan bir kuyu. **2.** Bu kûyunun Müslümanlarca kutsal sayılan suyu³¹³.

³⁰⁹ Ferhengi Ziya, Gencine-i Güftar(Farsça-Türkçe Lügat), C/I-II, M.E.B. Yay., İstanbul, 1967, I/1080

³¹⁰ M. Zeki Pakalın, a.g.e., III/651

³¹¹ Ahteri Mustafa b. Şemsüddin Karahisari, a.g.e.,s.227

³¹² Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.1177

³¹³ Türkçe Sözlük,a.g.e.,s.2505

2- Sözlüklerdeki Kurban İle İlgili İfadeler:

Kurban:

- 1. Fî sebilillah kesilen ve Cenâb-ı Hakk'a vesile-i takarrüb ad olunan koyun ve sâir eti yenir hayvan. Zebiha, edhiye. **Kurban kesmek:** Zebh-i kurâbin 2. Bir uğura feda olma; kurbanın olayım, size kurban olsun³¹⁴.
- Cânib-i Hakka vesile-i takarrüb olan şey, zebh³¹⁵.
- 1. Allah'ın rızasını kazanmağa vesile olan şey. 2. Eti fukaraya parasız olarak dağıtmak niyetiyle farz, vacip veya sünnet olarak kesilen hayvan. 3. Bir gaye uğrunda feda olma³¹⁶.
- Allah'ın rızasını kazanmak için aracı olan şey. Farz, vacip veya sünnet olarak kesilen hayvan. Kurban ancak deve ve davar cinsinden olabilir. Hac mevsiminde hacıların Arafat'a çıktıkları gün kurban kesilir. Kurban Bayramı da o gün sabah namazı ile başlar. Edebiyatta daha çok İbrahim ve İsmail peygamberlerin başından geçen kurban hadiseleri telmihen zikredilir. Divan şiirinde âşık, sevgilisinin yolunda binlerce kez kurban olmaya hazırdır. Kurban Bayramı geldiği zaman da diğer bayramlar gibi eğlence başlar, fakirler (âşıklar) sevindirilir, seyrana çıkılır vs. Tasavvufta kurban nefistir. Nefsini kurban edenler de derviştir³¹⁷.
- 1. Dinin bir buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan. 2. Müslümanlarda Kurban Bayramı³¹⁸.
- Allah'a vesile-i takarrüb olmak dolayısıyla fisebilillah ve rızây-ı Hak için koyun ve emsali hayvanları zebhetmek; bu maksatla kesilen hayvan³¹⁹.

Kurban Bayramı:

- 'İyd-i edhâ³²⁰.
- Arabî takvime göre Zilhicce ayının onunda başlayıp dört gün süren ve bu süre içinde yoksullara dağıtılmak için kurban kesilen dini bayram³²¹.

³¹⁴ Şemsettin Sami, a.g.e., s.1062

³¹⁵ Muallim Naci,,a.g.e.,s.589

³¹⁶ Ferit Devellioğlu,a.g.e.,s.574

³¹⁷ İskender Pala, a.g.e.,s.291-192

³¹⁸ Türkçe Sözlük,a.g.e.,s. 1409

³¹⁹ Hüseyin Kazım Kadri,a.g.e.,III/792

³²⁰ Şemsettin Sami, a.g.e., s.1062

Nahr:

- Boğazlama, kesme³²².
- Boynun üst tarafı, boğaz; hayvanı boğazından kesmek, boğazlamak, zebhetmek³²³.

Yevmü'n-Nahr:

- Kurban Bayramının ilk, Zilhicce'nin 10. günü³²⁴.

Zebîh:

- **1.** Kesilmiş veya kesilecek kurban. **2.** Hz. İsmail ile Hz. Muhammed'in babası Hz. Abdullah'ın lakabı³²⁵.

Zebîhullah:

- Allah için kurban. Bu söz Hz. İsmail ile Hz. Muhammed'in babası Hz. Abdullah'ın lakabıdır. Bilindiği gibi Hz. İbrahim'in iki oğlu vardı: İsmail ve İshak. Tevrat'ta bu kurban edilecek çocuğun İshak olduğu belirtilir. Kur'an'da isminden söz edilmez. Fakat müfessirlerin kanaatine göre İsmail'dir. Çünkü olay göçten hemen sonra olmuştur ki o zaman İsmail vardır. Sonra olay Mekke'de olmuştur. Mekke'ye gelen İsmail'dir. Hz. İbrahim gece düşünde birisinin kendisine "Allah sana oğlunu boğazlamayı emrediyor" dediğini duymuş, sabah olunca bunu şeytandan mı Rahman'dan mı olduğu hususunda tereddüt etmiş, üç gece aynı düşü üst üste görünce bunun Allah'tan olduğunu anlamıştır. Hz. Muhammed'in babası Abdullah da kurban edilecekti. Abdülmuttalip Zemzem Kuyusu'nu bulup çıkardığı için veya on oğlu olunca kur'a attı. Kur'a Abdullah'a isabet etti. Mekke ileri gelenleri, Abdullah'ın kurban edilmesine razı olmadılar. Neticede bir kâhini fikri ile on deve ile Abdullah arasında kur'a çekildi. Kur'a Abdullah'a çıktı. Deve sayısı onar

³²¹ Türkçe Sözlük, a.g.e., s. 1409

³²² Ferit Devellioğlu, a.g.e.s., 799

³²³ Hüseyin Kazım Kadri, a.g.e., IV/484

³²⁴ Muallim Naci, a.g.e., s. 896

³²⁵ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s. 1174

onar arttırılarak birkaç defa kur'a atıldı. Nihayet yüz devede kur'a develere isabet etti ve Abdullah yerine yüz deve kurban edildi³²⁶.

³²⁶ Mehmet Yılmaz, a.g.e., s.189

B- ATASÖZLERİ VE DEYİMLERDE GEÇEN HAC VE KURBAN İLE İLGİLİ İFADELER

Halkın yarattığı ve binlerce yıldan beri benimseyerek hayat düsturu edindiği hikmetli, özlü, veciz sözlere “atasözü” denilmektedir. Eskiden sav ve daha sonra mesel, darb-ı mesel terimleri bu anlamda kullanılmıştır³²⁷. Deyimlere gelince bunlar da “halk arasında tıpkı atasözleri gibi az ve ya çok yaygın; genellikle birkaç kelime, bazen tam veya noksan bir cümle ile meramı anlatmaya yarayan; teşbih, istiare, mecaz, kinaye unsurlarıyla bir şeyi, bir olayı tasvir ve ifade için kullanılan söz ya da söz öbekleridir³²⁸.” şeklinde tarif edilmektedir. Atasözlerini deyimlerden ayıran özellik, bunların mutlaka bir hüküm anlatmakta oluşudur ki deyimler ancak kullanıldıkları cümlede anlam kazanmaktadırlar.

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere gerek atasözleri gerekse deyimler, onları yaratan ve babadan oğula geçiren halkın öz düşüncesini yansıtmaktadır. Bu yüzden atasözlerinin ve deyimlerin tarihi ve kültürel değerlerinden şüphe edilemez. Bu sözler genellikle, onları kullanan insanların hayatlarıyla ilgili bir hikâyeyi, bir olayı ya da bir durumu anlatmaktadır. Öyle ki, toplumdaki âdet ve geleneklerin, uzun hayat tecrübelerinin akisleri, insanların olup bitenlerle özdeşleşmiş görüşlerini ifade etmektedir. Bu yüzden insanlar kendi milletlerinin atasözlerini inceleyerek, atalarının duygu ve düşünceleri hakkında bilgi elde edebildiği gibi, onların yaşayış biçimleri hakkında da bilgi sahibi olabilirler. Bunun için en az üç bin yıllık geçmişi olan Türk dilinin Orta- Asya bozkırlarında doğup Avrupa ortalarına kadar uzanmasında etken olan bazı faktörler inci misali bu atasözlerinde gizli halde duruyor olabilir³²⁹.

Bütün bu açıklamalar göz önünde tutulduğunda insanların gündelik yaşantılarının bir parçası olan ibadetlerin ve onların uygulamalarının, yine yaşantılarındaki durumları ifade eden atasözleri ve deyimlere yansımaları kaçınılmazdır ki İslam’ın beş temel esasından biri olan hac ve Müslümanlar tarafından hassasiyetle yerine getirilen kurban ibadeti de atasözleri ve deyimlerde yerini almıştır. Bu ibadetlerin uygulanışındaki hususlardan, toplumdaki önemlerine kadar pek çok husus bu sözlerin içinde yer almaktadır.

³²⁷ Bkz. Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı, C/I-V, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul, 1985, I/69*

³²⁸ *Türk Atasözleri ve Deyimleri, C/I-II, Devlet Kitapları, M.E.Basımevi, İstanbul, 1971, I/III*

³²⁹ Bkz. Ahmet Yılmaz, *XVIII. Yüzyılda Yapılmış Bir Atasözü Derlemesi, Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı, Sayı-34, İstanbul, 2000, s.176*

Örneğin “ Arafat'ta soyulan hacıya dönmek” sözü, varını yoğunu birdenbire yitiren, yoksullaşan veya çaresiz kalmış insanları anlatmak için kullanılmaktadır. Bu söz aslında hac ibadetinin bir rüknüne işaret etmektedir. Çünkü hac ibadetinin gerçekleştiği mekânlardan biri de Arafat'tır. Arafat, Mekke'ye yürüyerek yaklaşık altı saatlik bir mesafede bulunmaktadır. İslam geleneğine göre hacıların bu dağa çıkıp dua etmeleri gerekir. Hacı adayları Arafat'a çıkmadan önce ihram denilen dikişsiz bir elbise giyerler. Böylelikle dünyaya ait bütün her şeyden sıyrılmış olurlar ki artık maddi değeri olan hiçbir şeye sahip değillerdir. İşte burada insanın varını yoğunu yitirmesiyle Arafat'taki hacının hali birbirine benzetilmiştir. Ya da belli bir işi yapmakla özel bir yere getirilmelerini isteyen veya haddini bilmeyen kişiler için “Deve Kâbe'ye gitmekle hacı olmaz.” atasözünde olduğu gibi. Çünkü eskiden develer asırlarca Kâbe'ye hac için yolcu taşımıştır ama bu durum onlara “hacı” sıfatı kazandırmamıştır.

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi gerek hac ibadeti gerekse kurban ibadeti ile ilgili olarak yaşanmış tecrübeleri çok güzel ifade eden, kültürümüzde birçok atasözü ve deyim vardır. Bunlardan ulaşabildiğimiz kaynaklarda yer alanlar, hac ve kurban ibadetleriyle ilgili olarak iki ayrı bölümde, alfabetik sıraya göre aşağıda verilmiştir.

1- Atasözleri ve Deyimlerdeki Hac İle İlgili İfadeler

- Abayı yaktı hacı baba³³⁰.
- Abdal tekkede, hacı Mekke'de³³¹.
- Çok hacıların çıktı haçı zîr-i begalde³³².
- Derviş tekkede hacı Mekke'de³³³.
- Deve Kâbe'ye gitmekle hacı olmaz³³⁴.
- Deve kırk yıl Mekke'ye gitmekle hacı olmaz³³⁵.
- Devesi hacı³³⁶
- Evi delikle baca, milleti hacı ile hoca yıkar³³⁷.

³³⁰ Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e.,I/3

³³¹ A.g.e.,I/4

³³² A.g.e.,I/118

³³³ A.g.e.,I/133

³³⁴ Bkz., İskender Pala, Atasözleri Sözlüğü, L&M Yayınları, İstanbul, 2002, s.88; Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e.,I/134; Ömer Asım Aksoy, Atasözleri ve Deyimler, T.D.K., Devlet Basımevi, İstanbul, 1936, s.60; Bilal Eren, Atasözlerimiz, Cihan Yay., İstanbul, 1983, s.47

³³⁵ Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e.,I/134

³³⁶ A.g.e.,I/136

- Hac senesi gibi uzadı³³⁸.
- Hac sevabı yazılır³³⁹.
- Hacca giden geldi, saca giden gelmedi³⁴⁰.
- Hacığa³⁴¹
- Hacı dediğinizin haçı koltuğundan çıktı³⁴².
- Hacı hacıyı Mekke'de bulur³⁴³.
- Hacı hacıyı Mekke'de, derviş dervişi tekkede bulur³⁴⁴.
- Hacı hacı olmaz gitmekle Mekke'ye, dede dede olmaz gitmekle tekkeye³⁴⁵.
- Hacı koltuğunda kâfir³⁴⁶.
- Hacı lokumu gibi her ağza uyar³⁴⁷.
- Hacı Mekke'de yaraşır, derviş tekkede³⁴⁸.
- Hacı Ömer Kâbe'den getirmiş, azımızı çoğa tutsunlar demiş³⁴⁹.
- Hacıya tesbih alır mısın demişler, ya biz buraya niye geldik demiş³⁵⁰.
- Hacılar, hacılar ardındaki neciler³⁵¹?
- Hacıyatmaz³⁵²
- Hacı yatmaz bir zıplar³⁵³.
- Ismarlama hac hac olmaz³⁵⁴.
- Ismarlama hac kabul olmaz³⁵⁵.
- Kapabilir misin hacı babanın külahını³⁵⁶?
- Kel keli savatta, hacı hacıyı Arafat'ta bulur³⁵⁷.

³³⁷ Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e.,I/178

³³⁸ A a.g.e.,II/202

³³⁹ Ag.e.,II/202

³⁴⁰ A.g.e., II/202

³⁴¹ Bkz., Ömer Asım Aksoy, a.g.e.,s.143

³⁴² Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e., II/202

³⁴³ A.g.e., II/207

³⁴⁴ Bkz., İskender Pala, a.g.e., s. 131; Ömer Asım Aksoy, a.g.e., s.69; Bilal Eren,a.g.e., s.73

³⁴⁵ Bkz., İskender Pala, a.g.e., s. 131; Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e., II/207

³⁴⁶ Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e., II/203

³⁴⁷ A.g.e.,II/202

³⁴⁸ A.g.e., II/203

³⁴⁹ A.g.e., II/203

³⁵⁰ A.g.e., II/203

³⁵¹ A.g.e., II/203

³⁵² A.g.e., II/203

³⁵³ A.g.e., II/203

³⁵⁴ Bkz., İskender Pala, a.g.e., s. 152, Ömer Asım Aksoy, a.g.e., s.72

³⁵⁵ Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e., II/227

³⁵⁶ Ag.e., II/250

- Kime hacı dersin haçı koltuğunda çıka gelir³⁵⁸.
- Köprüden geçinceye kadar gâvura hacıbaba demeli³⁵⁹.
- Medine fukarası gibi dizilmek³⁶⁰
- Mekke bu, kulpu bu³⁶¹.
- O hacı, bu hacı, kim olacak boyacı^{362?}
- Ol vakte dek ya deve, ya deveci, ya üstündeki hacı³⁶³.
- Onmadık (talihsiz) hacıyı deve üstünde yılan sokar³⁶⁴.
- Sen hacı iken ben yolcu idim³⁶⁵
- Sora sora Kâbe (Bağdat) bulunur³⁶⁶.
- Soyulmuş hacının Arafat'ta işi ne^{367?}
- Surre devesi gibi ağır ağır gider³⁶⁸.
- Ya deve, ya deveci, ya deve üstündeki hacı³⁶⁹.
- Yağma hacının böreği yağından yenmez³⁷⁰.
- Yüz sürmek³⁷¹.
- Zamane hacısı adama armağan vermez³⁷²
- Zemzemle yıkanmış olmak³⁷³

2- Atasözleri ve Deyimlerdeki Kurban İle İlgili İfadeler:

- Bayram haftası, mangal tahtası³⁷⁴.
- Ben derim bayram haftası, o anlar mangal tahtası³⁷⁵.

³⁵⁷ Bkz., Bilal Eren, a.g.e., s.100

³⁵⁸ Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e., II/274

³⁵⁹ Veled İzbudak, Atalar Sözü- Kastamonu Saylavı-, T.D.K., Devlet Basımevi, İstanbul, 1936, s.41

³⁶⁰ Bkz., Ömer Asım Aksoy, a.g.e., s.59

³⁶¹ Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e., II/300

³⁶² Bkz., Ömer Asım Aksoy, a.g.e., s.163; A.g.e., II/203

³⁶³ A.g.e., II/313

³⁶⁴ Bkz., İskender Pala, a.g.e., s. 225; A.g.e., II/359

³⁶⁵ Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e., II/332

³⁶⁶ Bkz., İskender Pala, a.g.e., s. 252; Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e., II/338; Ömer Asım Aksoy, a.g.e., s.91; Bilal Eren, a.g.e., s.141

³⁶⁷ Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e., II/339

³⁶⁸ A.g.e., II/344

³⁶⁹ Bkz., Ömer Asım Aksoy, a.g.e., s.180

³⁷⁰ Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e., II/368

³⁷¹ Bkz., Ömer Asım Aksoy, a.g.e., s.184

³⁷² Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e., II/385

³⁷³ Bkz., Ömer Asım Aksoy, a.g.e., s.285

³⁷⁴ Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri,, a.g.e., I/74

³⁷⁵ A.g.e., I/76

- Bol ekmek harmanda, bol et kurbanda³⁷⁶.
- Erkek kuzu kurban için³⁷⁷.
- Koç yiğit kurban içindir³⁷⁸.
- Kulu kurbanı olmak³⁷⁹.
- Kurban kavurması ile arak içilmez³⁸⁰.
- Kurban kemiğiyle köpek avlanmaz³⁸¹.
- Kurban olayım³⁸².
- Kurbanlık koyun gibi bel bel bakar³⁸³.
- Ulu bayramda yemekten sakın, küçük bayramda etten sakın³⁸⁴.
- Yaradana kurban olayım³⁸⁵.

³⁷⁶ Bkz., M. Saraçbaşı, İ. Mihnetoğlu, Mihnetoğlu Yay., İstanbul, s.259

³⁷⁷ Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri,, a.g.e.,I/171

³⁷⁸ A.g.e., II/278

³⁷⁹ Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e., II/286

³⁸⁰ Bkz., Bilal Eren,a.g.e., s.110

³⁸¹ Bkz., Ömer Asım Aksoy, a.g.e., s.80

³⁸² Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e., II/287

³⁸³ A.g.e.,II/.287

³⁸⁴ Bkz., Bilal Eren,a.g.e., s.156

³⁸⁵ Bkz., Türk Atasözleri ve Deyimleri, a.g.e., II/372

C- ŞAİR SULTANLARA AİT DİVANLARDA GEÇEN HAC VE KURBAN İFADELERİ

Türk İslam edebiyatı içerisinde pek çok şair yetişmiştir. Bu şairlerin büyük çoğunluğu özellikle Osmanlı Devleti zamanında dönemin sultanları tarafından da desteklenmiştir. Zaten pek çok kaynakta yer aldığı gibi Osmanlı sultanlarının da çoğu müstakil divan tertip edebilecek kadar usta şairlerdi ve belki de bu yüzden ilime, sanata ve sanatçıya sahip çıkma konusunda oldukça hassas davranmışlardır. Konuyla ilgili olarak “Osmanlıda en yüksek mimar, sarayın mimarbaşısı, en iyi kuyumcu, sarayın kuyumcubaşısı ve en gözde şair, padişahın ilgi ve lütfuna layık görülen sultanu’ş-şu’ara idi. Bilgin ve sanatkâr; hükümdarın prestijini sarayın nam ve şanını yüceltmek için gerekli öğeler sayılırdı. Bilgi ve sanatın koruyucusu olan hükümdarın hakem sıfatını hakkıyla yerine getirebilmesi için kendisinin de ilim ve sanattan payı olmak gerekirdi.(...) Divan sahibi şair hükümdarlar olmasa idi Türk edebiyatının büyük dehâları belki ortaya çıkmazdı³⁸⁶.” demektedir Halil İnalçık bir eserinde.

Doğuya ait tarih ve siyaset kitaplarında sık sık anılan bir atasözü vardır. Denilir ki; “Kelâmü’l-mülûk, mülûku’l-kelam.” yani “Sultanların sözü, sözlerin sultanıdır.” Gerçekten de Osmanlı padişahlarının, hatta hanedan mensuplarının neredeyse tamamına yakınının bizzat şiirle meşgul olması dünya tarihinde eşine kolay rastlanamayacak bir tablo karşımıza çıkarmaktadır. Hem doğu hem de batı dünyasında sadece şiirle değil başka güzel sanatlarla da ilgilenen sultan ya da krallara rastlamak mümkündür ama bunun bütün bir hanedana yayılmış dünyadaki tek örneğinin Osmanlı hanedan mensupları olduğu iddia edilmektedir³⁸⁷.

Ayrıca onların şairlik konusunda ne kadar başarılı oldukları da bilinmektedir. “Her biri şehzadelğinde seçkin hocalardan fenn-i şi’rde yetişen, şiirleri müretteb bir divan dolduran Osmanlı padişahları gerçekten iyi şiiri heyecanla takdir edebilen yetenekli patronlardı. Yalnız muşâ’ara meclislerinde dinleyerek değil, elden ele dolaşan şiirleri okur ve sahibine ihsan ve atâda bulunurlardı³⁸⁸.” ifadeleri de bize bunu açıkça göstermektedir.

Güzel sanatlar içerisinde önemli bir yere sahip olan şiirde muhteva olarak çok çeşitli konular işlenmiştir. İşlenen bu konular içerisinde dini konular da hayli önemli bir

³⁸⁶ Halil İnalçık, Şair ve Patron, Doğu-Batı Yay., Ankara, 2003, s.10

³⁸⁷ Bkz. Mustafa İsen, A.Fuat Bilkan, Şair Sultanlar, Akçağ Yay., Ankara, 1997,s.36

³⁸⁸ Halil İnalçık,a.g.e.,s.24

yere sahiptir. Özellikle dini-tasavvufi unsurların bolca kullanıldığı divan şiirinde örnek veren şair sultanlar da bu unsurları şiirlerine taşımışlardır. Hac ve kurban konusu da bunlardan birisidir.

Biz bu çalışmamızda Divan edebiyatı içerisinde önemli bir yer tutan Osmanlı sultanlarının şiirlerindeki hac ve kurban motiflerini inceledik. Dikkate şayandır ki; kaynaklardaki bilgilere göre Osmanlı hanedanı kuruluşundan yıkılışına Müslüman olduğu halde padişahların hilâfet makamını ellerinde bulundurmalarına rağmen tüm gücü yeten Müslümanlara emredilmiş olan Mekke'yi ziyaret ederek hac yapma suretiyle “hacı” ve “hâce” ünvanını kazanan Osmanlı hanedan üyeleri yarım düzineden daha azdır³⁸⁹. Şehzadelerden sadece Cem Sultan hacca gitmiştir. Buna sebep, bu iş için o dönemde aylarca süren yolculuklara gerek duyulduğu için herhalde zaman ayrılamamasıdır. Yavuz Sultan Selim bile Hicaz'a ayak basmamış, Hicaz'ı Mısır'dan fethetmiştir. Padişahların devletin başından ayrılmalarının devletin güvenliği açısından sakıncalı olacağı düşüncesi onları bu görevden alıkoymuş olabilir. Nitekim Sultan Osman'ın hacca niyet etmesine karşın Şeyhü'l-İslam Esad Efendi; “Padişahlara hac lâzım değildir. Yerinde oturup adl eylemek evlâdur. Câiz ki bir fitne zuhûr eyleye.” diye bir fetva gönderdiği kaynaklarda yer almaktadır³⁹⁰.

Bütün bunlara rağmen şair sultanlar, yazdıkları şiirlerde hac ve kurban konusuna değinmişler ve birçok dizede konuyla ilgili unsurlara doğrudan ya da dolaylı olarak yer vermişlerdir.

Aşağıdaki bölümlerde şair sultanlara ve onların şiirlerindeki hac ve kurban motiflerine yer verirken çeşitli tasnifler yaptık. Bu tasnifleri yaparken de sultanların mürettep divanlarının olup olmadığını ve divanı olanların bu eserlerinin basılıp basılmadığını göz önünde bulundurduk.

³⁸⁹ Bkz. A.D. Alderson, Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı, Yeni Şafak, İstanbul, 1999, s.197

³⁹⁰ Bkz. Mehmet Bayyigit, a.g.e., s.42-43

1- Divan Sahibi Olan Şair Sultanlar ve Divanlarında Hac ve Kurban İfadeleri:

1.1- Divanları Basılmamış Olan Şair Sultanlar ve Şiirlerinde Hac ve Kurban İfadeleri:

1.1.1- Sultan II. Osman (Genç)-Farisî- (1604-1622)

Sultan I.Ahmed'in oğlu olan II. Osman 1604 yılında İstanbul'da doğmuştur. Amcası I. Mustafa'nın padişahlıktan indirilmesi üzerine 14 yaşında iken 1618'de tahta çıkarılmış ve Osmanlı hanedanının anelerinden ayrılarak Şeyhülislam'ın kızı ile evlenmiştir. 4 sene saltanat sürmüş ve yeniçerilerin isyanı üzerine 1622 yılında tahttan indirilerek Yedikule Zindanında öldürülmüştür³⁹¹.

“Genç Osman” adıyla da anılan sultan, padişahlığı sırasında hacca gitmeye karar vermiş, yeniçeriler ise onun bu kararına karşı çıkmışlardır. Zamanın müftüsü padişahlar için hac farızasını yerine getirmenin mecburi olmadığına, en birinci vazifenin ihtilalden korkulacak vakitlerde adaletten ibaret bulunduğu dair bir fetva göndermesine rağmen padişahı ikna edememiştir. Yeniçeriler de padişahın gittiği yerlerden asker toplayıp getireceğini ve Yeniçeri Ocağını kaldıracağını düşündükleri için bu olayın ardından ayaklanmışlar ve Genç Osman'ı tahttan indirmişler ve öldürmüşlerdir³⁹².

Osmanlı tarihinin ilk reformcularından biri olan Genç Osman'ın ölümüyle uzun süren bir ihtilaller dönemi başlamıştır. Kendisini sevenler intikam almak için harekete geçmişler, yıllar yılı İstanbul'da ve büyük eyaletlerde kan dökülmüştür³⁹³.

Kaynaklarda, gösterişten nefret eden, devlet harcamalarında tutumlu, iyi silah kullanan, iyi binici, sert karakterli, yakışıklı, tasavvufa mâil fakat merhamet ve vefa duygularından yoksun bir padişah olarak tarif edilmektedir. Yanında devlet tecrübesine sahip kimsenin bulunmamasından dolayı gençliğinin ve tecrübesizliğinin kurbanı olduğu ifade edilmektedir³⁹⁴.

³⁹¹ Bkz. Hilmi Yücebaşı, a.g.e., s.95

³⁹² Bkz. J.V.Hammer, a.g.e.,II/311-313

³⁹³ Bkz. Büyük Türk Klasikleri, a.g.e., V/72

³⁹⁴ A.g.e., V/72

Aziz Mahmud Hüdâyi'ye bağlı olan II. Osman'ın çok iyi bir eğitimden geçtiği ve Doğu-Batı ilimlerini çok iyi öğrendiği bilinmektedir. Daha ocuk denecek yaşlarda iken söylediği şiirlerinde mit verici bir istidad görülen Genç Osman'ın şiirlerinde, bir gün hükümdar olacak bir şehzade olmasına rağmen, sevilen güzel karşısında an'anevi Osmanlı sultanlarının tevazuu hkimdir. şiirlerinde süvari manasına gelen "Faris" mahlasını kullanmasına rağmen bu isim bazı mısralarda vezin icabı "Farisî" ahengini almıřtır³⁹⁵.

Gazel, murabba ve mfredlerden oluşan Divan'ı Topkapı Sarayı Kütüphanesi R. 741 numarada kayıtlıdır. Biz çalışmamız sırasında bu esere ulaşamadık. Sadece ulaşabildiğimiz kaynaklarda yer alan şiirlerini inceledik. Fakat bu şiirlerin arasında konumuzla ilgili herhangi bir unsura rastlayamadık.

Genç Osman'ın bir gazeli:

Felek zor eyleyüb yıkdı gr taht-ı Sleymnu

Bozub hikmetini hk ile yeksn kıldı Lokmnu

Kanı tıg  teberde nice şiri eyleyen zil

Felek bir lb'ile nerm eyledi pulld-ı Nerimnu

Nice oldu Yusuf-ı Mısrı ki hüsn içre nazıri yok

Rh-ı lini zerd itdi yoğa göğsünde imnu

Ceml-i yre bağlar kimini derd içre kor itmez

Helk olur diy derd-i serine hiç dermnu

şeh-i lemlığe sanman ki Frisı ola mağrur

Cef-yı çekmeden eksek şu dümeni

³⁹⁵ Bkz. N. Sami Banarlı, a.g.e., II/652

1.2- Divanları Basılmış Olan Şair Sultanlar ve Divanlarında Hac ve Kurban İfadeleri

1.2.1- Fatih Sultan Mehmet ve Divanında Hac ve Kurban İfadeleri

1.2.1.1- Sultan II. Mehmed (Fatih) -Avnî- (1432-1481)

Sultan II. Murad'ın oğlu olan Fatih, 30 Mart 1432 yılında Edirne'de doğmuştur³⁹⁶. Geniş kültürlü bir hükümdar olan Sultan Murad oğluna ciddi bir tahsil ve terbiye vermek hususunda gereken önemi göstermiş ve devrinin Temcidoğlu, Çelebizade Mehmed, Molla Ayas ve Molla Güranî gibi âlimlerini ona öğretmen tayin etmiştir³⁹⁷. 11 yaşındayken devlet işlerini öğrenmesi için Amasya'ya vali tayin edilmiş, bir yıl sonra da babasının tahttan çekilmesiyle Edirne'ye gelip tahta oturmuştur. Ancak devlet aleyhine iç ve dış gelişmeler görülünce Sultan Murad idareyi tekrar eline almıştır³⁹⁸.

1451 yılında babasının vefatı üzerine padişah olan II. Mehmed, 29 Mayıs 1453'te İstanbul'u fethederek yeni bir çağa yön vermiş; 30 sene süren hükümdarlığı sırasında 2 imparatorluk, 14 devlet ve 200 şehir fethederek hakiki bir "fatih" olmuştur. Çünkü tarihler onun için "I.Sultan Mehmed'e verilmiş olan 'Fatih' ünvanı sadece Bizans'ı fethettiği için değildir. Aynı zamanda devletin sınırlarını her yönden genişlettiği ve her giriştiği savaşı kazandığı içindir³⁹⁹." demektedir.

Fatih Sultan Mehmed 3 Mayıs 1481 yılında, sultanlığının 30. yılında vefat etmiştir ve Fatih Türbesi İstanbul'a yaptırmış olduğu caminin mihrabı arkasındadır⁴⁰⁰.

Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığı, savaşları ve fetihleri kadar şahsiyeti, ilime, âlimlere, sanata ve sanatçılara verdiği değer de kaynaklarında yer almaktadır. Çünkü o, âlimleri ve sanatkârları korumak ve onlara saygı göstermek bakımından bütün atalarından daha ileri gitmiş, bu hususta dünyanın bütün hükümdarlarına örnek olmuştur. Hatta kaynaklarda Osmanlı kültürü, Fatih Sultan Memed zamanında ilk kez Batı kültürüyle değinti haline geçmiştir denilmektedir⁴⁰¹. Şu cümleler de onun için söylenmiştir; "Dehalar başları gökyüzünde ulu dağlara benzer; nasıl ki insan o dağların içinde iken kendini

³⁹⁶ Bkz. İslam Ansiklopedisi, *Mehmed II*, a.g.e., XXVIII/395

³⁹⁷ Bkz. V. Mahir Kocatürk, *Osmanlı Padişahları*, Buluş Yay., Ankara, 1962, s.98

³⁹⁸ Bkz. İskender Pala, a.g.e., s.50

³⁹⁹ J.V.Hammer, a.g.e., I/277

⁴⁰⁰ A.g.e., I/277

⁴⁰¹ Bkz. Rüştü Şardağ, a.g.e., s.53

kaybeder fakat azamet ve ihtişamını uzaklaştıkça görür, kavrarsa, dehâlar da muasırlardan ziyade müstakbel asırların insanları tarafından görülür. II. Sultan Mehmed'de o şâhikaldandır⁴⁰².”

Avnî mahlasıyla şiirler söyleyen Fatih Sultan Mehmed'in devrinin kuvvetli bir şairi olduğu, şiirlerinin küçük bir divan teşkil edecek sayıda bulunduğu ve bu şiirlerin çoğunun gazel türünde yazıldığı bilinmektedir⁴⁰³.

Fatih'in şiir yazdığını ilk defa Âşık Çelebi Meşâirü'ş-Şuara'da haber verir: “Selâtin-i Muazzama-i Osmaniye içinde mükemmel gazeller, müretteb kasideler ve kıt'alar inşâsı ile ibtidâ tertib-i divan eden Hazret-i Fatih'dir.” Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere şair padişahların divan tertip etmeleri ve Divan edebiyatının bütün kaidelerine bağlı kalmalarının Fatih'le başladığı iddia edilmektedir ve aynı zamanda Fatih'in mısraların dış güzelliğine, sağlamlığına, mazmun ve mefhumların yerinde kullanılmasına dikkat gösterdiği; şiirlerindeki vezin aksamalarının az olduğu; dilinin XV. Asırda teşekkül etmeye başlayan kitabî Osmanlıcaya dayandığı ve süslü bir üslubunun olduğu söylenmektedir⁴⁰⁴.

Fatih Divanı'nın bilinen tek nüshası Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Kitaplığı, 608 numaradadır. İlk kez 1904'te G. Jacop tarafından basıldığı bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise çeşitli kişiler tarafından yayımlanmıştır. Aşağıdaki gazel ona aittir:

Aşk ile vîrân eden gönlünü ma'mûr istemez

Hâtırın mahzûn eden bir lahza mesrûr istemez

Hâksâr olup hevâyile gubâr olan gönül

Hâk-i râh-ı yârdan bir dem özün dâr istemez

Hoş gören âkıl fenâ tavrını şöhret gözlemez

Künc-i uzlet isteyen kendüyi meşhûr istemez

⁴⁰² R. Ekrem Koçu, Osmanlı Padişahları, Ana Yayınevi, İstanbul, 1981, s.77

⁴⁰³ Bkz. N. Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C/I-II, M.E.B. Yay., İstanbul, 2004, I/445

⁴⁰⁴ Bkz. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Avnî, Dergah Yay., İstanbul, 1977, I/230

Lâ'l-i nâba meyl kılmaz bağrını pür-hûn eden

Dâmenin pür-eşk eden lü'lû-yı mensûr istemez

Aşk nakdi bir hazinedir ana yokdur zevâl

Mâlik olan Avnîyâ bir gence gencûr istemez

1.2.1.2- Fatih Sultan Mehmed Divanı⁴⁰⁵,nda Hac ve Kurban İfadeleri

Avnî mahlasıyla şiiirler söyleyen Fatih Sultan Mehmed'in incelediğimiz şiiirlerinin arasında sıkça olmasa da konumuz olan hac ve kurban motifine rastladık. Daha çok sevgili ve ona duyulan aşkın ifade edildiği bu beyitlerde “*Kâbe, lebbeyk, tavağ, kurban*” gibi ifadeler kullanılmıştır. Bir beyitte Avnî, Kâbe hakkı için bile olsa asla sevgilisinden başkasına secde edemeyeceğini, onun kaşlarının mihrab olarak kendisine yeteceğini ifade etmektedir. Bu ve benzeri beyitler açıklamalarıyla birlikte aşağıda verilmiştir:

Kâ'be hakkı Avnî baş eğmez namâza yüz yumaz

Kaşların mihrâbına secde yeter kıblem bana⁴⁰⁶

“Avnî Kâbe hakkı için (bile) yüzünü yıkamaz (abdest almaz), namaza başın eğmez, (çünkü) kaşlarının mihrabına secde etmek bana kible olarak yeter.”

Ereli cân kulağına senin aşkın nidâsından

Olur lebbeyk işi gökde tavâf eyler safâsından⁴⁰⁷

“Can kulağına senin aşkının seslenişi geldiğinden beri (bu ses) lebbeyk olur (ve) gökte safâsından tavaf eyler.”

⁴⁰⁵ Bu çalışmada, İskender Pala, Fatihin Şiiirleri, Family Finas Kurumu Yay., İstanbul, 2003 adlı eser esas alınmıştır.

⁴⁰⁶ G.3/7

⁴⁰⁷ G.63/1

Gamzeler tiğini toldurmuş kaşı kurbânına

Dil nişân olmak diler benzer susadı kanına⁴⁰⁸

“Gamzelerin okları kaşının kurbanına oklarını doldurmuş, gönül kanına susamış gibi (bu oklara) nişan olmak ister.”

1.2.2- Sultan II. Bayezid ve Divanında Hac ve Kurban İfadeleri

1.2.2.1- Sultan II. Bayezid –Adlî- (1447-1512)

Fatih’in oğlu Bayezid, 1447 yılında Manisa’da doğmuştur. Çocukluğunda itinalı bir tahsil görmüş ve Amasya valiliğine gönderilmiştir⁴⁰⁹.

Babasının vefatıyla 1481 yılında padişah olmuştur. Tahta oturur oturmaz saltanat iddiasıyla ayaklanmış olan kardeşi Sultan Cem’le uğraşmış, yeni kurulmuş Türk imparatorluğunu parçalamak için çalışan batıda Hıristiyan âleminin, doğuda İran şahlarının ve güneyde Mısır sultanlarının türlü entrikalarına metanetle dayanmış, taht şehri İstanbul’u da geniş ölçüde imar etmiş, hayır ve hasenat sahibi dindar bir hükümdar olduğu söylenmektedir. O kadar ki ölmeden önce evliyalığa kadar yükseltildiği ve kendisine “veli” lakabının verildiği iddia edilmektedir⁴¹⁰.

Yaşı ilerleyen ve nikris hastalığı yüzünden sağlığı bozulan Sultan Bayezid 21 Mayıs 1512’de vefat etmiştir. Cenazesi İstanbul’a getirilmiş ve bugün kendi adıyla anılan Bayezid Meydanı’nda yaptırmış olduğu caminin yanına gömülmüştür⁴¹¹.

Sultan Bayezid “karakter bakımından yumuşak ve rahata eğilimli idi. Şiirden hoşlanır, dünya olaylarını, hayret aynasından temaşayı severdi⁴¹².” O, 31 yıllık saltanatu boyunca âlim ve sanatkârları korumuş, kendisi de “Adlî” mahlasıyla şiirler yazmıştır. Aynı zamanda iyi bir hattat olduğu da kaynaklarda yer almaktadır⁴¹³. Gibb onun için “bir veli

⁴⁰⁸ G.65/1

⁴⁰⁹ Bkz. V. Mahir Kocatürk, a.g.e., s.121

⁴¹⁰ Bkz. R.Ekrem Koçu,a.g.e.,s.26

⁴¹¹ Bkz. İslam Ansiklopedisi, Bayezid II.,a.g.e., V/237

⁴¹² J.V.Hammer, a.g.e, I/309

⁴¹³ Bkz. Hilmi Yücebaş,a.g.e.,s.55

olan Sultan Bayezid birçok güzel vasfın sahibi, dürüst bir padişahdır; fakat halef ve seleflerinin en önemli vasfı olan enerjiden yoksundur⁴¹⁴.” demektedir.

Kaynaklarda Sultan Bayezid’in genellikle sufiyane ve rindane şiirler söylediği, sade ve tabii bir Türkçe kullandığı ifade edilmektedir⁴¹⁵.

Sultan Bayezid’in divanının Yavuz Sultan Selim’in emriyle yazıldığı rivayet edilen dört değerli nüshası, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitaplığı 274-277 numaralarda kayıtlıdır. Ayrıca 1890 yılında da İstanbul’da basılmıştır. Ancak çalışmamız esnasında mezkûr divana ulaşamadık.

Aşağıdaki gazel Sutan Bayezid’e aittir:

Hudâyâ Hudâ’lık sana yaraşır

Nitekim gedâlık bana yaraşır

Çü sensin penâh-ı cihân halkının

Kamudan Sana iltica yaraşır

Şeh oldur ki kulluğun etti Senin

Kulun olmayan şeh gedâ yaraşır

Egerçi isyanımız çokdürür

Sözümüz yine “Rabbenâ” yaraşır

Egerçi adl ile sorasın Adli’yi

Ukûbettir ana sezâ yaraşır

⁴¹⁴ E.J.Wilkinson Gibb, Osmanlı Şiir Tarihi,C/I-V, Akçağ Yay., Ankara, 1999, I-II/318

⁴¹⁵ Bkz. N.Sami Banarlı,a.g.e., I/448

Sen eyle anı kim Sana yaraşır

Ben ettim anı kim bana yaraşır

1.2.2.2- Sultan II. Bayezid Divanı⁴¹⁶,nda Hac ve Kurban İfadeleri

Divanını elde edemediğimiz için kaynaklarda yer alan şiirlerini incelemekle yetindiğimiz Adlî mahlaslı Sultan II. Bayezid'in de bu eserlerinde hac ve kurbanla ilgili motiflere yer verdiğini tespit ettik. Klasik edebiyatın ortak bir kullanımı olan sevgilinin mahallesini Kâbe'ye benzetme, II. Bayezid'in şiirlerinde de görülmektedir. Bunun dışında ise özellikle taht mücadelesine giriştiği kardeşi Cem Sultan'ın kendisine yönelttiği suçlamalara verdiği cevapta ona, hacı olduğunu iddia ettiği halde halâ neden dünya meşgaleleriyle bu kadar fazla ilgilendiğini sormaktadır. Sultan II. Bayezid'in konuyla ilgili beyitleri açıklamalarıyla birlikte aşağıda verilmiştir:

Pertev-i nûr-i cemâlin görmeğe ey meh senün

Kâ'be-i kûyin melâyik her dem iderler tavâf⁴¹⁷

“ Ey ay yüzlü (sevgili), senin nur cemalinin ışığını görmek için mahallenin Kâbe'sini melekler her dem tavaf ederler.”

Sultan Bayezid'in kardeşi Cem'e verdiği cevap:

Çün rûz-ı ezel kısmet olunmuş bize devlet

Takdîre rızâ vermeyesin buna sebep ne

“ Çünkü bize ezelde devlet kısmet olmuş, takdire rıza göstermiyorsun, buna sebep ne?”

Haccü'l-Haremeynim diyüben da'vi kılurusun

Bu meşgale-i dünyeye pes bunca taleb ne⁴¹⁸

⁴¹⁶ Divana ulaşamadığımız için bu bölümde sadece kaynaklarda ulaşabildiğimiz şiirlerini esas aldık.

⁴¹⁷ Hilmi Yücebaş, a.g.e., s.57

⁴¹⁸ Mustafa İsen, A.Fuat Bilkan, a.g.e., s.82

“Haccü’l-Haremeynim diye iddia ediyorsun, öyleyse bu dünya meşgalesini bu kadar talep etmenin sebebi ne?”

Kurbanla ilgili bir beyit:

Ey kemân ebrû n’ola kurbân edersem can sana

Bin benim gibi eder hem lâhza can kurban sana⁴¹⁹

“ Ey kaşı keman (sevgili, canımı sana kurban etsem n’olur, her an benim gibi bin can sana kurban olmakta.”

1.2.3- Yavuz Sultan Selim ve Divanında Hac ve Kurban İfadeleri:

1.2.3.1- Sultan I. Selim (Yavuz) –Selimî- (1467-1520)

Sultan I. Bayezid’in oğlu olan I.Selim 1467 yılında Amasya’da doğmuştur. Çocukluğunda dedesi Fatih’in de etkisiyle iyi bir tahsil görmüş, devrinin en büyük şairlerinden ders almıştır⁴²⁰.

Babasının ölümünden sonra tahta çıkmış ve hükümdarlığı boyunca zaferden zafere koşmuştur. Osmanlı tahtına cebren sahip olan Yavuz Sultan Selim, Osmanlıları kılıcını kuşanan padişahlarının en büyüklerinden olduğu kaynaklarda yer almaktadır ki onun, İslam devletlerini bir araya getirmek ve kadîm İslam halifeliği şanıyla Osmanlı hanedanına yeni bir hayat verme fikriyle sekiz yıllık kısa hükümdarlık süresi içerisinde Osmanlı topraklarını ikiye katladığı da ifade edilmektedir⁴²¹.

Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi sonunda hilâfet, Abbasilerden Osmanlılara geçmiş; Hicaz’ın Osmanlı topraklarına katılmasıyla da mukaddes emanetler İstanbul’a getirilmiştir⁴²².

Yavuz Sultan Selim 1520’de, 54 yaşında, henüz padişahlığının dokuzuncu yılında vefat etmiştir. Tarihçiler onu “aydın fikirli, şair ve mutasavvıf büyük bir padişah⁴²³” olarak tanımlamışlardır.

⁴¹⁹ Hilmi Yücebaş, a.g.e., s.60

⁴²⁰ Bkz. Hilmi Yücebaş, a.g.e., s.131

⁴²¹ Bkz. E.J.Wilkinson Gibb, a.g.e., I/467

⁴²² Bkz. Mustafa İsen, A.Fuat Bilkan, a.g.e., s.266

Hükümdarlığı kadar güçlü bir şair de olan Yavuz'un bu vasfı kaynaklarda “ Şiir söylemede de kudret sahibi bir kahramandır. Üç lisan dan hususiyle Farsça şiirleri, meşhur İran şairleri derecesinde ahenktar ve güzeldir⁴²⁴.”; “Yavuz, Türkçeden başka Arabî ve Farisî biliyor; Arap, Fars edebiyatıyla meşgul oluyor, bu ikinci dilde bir divan vücud a getirecek kadar da şiir söylüyordu. Yavuz'un şiir sanatına vukufu ve o çağlarda şiir söyleyebilmek için elzem olan umumî kültürü, dil ve edebiyat bilgisi hakkında onun Farsça Divanı bize yeter derecede fikir verecek bir vesikadır. Bu küçük Divan'ı meydana getiren ince, hisli şiirlerde duygu unsuru ölçüsünde bilgi, görgü ve tefekkür unsurlarının da mühim hissesi vardır⁴²⁵.” ve “ Anadolu'da en güzel Farsça şiir söyleyenlerin birincisidir denilebilir. O, Osmanlı sultanlarının en büyük şairi ve devletinin en şanlı kahramanıdır⁴²⁶.” gibi ifadelerle oldukça açık bir şekilde dile getirilmiştir. Ayrıca onun Farsça divanının bütün ağırlığının tasavvufa dayandığı ve Yavuz Sultan Selim'in Muhyiddin Arabî ve Mevlâna Celâleddin Rumî'ye sonsuz bir saygı ve bağlılık duyduğu ifade edilmektedir⁴²⁷. Kaynaklarda geçen şu kıt'a ona atfedilmektedir:

Merdüm-i dideme bilmem ne füsûn etdi felek

Giryemi kıldı füzûn ekşimi hûn etdi felek

Şirler pençe-i kahrından olurken lertzân

Beni bir gözleri âhuya zebûn etdi felek

Yavuz Sultan Selim'in yaptığı savaşlar ve verdiği mücadelelerle ilgili olarak pek çok eser yazılmıştır. Selimnâme adı verilen bu eserler, genellikle Yavuz'un vefatından sonra kaleme alınmışlardır. Sanata ve sanatçılara çok değer veren Yavuz'un Farsça Divanı, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in emriyle 1904 yılında Prof. Horn tarafından yayımlanmıştır⁴²⁸. Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan da bu divanı Türkçeye tercüme etmiştir.

Aşağıdaki Türkçe gazel ona aittir:

⁴²³ J.V.Hammer, a.g.e., I/417

⁴²⁴ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, a.g.e.,s.433

⁴²⁵ N. Sami Banarlı, a.g.e., I/565

⁴²⁶ Muallim Naci, Osmanlı Şairleri, M.E.B. Yay., İstanbul, 2004, s.322

⁴²⁷ Bkz. Rüştü Şardağ, a.g.e., s.119

⁴²⁸ Bkz. Mustafa İsen, A.Fuat Bilkan, a.g.e.,s.267

Mahabbet şâhunun bir bende-i fermânıyız cânâ

Gedâ-yı kûy-ı aşkız âlemün sultânıyız cânâ

Ruhun anup nola kûyunda feryâd u figân etsek

Fenâ gülzârınun bir bülbül-i nâlânıyız cânâ

Ademden gelmeden bezm-i vücûda bâde ol demden

Lebün esrârınun biz vâlih ü hayrânıyız cânâ

Nice demden mukîm-i vâdi-i derd ü gam u aşkız

Ser-i kûy-ı vefânun sanma kim mihmânıyuz cânâ

Selimî-veş lebün vasfın edip şirîn kelâm ile

Zamânun himmetünle Hüsrev-i devrânıyuz cânâ

1.2.3.2- Yavuz Sultan Selim Divanı⁴²⁹, nda Hac ve Kurban İfadeleri:

Şiirlerini Selimî mahlasıyla söyleyen Yavuz Sultan Selim, divanını Farsça tertip ettiği için biz çalışmamızda bu divanın A. Nihat Tarlan Hoca tarafından yapılan Türkçe tercümesini esas aldık. Yavuz Sultan Selim de şiirlerinde hac ve kurbanla ilgili motiflere yer vermiştir. Özellikle sevgilisinin bulunduğu mekânı, Müslümanlar için en kutsal yer olarak kabul edilen Kâbe'ye benzetmiş; hatta sevgilisinin evinin tavaf edilmesinin hacca gitmekten daha evlâ olduğunu söylemiştir. Çünkü ona göre aşığın, sevgilisinin evini tavaf ederek elde edeceği sevap, bir kişinin Kâbe'ye giderek hacı olduğunda kazandığı sevaptan daha fazladır. Yine sevgilinin yoluna kurban olmanın ise âşık için ne büyük bir şeref olacağını çeşitli beyitlerde ifade etmiştir. Bunlar ve bunlar gibi konuyla ilgili ifadelerin yer aldığı beyit açıklamaları aşağıda verilmiştir:

⁴²⁹ Bu çalışmada A.Nihat Tarlan, Yavuz Sultan Selim Divanı, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1946 adlı eser esas alınmıştır.

“Onun hilal gibi kaşlarının cilvelerinden bahsettiğim her gün, gözü beni insaniyet namına (kerem ü ihsan olsun diye) ağlatıp kurban eder⁴³⁰.”

“Sevgili nerede ise canların Kâbe’si de onun makamıdır. Hz. İbrahim’in yaptığı Kâbe’yi, Medine’yi tavaftan vazgeç⁴³¹.”

“Fakih hacca gidip sevap kazanıyor; fakat bilmiyor ki senin âşıkların fakr-ı külli içinde ne servetler elde ediyorlar.”

“Canan diyarını merdane tavaf eden bir âşık ayağa muhtaç olmadan saadet vadisinde ne mesafeler kat etmiştir⁴³².”

“Gam diyarından hiçbir vech ile kurtulmama imkân yok. Eğer Allah muvaffak ederse buradan ancak didar Kâbesine gidebilirim⁴³³.”

“Yüzüm gözüm toprak içinde, ağlıyorum ey zahit. Ben nasıl Kâbe’ye giderim. Görmüyor musun ki başka yerde alakam var (elim su ve çamur içindedir)⁴³⁴.”

“Kevser ve zemzem senin tatlı dudağını görseler utançlarından kûyunun dibinde birleşip otururlar⁴³⁵.”

“Beni kendimden kurtar. Saçının bir teline kurban et. Allah’a kasem ederim ki bu sözümde kıl kadar riya yoktur⁴³⁶.”

“O servi boylu güzelin dudağından bir terennüm işitir işitmez, ben gönlü yanmış âşığın canından bir zemzemedir yükseldi⁴³⁷.”

⁴³⁰ G.14/4

⁴³¹ G.27/5

⁴³² G.35/3-4

⁴³³ G.194/1

⁴³⁴ G.217/2

⁴³⁵ G.233/3

⁴³⁶ G.237/2

⁴³⁷ G.241/1

1.2.4- Kanunî Sultan Süleyman ve Divanında Hac ve Kurban İfadeleri:

1.2.4.1- Sultan I. Süleyman (Kanunî)- Muhibbî- (1494-1566)

Yavuz Sultan Selim'in tek oğlu olan Sultan Süleyman 1494'de Trabzon'da doğmuştur. İsimlerin gökten indiği inanışına uyularak bu hususta Kur'an'dan faydalandığı, açılan sayfadaki "inne hü min süleymane" ayetinden alınarak kendisine Süleyman adı verildiği ileri sürülmektedir⁴³⁸.

Babası Yavuz Sultan Selim'in ölümünün ardından 1520 yılında hiçbir mücadeleye girişmesine gerek kalmadan tahta çıkmış, 46 yıllık uzun hükümdarlık süresinin 10 yıldan fazlasını savaş alanlarında geçirmiş ve 72 yaşındayken 1566 yılında yine bir sefer sırasında vefat etmiştir⁴³⁹.

Batılı tarihçiler onun için; " Osmanlıları tarihinin en yüce doruğuna savaşı, yasaları ve politikayı kullanarak çıkarmak için gerekli olan bütün yetenekler doğa tarafından Süleyman'a verilmişti. Şimdiye kadar bu yeteneklerin Osmanoğulları arasında eşit olmayan bir biçimde dağıldığına tanık olmuştuk. Biri savaşçı, öteki tam bir baba, bir başkası yasa yapıcı, biri fatih, sonuncusu imparatorluk ordularının düzenleyicisi olmuşlardı. Fakat bütün bu özelliklerin, bir büyük adamı ortaya çıkaracak biçimde verimli, dengeli ve uyumlu olarak bir kişide toplandığı görülmemiştir. İşte bu büyük adam, Sultan Süleyman'ın kişiliğinde belirecektir⁴⁴⁰." ifadelerini kullanmışlardır.

Kanun koyuculuğu ile "Kanunî" lakabını kazanan Sultan Süleyman, eşsiz devlet idaresi yanında, ülkede ilim ve sanatın gelişmesi için de çaba göstermiş, Süleymaniye medreselerini kurmuş, âlim ve sanatçıları korumuştur. Hammer eserinde bu konuyla ilgili şu ifadeler yer vermiştir: "Osmanlı Devleti, Kanunî Sultan Süleyman'ın güçlü ellerinde, iktidar ve liyakatin her türlüünde kemale erişmiş şahsiyetlere kavuşmuştur. Onun sultanlık çağında mümtaz bilginler, komutanlar ve devlet adamları yetişmiş ve bu şeref sahiplerinin yanında da camiler, medreseler, kışlalar ve hastaneler vücut bulmuştur⁴⁴¹."

Kanunî, sanata olan ilgisini sadece onu destekleyerek değil aynı zamanda bizzat o sanatın gelişmesine katkıda bulunarak da göstermiştir. Muhibbî mahlasıyla yazdığı

⁴³⁸ Bkz. Coşkun Ak, Muhibbî Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s.1

⁴³⁹ Bkz. Büyük Türk Klasikleri, *Muhibbî*, a.g.e., III/403

⁴⁴⁰ A.D. Lamartine, a.g.e., 395

⁴⁴¹ J.V.Hammer, a.g.e.,II/1

şairlerle sevgisini, öfkelerini, zevkini, takdirini, hüznünü, kaygılarını ve hayat tecrübesini yazıya aktarmış, bütün bunları yaparken de gönlünü eğlendirmiştir. O mütevacı davranarak şiiri için gönül eğlencesi dese de, bu şiirler vasıtasıyla o günün toplumunun ve sarayın sanat zevkini, günlük yaşayışa dair birtakım unsurları, kendisinin üzerinde tesir bırakan şairleri, geleneğin zincirinin önemli bir halkasını, aynı zamanda devrinin edebi mahfillerinde genel geçer olan dilin ve estetik malzemenin içerisinde kendi tercihlerini de zamanımıza taşımış olmaktadır. Muhibbî'nin şiirlerinde yerine göre lirizm, hikemi tarz, dini-tasavvufi yönelişler, günlük hayat, yaşadığı coğrafya, hükümdarca ifadeler, hamasi söyleyişler, âşıkane deyişler, deyimlerin, atasözlerinin kullanıldığı beyitler, kısacası bütün bir dünya görüşü Klasik Türk edebiyatının geleneği çerçevesinde mecaz, mefhum ve mazmunlarla yazıya aktarılmıştır. Onun şiiri için söylenebilecek en önemli husus, devrine göre dilinin akıcı ve anlaşılır olmasıdır. Şiirlerde zorlama ifadelere pek rastlanmaz. Aruzun bağlayıcılığına rağmen günlük dil çok rahat kullanılmıştır⁴⁴².

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Kanunî Sultan Süleyman'ın Muhibbî mahlasıyla yazdığı şiirlerin bulunduğu Divan'ı, Adile Sultan tarafından bastırılıp yayınlattırılmıştır⁴⁴³. Ayrıca son dönemde bu divanın karşılaştırmalı metni Doç.Dr. Coşkun Ak tarafından yeni harflerle hazırlanmış ve yayınlanmıştır.

Aşağıdaki gazel onun en meşhur şiirlerinden biridir:

Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

Saltanat dedikleri ancak cihan gavgasıdır

Olmaya baht ü saadet dünyede vahdet gibi

Ko bu ayş u işreti çünkim fenadır akıbet

Yar-i bakî ister isen olmaya taat gibi

⁴⁴² Bkz. Nuran Yılmaz, *Kanunî ve Şiir*, Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay., İstanbul, 1999, IX/699

⁴⁴³ Bkz. Bursalı Mehmed Tahir Efendi, a.g.e., s.348

Olsa kumlar sağışınca ömrüne hadd ü aded

Gelmeye bu şişe-i çerh içre bir saat gibi

Ger huzur etmek dilersen ey Muhibbî fariğ ol

Olmaya vahdet cihanda kuşe-i uzlet gibi

1.2.4.2- Muhibbî Divanı⁴⁴⁴,nda Hac ve Kurban İfadeleri:

Şair sultanlar içinde en hacimli divana sahip olan ve Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan Kanunî Sultan Süleyman da kendinden önceki hanedandan olan hükümdarlar gibi hacca gitmemiş olduğu halde hac ve kurban motifini şiirlerinde sıkça kullanmıştır. Divanı hacimli olduğu için konuyla ilgili beyitler de bununla orantılı olarak oldukça çoktur. Sevgilinin mahallesinin Kâbe'ye, yüzünün kıbleye benzetildiği bu beyitlerde Muhibbî, daha çok âşıkların sevgilinin mahallesine haccetmek için gittiklerinden ve kurban olarak da kendilerini sunmaktan çekinmediklerinden bahsetmektedir. Ayrıca Muhibbî zaman zaman sevgilinin yüzünü Kâbe'ye, siyah saçını ise Kâbe'nin siyah örtüsüne benzetmiştir. Yine çeşitli beyitlerde ise tasavvufî bir inanış olan, gönül yapmanın, gönlü hoş etmenin Kâbe yapmaktan daha evlâ olduğu konusuna değinmiştir. Hatta yer yer konuyla ilgili müstakil gazellerin bulunduğu da tespit edilmiştir. Kâbe, Safâ, Merve, hac, hacı, tavaf, sa'y, zemzem, ihram, kurban, Kurban Bayramı gibi konuyla ilgili pek çok motifin kullanıldığı beyitler açıklamalarıyla birlikte aşağıda verilmiştir:

Kâ'bedür kûyî Muhibbî varıcak

Ulî devletdür eger kurbân ola⁴⁴⁵

“Muhibbî, bulunduğun yer Kâbe gibidir, varınca kurban olabilse onun için en büyük mutluluktur.”

⁴⁴⁴ Bu çalışmada Coşkun Ak, Muhibbî Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987 adlı eser esas alınmıştır.

⁴⁴⁵ G.17/5

Hakk müyesser eylese varsa Muhibbî ravzana

Gözlerine eylerdi hâkipâyun tûtiyâ⁴⁴⁶

“ Hak nasib edip Muhibbî köyüne, bahçene varsa, ayağının tozu gözlerine sürme olurdu.”

Kâ’be kuyûna Muhibbî ger vara ‘âşıkları

Biri birinden iverler kim ola kurban âna⁴⁴⁷

“ Muhibbî, Kâbe gibi olan köyüne eğer âşıkları varsa, ona kurban olmak için birbirini geçerler.”

Kaşların yasına didüm olayın kurban âna

Hışm ile dilber didi lâyük mı ol kurban âna⁴⁴⁸

“ Kaşlarının yasına kurban olayım dedim; sevgili kızgınlıkla o kurban ona layık mı dedi.”

‘İşk şâhı çünkü virdi bu gamın sultanlığın

Ey gözüm sakkâlık it ey gamze ferrâş ol bana⁴⁴⁹

“ Aşk padişahı bu gamın sultanlığını bana verdi, ey gözüm su dağıtıcılığı yap, ey yan bakış bana hizmetçi, (Kâbe’yi süpüren) süpürgeci ol.”

Merve hakkı sa’y ile ger Kâ’be kûyunı tavaf

Eylesem can ile dil anadan olurdu pür-safâ⁴⁵⁰

“ Eğer Merve hakkı için koşarak Kâbe’nin bulunduğu yeri dolaşsam (tavaf etsem) can ve gönül ondan mutlulukla dolardı.”

⁴⁴⁶ G.26/6

⁴⁴⁷ G.29/5

⁴⁴⁸ G.41/1

⁴⁴⁹ G.44/3

⁴⁵⁰ G.61 /5

Kâ'bedür kûyî Muhibbî varıcak

Ulî devlet olasın kurban âna⁴⁵¹

“Ey Muhibbî bulunduğu yer Kâbe gibidir, yüce devlettir, varınca kurban ol.”

Zülfünü ref' eyle göster gül cemâlün Kâ'besin

Niceye dek ânı mestûr ide ol müşkîn-nikâb⁴⁵²

“ Saçını kaldırarak gül yüzünün Kâbe'sini göster, o misk kokulu örtü, onu ne zamana kadar örtecek?”

Kâ'be-i 'ulya yüzidür örtüsü zülf-i siyah

Ey Muhibbî perde keşf it ruh-ı rahşanın öp⁴⁵³

“Yüce Kâbe yüzüdür, örtüsü siyah saçtır. Ey Muhibbî, perdeyi kaldır parlak yanağını öp.”

Kâ'bedür kûyî gelür huccâcdur 'âşıkları

Her birinin kasdı budur kim ola kurban dost⁴⁵⁴

“ Mahallesi Kâbe gibidir, âşıkları da hacılar gibi gelir; ey sevgili, her birinin amacı kurban olmaktır.”

Gün Kâ'be kûyî yârün oldı Muhibbî menzil

Geh zinde gah mürde kıl anda sen ikâmet⁴⁵⁵

“ Muhibbî sevgilinin Kâbe gibi olan mahallesi durak olduğundan; sen orada ister diri ister ölü olarak otur.”

⁴⁵¹ G.99/7

⁴⁵² G.113/4

⁴⁵³ G.146/5

⁴⁵⁴ G.187/4

⁴⁵⁵ G.191/5

Ehl-i ‘ışkun eylesün cellâd-ı çeşmün ko helâk

Kâ’bedür kûyun kamû anları kurban oldu tut⁴⁵⁶

“ Bırak göz cellâdın aşk ehlini yok etsin, senin mahallen onlara Kâbe’dir, onlar ise kurbandır.”

Bu Muhibbî arzû-yı Kâ’be-i kûyın kılur

İdiserdür can u dilden kendüzin kurban dost⁴⁵⁷

“ Bu Muhibbî mahallenin Kâbe’sini arzulamaktadır. Can ve gönülden kendini kurban edecektir.”

Küfr zülfünü gider kâfirlik itme gözün aç

Kâ’bedür kûyun revâmıdur tura üstünde haç⁴⁵⁸

“ Saçın küfrünü yok et, günahkâr olma, gözünü aç. Senin mahallen Kâbe’dir, üstüne haç yakıştır mı?”

Hak katında bir gönül yapmak revâdur Kâ’beden

Dostum dil yap tavâf-ı Kâ’be kılma itme hâc⁴⁵⁹

“ Tanrı huzurunda bir gönül yapmak, Kâbe yapmaktan üstündür. Dostum, gönül yap, hacca gitme, Kâbe’yi tavaf etme.”

Sa’yüm oldur Kâ’be-i kûyun tavâf

Eyleyem kapuna vardur ihtiyâc⁴⁶⁰

“ Mahallenin Kâbe’sini tavaf etmek istiyorum, zira kapına ihtiyacım var.”

⁴⁵⁶ G.213/4

⁴⁵⁷ G.243/5

⁴⁵⁸ G.285/1

⁴⁵⁹ G.286/3

⁴⁶⁰ G.290/3

Tavâf itmek dilerler Kâ'be kûyun

Dü-âlemde budur 'uşşâka maksûd⁴⁶¹

“ Mahallenin Kâbe'sini tavaf etmek isterler. Çünkü âşıkların istediği iki âlemde de budur.”

Nice bir cevri ile hicrine doya bu haste dil

Gel sevaba gir bugün kılıgıl beni kurban 'ıyd⁴⁶²

“ Bu hasta gönül nasıl eziyetle ayrılığına doysun. Bugün gel beni kurban et de sevaba gir.”

Deyüldür gayre dil mâyil yöneldüm kıbledür kûyun

Bî-hakkın Kâ'be-i 'ulyâ dimen gayre sücûdum var⁴⁶³

“ Gönlün eğilmesi, yönelmesi başkasına değildir, kiblemdir diye mahallene yöneldim. Doğrusu başka yere kutsal Kâbe demeyin, oraya secde etmişliğim var.”

Kâ'bedür kûy-ı nigârün kendü canlar cânıdır

Kapısında kırduğı 'âşıkları kurbânıdır⁴⁶⁴

“ Sevgilinin köyü Kâbe'dir, kendi ise canlar canıdır. Kapısında kırıp geçirdiği âşıkları ise kurbanıdır.”

'İyd-ı vasl istersen ey dil çek rakibün kahrını

Zahmet-i hâr-ı muğlânı çekenler hacıdır⁴⁶⁵

“ Ey gönül kavuşma bayramına ulaşmak istersen rakibin kahrını çekeceksin. Zira deve dikeninin acısını çekenler hacı sayılırlar.”

⁴⁶¹ G.318/2

⁴⁶² G.351/4

⁴⁶³ G.368/3

⁴⁶⁴ G.371/1

⁴⁶⁵ G.400/2

Gördüm rakibi kûyun-âra seyr ider didüm

Olur mı hacı Kâ'be'ye varmag ile humar⁴⁶⁶

“ Rakibi senin bulunduğun yerde dolaşırken gördüm. Hacı hiç Kâbe'ye gitmekle sarhoş olur mu dedim?”

Kâ'bedür kûyun nigâra gelmişüz kurban için

Dostum itmez misin 'uşşâkı kurban vaktidür⁴⁶⁷

“ Ey sevgili mahallen Kâbe'dir, kurban için gelmişiz. Dostum âşıkları kesmez misin, kurban zamanıdır.”

Kâ'be-i kûyunda didüm 'âşıkı kurban ide gör

Didi gam çekme ne var bu kadar idrâke düşer⁴⁶⁸

“ Mahallenin Kâbe'sinde aşığı kurban et dedim. Gam çekme bu kadar düşünecek ne var dedi.”

Gözlerüm yaşını zezem gibi giryân eyler

Kâ'be-i kuy-ı meger 'âşıkı kurban eyler⁴⁶⁹

“Gözlerim yaşını zezem suyu gibi akıtır. Meğer ki aşık sevgilimin mahallesinde kurban olmuştur.”

Görmek istersen eğer Allah nur

Kâ'bedür kûyı nigârun karşı tur⁴⁷⁰

“ Eğer Allah'ın nurunu görmek istersen sevgilinin mahallesi Kâbe'dir, ona doğru yönel.”

⁴⁶⁶ G.419/4

⁴⁶⁷ G.457/3

⁴⁶⁸ G.463/3

⁴⁶⁹ G.489/1

⁴⁷⁰ G.497/1

Can ile tavaf eyleyelüm Merve hakkıçün

Kûyı çü Safâ ehline Kâ'be haremîdür⁴⁷¹

“ Merve hakkı için sevgilinin mahallesini canla tavaf edeyim. Zira Safâ ehline Kâbe gibidir.”

Sevâb-ı hac olur hâsıl iresüz Kâ'be kûyına

Ne maksûda ki sa'y itsen safâ ile o hâsıldur⁴⁷²

“ Kâbe mahallesine varırsanız hac sevabı kazanmış olursunuz. Neşe içinde ne için çalışırsan onu kazanırsın.”

Kâ'be kûyında Muhibbî gerçi ki terk eyledi ser

Giçmedi minnete hiç dimedi kurbanımdur⁴⁷³

“ Muhibbî gerçi mahallenin Kâbe'sinde başını teslim etti. Ancak minnete geçmedi, hiç kurbanımdır demedi.”

Kâ'bedür kûyı varan 'âşıkları

Anda kurban hacılar bayramıdır⁴⁷⁴

“ Mahallesi Kâbe'dir, gelenler ise âşıklardır. Orada kurban olmak hacıların bayramıdır.”

Gir sevaba Kâ'be-i kûyunda kurban it beni

Nice yıllardur ki bu dil-haste cânın gezdürür⁴⁷⁵

“ Beni mahallesinin Kâbe'sinde kurban edip sevaba gir. Bu gönül nice yıllardan beri bu canını yolunda kurban etmeye taşır.”

⁴⁷¹ G.562/2

⁴⁷² G.581/3

⁴⁷³ G.625/7

⁴⁷⁴ G.639/2

⁴⁷⁵ G.658/3

Kâ'bedür kûyun varur 'âşıkların sürin sürin

Cân u dilden her birisi yoluna kurban olur⁴⁷⁶

“ Mahallen Kâbe'dir, âşıkların kafileler halinde varırlar. Her birisi can ve gönlünü vererek yoluna kurban olur.”

İhram giyüp gitti bu niyetle Muhibbî

Kûyunı tavaf eyle ey dost harem-var⁴⁷⁷

“ Ey dost, Muhibbî ihram elbisesi giyip mahalleni yakınun gibi niyetiyle gitti.”

Kûyunda gönül olmaga kurban hevesi var

Bundan ulu 'âlemde 'aceb daha nesi var⁴⁷⁸

“ Gönül mahallende kurban olmak istiyor. Acaba alemde bundan ulu daha başka ne olabilir?”

Kâ'be kûyun zâhidâ her dem tavaf itsem nola

Kûy-ı dilber çünkü cennetden bana âlâ gelür⁴⁷⁹

“ Sofu Kâbe'yi her zaman tavaf etse neye yarar. Zira sevgilinin mahallesi bana cennetten yüce gelir.”

Yüzün kıble kaşun mihrab olaldan

Gözüm gözler ânı kıble-nümâdır⁴⁸⁰

“ Yüzün kıble, kaşun mihrab olduğundan beri, gözüm onu kıble diye gözler.”

⁴⁷⁶ G.663/3

⁴⁷⁷ G.692/5

⁴⁷⁸ G.695/1

⁴⁷⁹ G.706/2

⁴⁸⁰ G.731/3

Cânı kurbana getürdüm kapuna eyle kabul

Merve hakkı bana çün Kâ'be ser-i kûyundur⁴⁸¹

“ Canı kapına kurban etmeye getirdim, kabul eyle. Bu bana Merve hakkıdır, çünkü Kâbe mahallendir.”

Safâ vü Merve hakkıçün şu kim kûyın tavaf eyler

Eger can itmeye kurban degül ‘âşık hilâf eyler⁴⁸²

“ Gerçek şu ki Safâ ve Merve hakkı için mahallenini tavaf eden, eğer canını kurban olarak vermezse o âşık değildir, yalan söyler.”

Secde etse kûyunda her yânedden ‘âşıkları

Tanlaman çü Kâ'bedür dört kûşesi mihrabdur⁴⁸³

“ Âşıkları her yandan mahallesine gelip secde etse, ayıplamayın. Çünkü orası Kâbe'dir, dört köşesi de mihraptır.”

Kûyunda gönül olmaga kurban hevesi var

Bundan ulu ‘âlemde ‘aceb dahi nesi var⁴⁸⁴

“ Gönlün mahallende kurban olma isteği var. Acaba yüce âlemde bundan daha büyük ne var?”

Can nisâr eyler Muhibbî varsa her-bâr kûyuna

Kâ'be'ye her kim vara lâbüd ânun kurbanı var⁴⁸⁵

“ Muhibbî sevgilinin mahallesine ne zaman varsa canını verir. Her kim ki Kâbe'ye varsa onun kurbanı olması gerekir.”

⁴⁸¹ G.738/4

⁴⁸² G.754/1

⁴⁸³ G.775/4

⁴⁸⁴ G.809/1

⁴⁸⁵ G.889/6

Bir şehri nâ-mihr gördüm kapusunda kan akar

Kâ'bedür kûyî didüm her yana kurban akar⁴⁸⁶

“ Sevgisi olmayan bir padişah gördüm ki kapısında kan akıyor. Mahallesi Kâbe'dir dedim çünkü her yanda kurbanlar var.”

Zülfine irsem tavaf olurdu hüsnün Kâ'besi

Kâ'beye varmak tarîkin çünkü Şâmiler bilür⁴⁸⁷

“ Saçına ulaşısam güzelliğinin Kâbe'si tavaf olurdu. Kâbe'ye varma yolunu Şamlılar bilir.”

Almasun penbeye kanum sorsun ancak ağzına

Kâ'be kûyuna kaçan bu cân u dil kurban olur⁴⁸⁸

“ Kanımı penbeye saymasın, ancak ağzına sorsun. Kâbe gibi olan mahallesine bu can ve gönül kurban olur.”

Muhibbî Kâ'bedür kûyına vardı

Elinde can gibi kurbanı vardır⁴⁸⁹

“ Muhibbî Kâbe diye mahallene vardı. Elinde can gibi kurbanı vardır.”

Kâ'be kûyında olur görmez nigârın gün yüzün

Ana benzer hur görmez adı ammâ hacıdur⁴⁹⁰

“ Kâbe misali köyünde sevgilinin gün yüzünü görmeyen nur, ışık görmemiş hacıya benzer.”

⁴⁸⁶ G.911/1

⁴⁸⁷ G.939/4

⁴⁸⁸ G.942/3

⁴⁸⁹ G.1018/5

⁴⁹⁰ G.1074/4

Can ile tavaf eyleyem Merve hakkıçün

Kûyı çü Safâ ehline Kâ'be-i haremidür⁴⁹¹

“ Merve hakkı için can ile mahallesini, köyünü tavaf edeyim. Çünkü orası Safâ ehline, âşıklara Kâbe'dir.”

Togrulup vâdi-yi 'ışk içre Muhibbî gidicek

Mesken-i kâfile salar ola mahmilimiz⁴⁹²

“ Muhibbî aşk vadisi içinde doğrulup gidince, mahmilimiz kafile başkanının oturacağı yer olsun (mahmil: deve üzerine konan oturak, Kâbe'ye gönderilen hediyelerin yüklendiği vasıta).”

'Ârız-ı Kâ'be-i sen görmek eger ister isen

Şâm-ı zülfin arasın ta bulasın râh-ı Hicaz⁴⁹³

“ Kâbe'nin yüzünü eğer görmek istersen saçının akşamını ara ki hac yolunu bulasın.”

Kâ'bedür kûyına varduk bizi bismil eylesün

Canı tuhfe eyledük itsün kabul kurbanıyuz⁴⁹⁴

“ Mahallesi Kâbe'dir, oraya vardık, bizi kurban eylesin. Canı hediye ettik, kabul etsin, kurbanıyız.”

Karbân-ı 'ışka uydum Kâ'be-i maksudda

Nâle eyler vâdi-i gamda bu dil hemçün hares⁴⁹⁵

“ Arzu Kâbe'sinde aşk kervanına uydum. Bu gönül gam vadisinde dilsiz gibi bağırır.”

⁴⁹¹ G.1077/2

⁴⁹² G.1101/5

⁴⁹³ G.1144/4

⁴⁹⁴ G.1189/4

⁴⁹⁵ G.1227/3

Ser-i kûyun olaldan bana Kâ'be

Gözümün yaşı anda zezem olmuş⁴⁹⁶

“ Bulunduğun yerin önü bana Kâbe olalı beri gözümün yaşı orada zezem suyu olmuş.”

Ey Muhibbî her kaçâ varsan harîm-i kûyuna

Ola kim ide kabul it canını kurbanâ arz⁴⁹⁷

“ Ey Muhibbî, her ne zaman mahallenin haremine varsan ola kim kabul etsin, canını kurban olarak sun.”

Kible hakkı hacc-ı ekberdür sana

Ey Muhibbî kûyını eyle tavaf⁴⁹⁸

“ Ey Muhibbî sana kible hakkı en büyük hacdır. Bulunduğu yeri tavaf et.”

Merve hakkıyçün Safâdan canımı kurban idem

Ger müyesser ola kılmak Kâ'be-i kûyun tavaf⁴⁹⁹

“ Merve hakkı için mutluluktan canımı kurban edeyim. Bulunduğun yerin Kâbe'sini dönmek nasip olsun.”

Kûyunı 'âşık isen Kâ'be gibi eyle tavaf

Terk-i can itmeyesin eyleme 'ışkdan yürü laf⁵⁰⁰

“ Âşık isen bulunduğun yeri Kâbe gibi dön. Canını terk itmezsen yürü aşktan söz etme.”

⁴⁹⁶ G.1243/2

⁴⁹⁷ G.1305/5

⁴⁹⁸ G.1361/5

⁴⁹⁹ G.1371/2

⁵⁰⁰ G.1376/1

Kâbe-i kûyun nasip olsa varup görsem yüzün

Merve hakkıyçün Safâ'dan oluram kurbân-ı 'ışk⁵⁰¹

“ Mahallenin Kâbe'si bana kısmet olsa varıp yüzünü görsem. Merve hakkı için Safâ'dan aşkın kurbanı olurum.”

Kâ'be-i vasla irerdün ey gönül kat' eylesen

Deşt-i hicranun velîkin haddi yok pâyânı yok⁵⁰²

“ Ey gönül, ayrılık çölünün sınırı, sonu yok ama onu aşsaydın kavuşma Kâbe'sine erişirdin.”

Kibleden dönsün yüzi gamdan ebed kurtulmasun

Kûyımı koyup kim ide Kâ'be-i envâre sevk⁵⁰³

“ Mahallesini bırakıp nurlar Kâbe'sine arzu duyanın yüzü kibleden dönsün, üzüntüden sonsuza kadar kurtulmasın.”

Kâ'bedür kûyı eger ola müyesser varasın

Can kurbanın ola merd isen ol yirde senün⁵⁰⁴

“ Mahallesi Kâbe'dir, nasip olsa oraya varasın. Yiğit isen o yerde can senin kurbanın olsun.”

Giyip ihrâmı 'âşıklar gelür her biri kurbana

Tavaf itmek diler kûyun harîm-i muhteremden yeg⁵⁰⁵

“ Âşıklar ihramı giyip her biri kurbana gelir. Kâbe'den önce senin mahallenin tavaf etmek isterler.”

⁵⁰¹ G.1400/4

⁵⁰² G.1410/2

⁵⁰³ G.1412/5

⁵⁰⁴ G.1472/4

⁵⁰⁵ G.1496/3

‘Iyd irişdi küşte kıldı halkı cevânun senün

Umulur makbul ola bu cümle kurbanun senün⁵⁰⁶

“ Bayram geldi senin hareketin halkı öldürdü. Bütün kurbanlarının kabul edilmesi umulur.”

Kâ’be-i kûyında cem’ olan bugün ‘âşıkları

Hayre girsen eylesen bir bir kamu kurban senün⁵⁰⁷

“ Bugün mahallenin Kâbe’sinde toplanan âşıkları hayra girip bir bir hepsini kurban etsen.”

Tavaf itmege geldük Kâ’be kûyun

Sa’adettür özün kurbâna soldun⁵⁰⁸

“ Bulunduğun yerin Kâbe’sini tavaf etmeye geldik. Özün mutluluktur kurbana soldın.”

Mushaf-ı hüsnün hakıçün Kâ’bedür kûyun şehâ

Bu Muhibbî can u dilden oldı kurbanun senin⁵⁰⁹

“Ey padişah güzelliğinin kitabının hakkı için bulunduğun yer Kâbe’dir. Bu Muhibbî can ve gönülden senin kurbanın oldu.”

Koma agyârı şehâ kapuna kâfir gibidür

Ne revâdur ki gire içine beytü’l-haremün⁵¹⁰

“ Ey padişah kapına başkalarını koyma. Onlar layık olmadıkları halde Kâbe’nin (haremin) içine giren kâfir gibidirler.”

⁵⁰⁶ G.1507/1

⁵⁰⁷ G.1521/4

⁵⁰⁸ G.1524/4

⁵⁰⁹ G.1542/5

⁵¹⁰ G.1549/4

Arzu-yı Kâ'be-i canan ider her dem dilün

Bilmezem suyun mı çekdi seni anda⁵¹¹

“ Gönlün her zaman sevgilinin Kâbe'sini arzular. Seni oraya toprağı mu yoksa suyu mu çekti?”

Kâ'be-i kûyü müyesser oldı çün kıldun tavaf

Lazımdur sana ey dil canunı kurban gerek⁵¹²

“ Ey gönül bulunduğu yerin Kâbe'sini nasip olduğu için tavaf ettin. Sana canını kurban etmek gerekir.”

Ey Halilüm dürişüp Kâ'be'i yapmaktan ise

Yap gönül hanesini beyt-i hüda ister isen⁵¹³

“ Ey Halilim çalışıp Kâbe yapmaktan ise Tanrı'nın evine kavuşmak için gönül evini yap.”

Tâk-ı ebrûsına baş açdı gönül secde kılur

Bakmayısar dahi mihrabına beyt'ül-haramun⁵¹⁴

“ Gönül Kâbe'nin mihrabına bakmadan kaşının yuvarlaklığına baş açıp secde eder.”

Kâ'bedür kûyü Muhibbî eyledün çünki tavaf

Hacı oldun farzdur canunı kurban eylemek⁵¹⁵

“ Muhibbî mahallesi Kâbe'dir, mademki tavaf ettin, hacı oldun, canını kurban eylemek farzdır.”

⁵¹¹ G.1558/1

⁵¹² G.1574/3

⁵¹³ G.1575/2

⁵¹⁴ G.1579/2

⁵¹⁵ G.1608/5

Kâ'be-i kûyunı tavaf eylemek oldu bana farz

Gözlerüm yaşını sim çün yüzüm altun itdün⁵¹⁶

“ Bana mahallenin Kâbe'sini tavaf etmek farz oldu. Gözlerimin yaşını gümüş gibi, yüzümü altın ettin.”

Kâ'be-i kûyın müyesser oldu çün itdüm tavaf

Farzdur elbette canını kurban gerek⁵¹⁷

“ Mahallenin Kâbe'si nasip oldu, tavaf ettim. Ey gönül, elbette canını kurban etmek farzdır.”

Kutsilerle ger tavaf etmek dilersen kûyını

Lâ-mekân sahrasına 'azm eyleyüp ser-mahmil ol⁵¹⁸

“ Mahallesini meleklerle tavaf etmek ister isen mekânsızlar sahrasına yönel, baş yolcu ol.”

Gidüp rûze irişdi 'ıyd özün bâdeyle handân kıl

Hilâl-i ebrûmı gel göster kamû 'uşşâkı kurban kıl⁵¹⁹

“ Oruç ayı gidip bayram geldi, özünü şarapla mutlu et. Gel kaşımın hilalini göster, bütün âşıkları kurban et.”

Kâ'bedür kûyını farz oldu tavaf eyleyelüm

Ey dil enfâ budurur anda varıp kurban ol⁵²⁰

“ Ey gönül mahallesi Kâbe'dir, tavaf etmek farz oldu. En yararlısı da orada varıp kurban olmandır.”

⁵¹⁶ G.1625/4

⁵¹⁷ G.1643/2

⁵¹⁸ G.1659/4

⁵¹⁹ G.1673/1

⁵²⁰ G.1674/5

Kâ'be-i kûyına varıcak dostum 'âşıklarun

Kendüzin kurban ider kassab âna hâcet degül⁵²¹

“ Dostum âşıkların mahallenin Kâbe'sine varınca kendilerini kurban ederler, kasap gerekmez.”

Ben ezel 'ışkuna cana bağlamışdum hani bil

Urmamışken Kâ'be bünyadına el dahî Halil⁵²²

“ Ey sevgili Halil Kâbe binasına daha el vurmamışken ben ezelden aşkına bel bağlamıştım.”

Bülbül-i bî-çârenün kanını sürmüş eline

Kâ'be-i gülşende benzer eylemiş kurban gül⁵²³

“ Gül bahçesinin Kâbe'sinde çaresiz bülbülün kanını eline sürmüş, onu kurban etmişe benziyor.”

Giydi ihramı Muhibbî gitdi Kâ'be kûyuna

Kible-gâhum sana togrıldı bugün râhum benim⁵²⁴

“ Muhibbî ihramı giyip mahallenin Kâbe'sine gitti. Kible yerim, bu gün benim yolum sana doğruldu.”

İtmemişdi Kâ'benün bünyâdını dahî Halil

Kâ'be-i hüsnüne karşı ben senün kurban idim⁵²⁵

“ Halil daha Kâbe'nin temelini atmadan ben senin güzelliğinin Kâbe'sine doğru kurban olmuştum.”

⁵²¹ G.1676/3

⁵²² G.1734/1

⁵²³ G.1757/2

⁵²⁴ G.1767/5

⁵²⁵ G.1883/3

Kâ'be kûyun nigâra mesken olmuşdur bana

Andan artuk bir yirüm yoktur garib üftâdeyem⁵²⁶

“ Ey sevgili, Kâbe mahallen bana mesken olmuştur. Ondan başka yerim yoktur. garip tutkunum.”

Yüzüm ger döndürem dönsün cefâdan bir yana kiblem

Yolunda togriyam vallah benüm a Kâ'bem a kiblem

“ Eğer yüzümü döndürürsem kiblem cefadan yana dönsün. A Kâbe'm a kiblem, vallahi senin yolunda doğruyum, yolundan çıkmam.”

Yüzün beytü'l-harâmında imam olmuş meger çeşmün

Ki müjganlar turup sâf sâf iderler iktida' kiblem

“ Yüzünün kutsal evinde meğer gözüün imam olmuş. Kirpiklerin saf saf dizilip sana uyarlar.”

Didüm yolumda ger ölsem dirildüm lâ'l-i nâbumla

Ölürem günde yüz bin kez kanı ahd ü vefâ kiblem

“ Eğer yolumda ölsem saf dudağımla diriltirim derdin. Günde yüz bin kez ölürüm, hani sözüün, hani sözüünde durman?”

Giderme yüzünü cana ko haddün üzre salınsun

Gidermek Kâ'be örtüsün olur mı hiç revâ kiblem

“Ey sevgili, saçını giderme, bırak yanağının üzerinde salınsın. Kâbe'nin örtüsünü gidermek hiç uygun olur mu benim kiblem?”

İderdüm Merve hakkıyçün Safâ ile özüm kurban

Tavaf-ı Kâ'be-i kûyun nasib itse hüda kiblem

⁵²⁶ G.1902/2

“ Benim kiblem, Tanrı mahallenin Kâbe’sini tavaf etmeyi bana nasip etse, Merve hakkı için özümü Safâ ile kurban ederdim.”

Nigâra Kâ’bedür kûyun olup hâlün âna âsud

Asılmış halkadur gûya san ol zülf-i dütâ kiblem

“ Ey sevgili mahallen Kâbe’dir, benim ona siyah taş olmuştur. O kıvrılmış saçın sanki asılmış halkadır a kiblem.”

Ölürsem derd ile gamdan yüzüm döndürmeyem senden

Cemalün mushafı hakkı işigündür bana kiblem

“ Gamdan hasta olup ölürsem senden yüzümü döndürmeyeyim. Güzelliğinin Kur’an’ı hakkı için bana kible eşîğindir.”

Muhibbî derd-i ‘ışk ile düşelden bahr-i hicrâna

Gamından özge hiç yokdur ânunla âşına kiblem⁵²⁷

“ Muhibbî aşk derdi ile ayrılık denizine düşeli gamundan başka onunla tanıdık olan başka kimse yoktur.”

‘İyd-ı kurban oldu ben kurban-ı canan olmuşam

Herkesin bir şuglı var ben yâre hayran olmuşam

“ Kurban Bayramı geldi, ben sevgilinin kurbanı olmuşum. Herkesin bir işi var, ben sevgiliye hayran olmuşum.”

Giydim ihramı harîm-i kûyına vardum bugün

Terk idüp varlık libasın külli uryân olmuşam⁵²⁸

“ İhramı giyip bugün mahallenin haremine vardım. Varlık elbisesini terk edip tamamen çıplak olmuşum.”

⁵²⁷ G.1904(Bu gazelin tamamı konuyla ilgili olduğu için metnin hepsi alınmıştır.)

⁵²⁸ G.1905/1-2

Ne kadar cevri derem Kâ'be- kûyuna irem

Sa'y ile olmaz imiş vasl-ı müyesser nidelüm⁵²⁹

“ Mahallenin Kâbe'sine kavuşayım diye ne kadar da çalışırım. Çalışmak ile kavuşmak nasip olmaz imiş.”

Kâ'bedür kûyun Muhibbîye müyesser oldı çün

Gel kabul eyle kapunda cân ile kurbanunam⁵³⁰

“Mahallen Kâbe'dir, Muhibbî'ye nasip oldu. Can ile kapında kurbanınım, gel kabul eyle.”

Kâ'bedür kûyun nigâra eyledüm çünki tavaf

Canımı kurbâne al def' eyle ser-gerdanlığum⁵³¹

“ Ey sevgili mahallen Kâbe'dir, tavaf eyledim. Canımı kurbana al, başımın dönmüşlüğünü gider.”

Eyleme 'ışkun beyâbânında ser-gerdan beni

Kâ'bedür kûyun şehâ ben isterem kurban olam⁵³²

“ Beni aşkın çölünde başı dönmüş yapma. Ey padişah mahallen Kâbe'dir, ben kurban olmayı isterim.”

Ger yaparsa bu yıkık gönlüm evin bir seng ile

Tâ kıyâmet Kâ'be-i 'ulyâ hakkı âbâd olam⁵³³

“ Bu yıkık gönlümün evini bir taş ile yaparsa, yüce Kâbe hakkı için ta kıyamete kadar mutlu olayım.”

⁵²⁹ G.1920/2

⁵³⁰ G.1924/5

⁵³¹ G.1940/3

⁵³² G.1956/2

⁵³³ G.1972/4

Kâ'be-i kûyun tavafın itmege 'âşıklarun

Geldiler sürin sürin koyun gibi kurbane hem⁵³⁴

“ Âşıkların mahallenin Kâbe'sini tavaf etmek için sürüne sürüne koyun gibi kurban olmaya geldiler.”

Kâ'bedür kûyun senün bugün bildüm 'ışk ehline

Key sa'adettür varup bu canı kurban eylesem⁵³⁵

“ Bugün anladım ki köyün âşıklara Kâbe'dir. Bu canı varıp orda kurban etsem.”

Ger yaparsa bu yıkık gönlüm evin ol seng-dil

Tâ kıyâmet Kâ'be-i 'ulyâ hakkı âbâd olam⁵³⁶

“ O taş gönüllü yıkık gönlüm evini yaparsa, ta kıyamete kadar yüce Kâbe hakkı için mutlu olayım.”

Kâ'be kûyunda şükr kim eyledün kurban

Nice yıllar ânun için saklar idüm cânı ben⁵³⁷

“ Şükür olsun ki Kâbe mahallende beni kurban ettin. Ben nice yıllardır canımı onun için sakladım.”

'İyd irişdi çün tavâf-ı kûyı dilberdür

Kâ'bedür kûyı bana bil hacc-ı ekberdür bugün

“ Bayram geldi, çünkü bugün sevgilini mahallesini tavaf etme günüdür. Bana sevgilinin yeri Kâbe'dir, bil ki bugün büyük hac günüdür.”

⁵³⁴ G.1999/4

⁵³⁵ G.2001/4

⁵³⁶ G.2009/4

⁵³⁷ G.2019/4

Eylemezsin ‘ıyd-i edhâ irdi ger kurban beni

Hey yolında öldüğüm ölmek mukarrerdür bugün

“ Gerçi Kurban Bayramı geldi ama beni kurban etmezsin. Hey yolunda öldüğüm bugün ölmek kararlaştırılmıştır.-ölmek günüdür-“

Dostum ‘uşşâkı ko kûyunı kılsunlar tavaf

Ehl-i hac maksûdına irdüğü demlerdür bugün

“ Dostum âşıkları bırak mahallenı tavaf etsinler. Bugün hac sahibinin isteğine kavuştuğu gündür.”

‘Iyd irdi her kişi şâdân u handân seyri der

Ben seni gördüm benüm ‘ıydüm mukarrerdür bugün

“ Bayram geldi, herkes neşe, sevinç içinde dolaşır. Ben seni gördüm, şüphesiz bugün benim bayramımdır.”

Her yânededen ehl-i dil kûyuna kurban olmaga

Geldir bilsen kime devlet müyesserdür bugün

“ Gönül sahipleri bir yandan mahallene kurban olmak için geldiler. Bilsem ki bugün talih kime gülecek.”

‘Iyd-gehde ol şehün pâyına çün sürdün yüzün

Devlet el virdi Muhibbî baht-ı yâverdür bugün⁵³⁸

“ Muhibbî bayram yerinde o padişahın ayağına yüzünü sürdüğü için bugün talihin güldü, bugün şansın açıktır.”

Kâ’bedür kûyu gelür ‘uşşâkı kurban olmaga

Hayrı tehir itmesün kılsun şitâb eglenmesün⁵³⁹

⁵³⁸ G.2022/(Bu gazelin tamamı konuyla ilgili olduğu için metnin hepsi alınmıştır.)

“ Mahallesi Kâbe’dir, âşıkları kurban olmaya gelir. Acele etsin, âşıklara yapacağı bu iyiliği unutmasın.”

Varursam Kâ’be-i kûyuna yârun

Bulurdum Merve hakkıyçün safâ ben⁵⁴⁰

“ Ben eğer sevgilinin mahallesine varsaydım Merve hakkı için Safâ bulurdum.”

İrişdün çünkü kûyı Kâ’besine

Gerekdür idesin canını kurban⁵⁴¹

“ Mahallenin Kâbe’sine vardığın için canını kurban etmen gerekir.”

Kâ’beye varmaz o kim görmeye yolun zahmetin

‘İyd-ı vasla iremez can ile kurban olmayan⁵⁴²

“ Yolun zahmetini yaşamayan Kâbe’ye varamaz. Can ile kurban olmayan kavuşma bayramına eremez.”

Kâ’be kûyunun hevâsiyle bugün ‘âşıklarun

Her biri hazır kılıpdur kendüzin kurban için⁵⁴³

“ Âşıkların her biri, Kâbe mahallenin isteğiyle kendisini kurban etmek için hazırlanmaktadır.”

Çünkü gördün tâk-ı ebrûsın Muhibbî secde kıl

Kıbleden dönsün yüzi ol kible-gâhı sevmeyen⁵⁴⁴

“ Muhibbî kaşının kemerini gördüğün için secde et. O kibleyi sevmeyenin yüzü kıbleden dönsün.”

⁵³⁹ G.2048/4

⁵⁴⁰ G.2061/2

⁵⁴¹ G.2068/3

⁵⁴² G.2103/3

⁵⁴³ G.2104/2

⁵⁴⁴ G.2202/6

Kâ'be-i kûyunı varup yine tavaf eyleyüben

Ko Muhibbî kulunı yoluna kurban olsun⁵⁴⁵

“ Muhibbî kulun bırak yine mahallenin Kâbe'sini tavaf edip senin yoluna kurban olsun.”

Gönlümün virânesin ey dost ma'mur eyle gel

Kâ'be yapmakca dimişlerdür yapan dil-hânesin⁵⁴⁶

“ Ey dost, gel gönlümün yıkık evini yap. Gönül evini onaran Kâbe yapmak kadar sevaba girer.”

Kâ'bedür kûyun nigâra eyledüm çünkü tavaf

Cân u dilden gelmişem olmağa kurban ile ben⁵⁴⁷

“ Ey sevgili, mahallen Kâbe'dir, çünkü tavaf ettim. Ben oraya can ve gönülden kurban olmaya geldim.”

Ben umaram ki seni derdüme derman idesin

Kâ'be kûyunda bu ben dervişi kurban idesin⁵⁴⁸

“ Ben senin derdine derman olacağını umarak Kâbe mahallende ben dervişi kurban etmeni umarım.”

Kâ'bedür kuyu gelür sürin sürin 'âşıkları

Ya'ni varup virmege kurbanın eyler arzu⁵⁴⁹

“ Sevgilinin mahallesi Kâbe'dir, âşıkları kafiye kafiye gelirler. Yani gelip kurban olmayı arzularlar.”

⁵⁴⁵ G.2208/7

⁵⁴⁶ G.2232/2

⁵⁴⁷ G.2244/6

⁵⁴⁸ G.2287/1

⁵⁴⁹ G.2305/4

Kâ'be kûyuna varan 'âşıkı kurban eyle

Kasd ider hayre girer her kişi bayram olsa⁵⁵⁰

“ Kâbe mahallene gelen aşığı kurban et. Bayram olsa, her kişi canını verip hayra girer.”

Kâ'be kûyun nigâra kıble-i 'uşşâkdur

'Âşık-ı dil hasteye yok andan artuk secde-gâh⁵⁵¹

“ Ey sevgili mahallenin Kâbe'si âşıkların kiblesidir. Bundan böyle gönlü hasta aşığa ondan başka secde edilecek yer yoktur.”

İrişdüm kûyuna gördüm yüzünü

Müyesserdür görünmek nur hacda⁵⁵²

“ Mahallesine eriştim, yüzünü gördüm. Hacda nurun görünmesi nasiptir.”

Harir olsa ne tan hâr-ı mugeylân

Sular kim pâ koyalar râh-ı hacda⁵⁵³

“ Hac yoluna ayak basanlara deve dikenini iplik olsa şaşılır mı?”

Kâ'bedür kûyun sürin sürin gelür 'âşıklarun

Hayre gir eyle bugün kurban kurban üstüne⁵⁵⁴

“ Mahallen Kâbe'dir, âşıkların akın akın gelir. Bugün kurban üstüne kurban et, hayra gir.”

⁵⁵⁰ G.2324/4

⁵⁵¹ G.2333/2

⁵⁵² G.2352/3

⁵⁵³ G.2354/2

⁵⁵⁴ G.2415/5

Merve hakkıçün Safâdan canı kurban eyleye

Ger irişürse Muhibbî Kâbe-i kapısına⁵⁵⁵

“ Muhibbî kapının Kâbe’sine kavuşursa Merve hakkı için Safâ’da canını kurban eyleye.”

Bend-i zülfüne tutuldum başuma yazı imiş

Kâ’be-hüsnün görmeyüp kalam diyâr-ı Şamda⁵⁵⁶

“ Saçının bağına tutuldum, başıma yazı imiş. Güzelliğinin Kâbe’sini görmeyip Şam (akşam) diyarında kalayım.”

Şeyhan münacaatı rindân harâbatı

Her biri seni arar ger Kâ’be vü teb-hâne⁵⁵⁷

“ Şeyhler yalvarmayı, rintler meyhaneyi ister. İster Kâbe ister ateşhane olsun her biri seni arar.”

‘İyd-i vasla şimdi irdüm canı kurban eyledüm

Umaram kûyında sana yarayım kurban ile⁵⁵⁸

“Kavuşma ayına erince canımı kurban ettim; bu kurbanla köyünde sana ulaşabileceğimi ümit ediyorum.”

Gel ‘arz it yüzünü kûyuna vardum

Görürler hacı olan nur hacda⁵⁵⁹

“ Köyüne geldim, gel yüzünü göster, hacılar hacda nur görürler.”

⁵⁵⁵ G.2430/6

⁵⁵⁶ G.2445/3

⁵⁵⁷ G.2454/3

⁵⁵⁸ G.2461/2

⁵⁵⁹ G.2494/2

Kaşı keman yâre kurban canı kıldum

Müjgân okıyle bagrum toptolu döndü kişe⁵⁶⁰

“Kaşı keman gibi olan sevgiliye canı kurban ettim; kirpik okuyla bağrum dopdolu ok torbasına döndü.”

Benedelden kûy-ı dildârı cenâb-ı Kâ'beye

Yüz sürerler ekser ânunçün türâb-ı Kâ'beye

“Sevgilinin köyünü yüce Kâbe'ye benzettiklerinden çoğunlukla Kâbe'nin toprağına yüz sürerler.”

Eyleyelden gözlerüm yaşını kûyunda sebil

Teşne-diller ragbet itmez oldı âb-ı Kâ'beye

“Gözyaşlarımı köyünde sebil yapalı susuz gönüller Kâbe'nin suyuna ilgi göstermez oldu.”

Haller Hindu gibi eyler tavaf hüsnünü

Zülfün olaldan nigâra halka bâb-ı Kâ'beye

“Ey sevgili saçın Kâbe'nin kapısına halka olalı, benler Hintli gibi güzelliğini tavaf eder.”

Halkadur hüsnün hatun çekmiş âna ceşş ceşş

Kasd idermi kâfir olmasa harâb-ı Kâ'beye

“Güzelliğin halkadır, ayva tüylerin ona ordu çekmiş. Kâfir olmasa Kâbe'nin harap olmasını ister miydi?”

⁵⁶⁰ G.2510/6

Bu Muhibbînün yıkık gönlün ‘imâret eyle gel

Dostum irmek dilersen ger sevâb-ı Kâ’beye⁵⁶¹

“ Dostum eğer Kâbe sevabını kazanmak istersen, gel bu Muhibbî’nin yıkık gönlünü yap.”

Ser-i kûyını tavaf eyle Muhibbî yürü var

Yüz sürerler çün bilürsin harem-i muhtereme⁵⁶²

“Ey Muhibbî, yürü mahallenin önünü tavaf et, çünkü bildiğin gibi saygıdeğer yerlere yüz sürerler.”

Kâ’be-i valsın anup her gice âh ü vah kıl

Agla yaşlar dök gözün yaş ile dönsün zemzeme⁵⁶³

“ Kavuşmasının Kâbe’sini her gece hatırlayarak ah vah et, yaşlar dök, gözyaşın zemzeme dönsün.”

Bünyâd-ı cefâ eyledün evvel beni öldür

Âdetdür ezel zebh ile başlansa binâya⁵⁶⁴

“ Cefanın temelini atarken önce beni öldür; çünkü ezelden beri binaya kurbanla başlamak adettir.”

Gamzelerden kırmaga ‘uşşâkı terkeş bağladı

Dilegüm budur ki kurban olayım ol yaylara⁵⁶⁵

“ Âşıkları yan bakışlarla kurmak için ok çantasını bağladı; benim dileğim o yaylara kurban olmaktır.”

⁵⁶¹ G.2516/ (Bu gazelin tamamı konuyla ilgili olduğu için metnin hepsi alınmıştır.)

⁵⁶² G.2518/5

⁵⁶³ G.2525/4

⁵⁶⁴ G.2530/5

⁵⁶⁵ G.2531/4

Kûyuna varsam dimişdün canı kurban itmege

Beni öldür dimişem ol ahd ü peymân üstüne⁵⁶⁶

“ Canı kurban etmek için mahallene varmamı söylemiştin, o söz ve yemin üzerine beni öldür dedim.”

Beni kûyunda görsen öldürürsin

Ki kan itmek revâmıdır haremde⁵⁶⁷

“ Beni mahallende görsen öldürürsün, ama Kâbe’de kan dökmek uygun mudur?”

Kim ki teşbih eyleye kaşını kurban ayına

Aferin olsun ânun kurban olayım râyına⁵⁶⁸

“ Kim kaşını hilale benzetirse, aferin olsun, onun düşüncesine kurban olayım.”

Yâd ide zülfün hevâsı külli cismümi hebâ

Ya visâlün ‘ıydına irüp bu dil kurban ola⁵⁶⁹

“ Ya saçının arzusu cismimi tamamen yok etsin, ya da bu gönül sana kavuşma bayramına erip kurban olsun.”

Visalün ‘ıydına elhamdülillah

İrüp bu can u dil kurbâne geldi⁵⁷⁰

“ Tanrıya şükür ki bu can ve gönül sana kavuşma bayramına erip kurbana geldi.”

⁵⁶⁶ G.2549/4

⁵⁶⁷ G.2567/3

⁵⁶⁸ G.2581/1

⁵⁶⁹ G.2605/4

⁵⁷⁰ G.2620/2

Nigârun kûyunı görüp dimişler Kâ'be 'ışk ehli

Anunçün anda 'âşıklar iderler can kurbanı⁵⁷¹

“ Aşk sahipleri sevgilinin mahallesini görüp Kâbe demişler. Onun için orada âşıklar canlarını kurban ederler.”

Kıble hakkı eyler idüm Kâ'be yirine tavaf

Ger nasib olsa nigârun görebilsem kendini⁵⁷²

“ Nasip olsa sevgilinin kendisini görseydim, kıble hakkı için Kâbe yerine tavaf ederdim.”

Kâ'be-i kûyunda çün 'uşşâkı kurban eyledün

Eski 'adettür nola alnuna sürsen kanuna⁵⁷³

“ Mademki mahallenin Kâbe'sinde âşıkları kurban eyledin; eski adettir, alnuna kanunu sürsen n olur?”

Kâ'be-i hüsninde görüp kaşları mihrabını

Kible-gâh-ı dil idinmişdüm namazum var idi⁵⁷⁴

“ Güzelliği Kâbe'sinde kaşları mihrabını görüp gönlüm kıble yeri edinmişim, namazum var idi.”

Ger gönül Kâ'besine tâ ki Safâ kesb idesin

Görmek istersen eger tayife-i 'uşşâkı⁵⁷⁵

“Âşıklar topluluğunu görmek ister isen, gönül Kâbe'sine parlaklık kazandırman gerekir.”

⁵⁷¹ G.2630/4

⁵⁷² G.2653/4

⁵⁷³ G.2676/6

⁵⁷⁴ G.2693/2

⁵⁷⁵ G.2696/3

Kaşundur Mescid-i Aksa yüzündür Kâ'be-i 'ulyâ

'Acebmi zülfün olursa ânun her dem siyeh-puşı⁵⁷⁶

“ Mescid-i Aksa kaşın yüce Kâbe yüzündür. Saçın onun her an siyah örtüsü olursa şaşılır mı?”

Tolanur pâ-birehne kûyını dil

Nitekim Kâ'be-i hicaz ehli⁵⁷⁷

“Gönül nitekim tutkun hacılar gibi mahallesini yalın ayak dolaşır.”

Kâ'be kûyına varup buldum Safâ

Anda çeşmüm görünür zezem gibi⁵⁷⁸

“Kâbe mahallesine vardım (orada) mutluluk buldum. Orada gözüm zezem gibi görünür.”

Diğer Nazım Şekilleri

Tavaf itmege vardum haremün Kâ'besini

Bu ümide ki şehâ yakmaya hergiz beni nâr⁵⁷⁹

“ Ey şah, evinin Kâbe'sini tavaf etmeye vardım, ümit ederim ki ateş beni hiçbir zaman yakmasın.”

Nar-ı 'ışk ile yakub bagrını püryân eylemek

Kâ'be-i kûyına varup canı kurban eylemek

Kara yire komaga çünkü benim kanım yeter⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ G.2746/2

⁵⁷⁷ G.2760/3

⁵⁷⁸ G.2769/2

⁵⁷⁹ S.812

⁵⁸⁰ S.814

“ Bağrını aşk ateşiyile yakıp kebab eylemek Kâbe mahallesine varıp, canı kurban eylemek (yaraşır).Çünkü kara yere akıtmaya benim kanımı sever.”

Kâ'be yapıdı ezelden gerçi İbrahim Halil

Yap bu gönlüm kim sevabın komış artukdur celil⁵⁸¹

“ Gerçi İbrahim Halil ezelden Kâbe yaptı. Bu gönlümü yap, çünkü Tanrı sevabını fazla koymuştur.”

Gönlümü yap bulasın ta Kâ'be yapmışca cevap

Al elin cana yetim-i eşkümün kim âfitab⁵⁸²

“Gönlümü yap ki Kâbe yapmış gibi sevap bulasın. Ey sevgili gözyaşı yetiminin elini al, güneş.”

Kâ'be kûyunda şehâ 'ışkun beni kurban ider

Mehlikâ dilbersin amma bî-vefasın bî-vefa⁵⁸³

“Ey şah, Kâbe mahallende aşkın beni kurban eder. Ay yüzlü güzelsin ama vefasızsın, vefasız.”

Can terkin ur canan için

Gam yime baş u can için

Erkek koyun kurban için

Olsun kılıçlar bî-gılat⁵⁸⁴

“Sevgili can terkini vur. Can ve baş için gam çekme. Erkek koyun kurban etmek içindir. Kılıçlar kılıfsız olsun.”

⁵⁸¹ S.825-5

⁵⁸² S.825-4

⁵⁸³ S.829

⁵⁸⁴ S.834

‘Âşıkâ sevdiğinin cevri vefâ yirinedür

Merve hakkı dile ne gelse Safâ yirinedür

“Aşığa sevdiğinin zulmü, eziyeti dostluk, vefa yerine geçer. Gönle ne gelse Merve hakkı için Safâ neşe yerine geçer.”

Ne şikâyet ideyim dirdi devâ yirinedür

Göz görüp sevdi gönül neyleyem Allah didüm⁵⁸⁵

“Dertten niye şikâyet edeyim, o deva yerinedir. Göz gördü, gönül sevdi, ne yapayım bu işe Allah dedim.”

Firkat ü hicr ile her dem beni Mecnun eyleme

Lâle gibi dem-be-dem bağrımı pür-hûn eyleme

“Beni her an ayrılık ile Mecnun yapma, bağrımı her zaman lale gibi kan doldurma.”

Kâ’be kûyundan beni lutf eyle bîrûn eyleme

Padişahum sevdiğüm kan eyle kânun eyleme⁵⁸⁶

“ Mahallenin Kâbe’sinden uzak olalı gönlü hasta bülbülüm. Padişahum, sevdiğim, kan dökmeyi kanun yapma.”

Çün kadem basdun dilâ meydân-ı ‘ışka urma laf

Terk-i serdür imtihanı ‘ışkun itme hilâf

“ Ey sevgili, aşk meydanına ayak bastığım için laf etme. Aşkın imtihanı başın terk edilmesidir, bundan kaçma.”

⁵⁸⁵ S.838

⁵⁸⁶ S.848

Kâ'bedür kûyu nigârün canımı kurban idem

Bana ger olsa müyesser eylemek bir kez tavaf⁵⁸⁷

“Sevgilini mahallesi Kâbe’dir. Eğer bana bir kez tavaf etmek nasip olursa canımı kurban edeyim.”

Zülfünden ol sabâya bûy-ı nişâne virme

Ya’ni seherde ey dost zülfünü şan evirme

“ O sabah rüzgârına saçından belirti kokunu verme. Ey dost yani seher vakti saçını tarama.”

Neyler ruhun yanında ol kâfir-i siyah-rû

Kâ’be civârıdur ol küffâre hâne virme⁵⁸⁸

“ O siyah yüzlü kâfir, yanağının yanında ne yapıyor? Kâbe civarıdır, o kafirlere yer verme.”

Terk idüp dür derd-i kûyın gitdügiyçün Kâ’beye

Merve hakkı kalmadı mecnuna hiç ikrârımız⁵⁸⁹

“ Mahallenı terk edip Kâbe’ye gittiğinden, Merve hakkı için Mecnun’a hiç güvenimiz kalmadı.”

Kible hakkı sanemâ Kâ’be olaldan kûyun

Secde-gâh-ı dil olupdur bana ol âb-rûyun⁵⁹⁰

“ Ey sevgili, kible hakkı için mahallen Kâbe olalı, o saf parlak yüziün bana gönlün secde yeri olmaktadır.”

⁵⁸⁷ S.855/30

⁵⁸⁸ S.856/41

⁵⁸⁹ S.863/69

⁵⁹⁰ S.865/95

Ger ölem gitmez hayâlün çeşm-i pür-hûn-âbdan

Kâ'bedür kûyun yüzüm dönse dönem mihrâbdan⁵⁹¹

“Hayalin ölsem de kanlı yaş dolu gözümde gitmez. Mihraptan yüzümü çevirsem, mahallen bana Kâbe'dir.”

Bunu yazmış yapıldığında İbn-i Azer Kâ'beye

Hâne-i dil kim yapar olur beraber Kâ'beye⁵⁹²

“İbn-i Azer Kâbe'yi yaptığında Kâbe'ye “Gönül evini yapan Kâbe yapmış sayılır.” sözünü yazmış.”

1.2.5- Sultan III. Murad ve Divanında Hac ve Kurban İfadeleri

1.2.5.1- Sultan III. Murad-Muradî- (1546-1595)

Sultan II.Selim'in oğlu olan III.Murad 1546 yılında Manisa'da doğmuştur. 1574'te tahta çıkarak 1595 yılına kadar 21 sene saltanat sürmüştür⁵⁹³.

Yumuşak karakterli, merhametli, nazik, ikramdan hoşlanan, çabuk öfkelenen, böyle anlarda merhametsiz olabilen, zevke, içkiye, kadına düşkün bir padişah olarak tanımlanmıştır. Kendisini tasavvufa verdikten sonra bütün kötü alışkanlıklarını terk etmiştir. Onun kuvvetli bir tasavvuf kültürü aldığı, ruhen maneviyata çok bağlı olduğu da bilinmektedir. Padişahlığı sırasında hareketleri şeriat ve kanun dâhilinde olmuştur⁵⁹⁴.

Nihat Sami Banarlı eserinde onun için “ Sultan III. Murad, dedeleri kadar büyük, hatta babası kadar tedbirli bir padişah değildi. Bununla beraber iyi tahsil görmüş, Hoca Sadeddin gibi âlimlerden tarih ve siyaset okumuş, çok iyi bildiği Osmanlı Türkçesinden başka Arabî ve Farişî'yi bu dillerde şiir söyleyecek kadar iyi öğrenmiş bir hükümdardı. Maneviyata bağlı bir ruhu, bu arada kuvvetli bir tasavvuf kültürü ve imanı vardı. Hemen bütün Osmanlı Sultanları gibi sade bir Türkçe ile ve ekseriya gazel şeklinde söylediği şiirlerinin çoğunu tasavvuf duygu ve düşünceleriyle yazmıştı. Zamanının din, kültür ve

⁵⁹¹ S.869/140

⁵⁹² S.873/189

⁵⁹³ Bkz. Hilmi Yücebaş,a.g.e.,s.85

⁵⁹⁴ Bkz. Ahmet Kırkkılıç, Sultan III.Murad,Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.,İstanbul,1988,s.5

imar faaliyetlerine ehemmiyet vermiş; İmparatorluğun Mekke ve Medine gibi mukaddes şehirlerinin imarına çalışmış; Medine’de mektep, medrese ve imaret inşa ettirmek gibi hizmetleri olmuştu⁵⁹⁵.” ifadelerini kullanmıştır.

Muradî mahlasıyla şiirler yazan Sultan Murad’ın Türkçe ve Farsça şiirlerinin toplandığı Divan’ı dışında, “Esrarnâme” ve “Fütuhatu’s-Sıyam” isminde iki eseri daha vardır. Divan’ı üzerinde Ahmet Kırkkılıç tarafından akademik bir çalışma gerçekleştirilmiş, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından da yayımlanmıştır.

Aşağıdaki gazel ona aittir:

Biz kamu esrâra mahrem sâhib-i hâl isteriz

Rikkat-i kalb ile her dem çeşm-i seyyâl isteriz

Aşk-ı cânân ile dâim hâlimiz hoşdur bizim

Vasfının zikrinden özge sanmanız kâl isteriz

Yârdan gayrı bizimdir yanımızda hâr u has

Sanmanız iki cihanda mansıb u mâl isteriz

Bakmazuz ârâyiş-i âlemlere subh u mesa

Âlemi geşt eyleyip bir kalb-i meyyâl isteriz

Ey Muradî ârife her bir kelâmun rûhdur

Nûr-ı lâmî’ mîm ü hâ vü mîm isteriz

⁵⁹⁵ N.Sami Banarlı,a.g.e.,I/571

1.2.5.2- Sultan III. Murad Divanı⁵⁹⁶,nda Hac ve Kurban İfadeleri

Muradî mahlasıyla şiirler söyleyen ve mürettep bir divana sahip olan Sultan III. Murad'ın günümüz Türkçesine kazandırılmış olan eserini incelediğimizde kurbanla ilgili motiflere rastlayamamış olsak da hacla ilgili çeşitli ifadeler yer verildiği görülmüştür. Kâbe ve hacla ilgili çeşitli motiflere yer verilen bu beyitler aşağıda açıklamalarıyla birlikte verilmiştir:

Ey Halilüm Kâ'be kasdın eyleyüp çekme elem

Gel tavâf eyle beni kim Kâ'be-i 'ulyâ menem⁵⁹⁷

“Ey dostum Kâbe düşüncesiyle üzülme! En yüce Kâbe benim, gel beni tavaf et.”

Bahr u ber olmaz Murâdıye makam ey müddei

Ân-ı vâhid Kâ'be vü Yesribde vü Bathadadır⁵⁹⁸

“Ey iddiacı, kara ve deniz, Muradî'ye makam olmaz. Aynı anda Kâbe veya Yesrib ya da Batha'dadır.”

Bir siyeh pûş ile gönlüm yine sevdâ gözedür

Çeşm-i Tâif nitekim Kâ'be-i 'ulyâ gözedür⁵⁹⁹

“Taif'in gözünün pek yüce olan Kâbe'yi gözetmesi gibi benim gönlüm de siyah bir örtüye bürünmüş olarak yine sevdalara yönelmektedir.”

Oldı İsmâile fidâ-yı azîm

Didi çün lâilâhe illâ hû⁶⁰⁰

“Lâilâhe illâ hû dediğinden dolayı Hz. İsmail için büyük fedakarlık yapıldı.”

⁵⁹⁶ Bu çalışmada Ahmet Kırkkılıç, Sultan III.Murad,Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.,İstanbul,1988 adlı eser esas alınmıştır.

⁵⁹⁷ G.21/4

⁵⁹⁸ Müfred/25

⁵⁹⁹ Müfred/39

⁶⁰⁰ G.24/7

1.2.6- Sultan I. Ahmed ve Divanında Hac ve Kurban İfadeleri

1.2.6.1- Sultan I.Ahmed-Bahfî- (1590-1617)

Sultan III. Mehmed'in oğlu olan Sultan I. Ahmed 28 Nisan 1590 yılında Manisa'da doğmuştur. Babasının ölümü üzerine de 1603 yılında 14 yaşında tahta çıkmıştır⁶⁰¹.

Tahta çıktığında önceki uygulamalarda olduğu gibi kardeşini boğdurtmamıştır. Bu durumu değerlendirirken Hammer şu ifadeleri kullanmaktadır: “ Tek şehzade olmaları dolayısıyla kardeş öldürme kanununun uygulanmasına ihtiyaç görmemiş olan Sultan Süleyman ve II. Selim'den beri hiçbir padişah öldürülmüş çocuklarının tabutları kendisine refakat etmeksizin mezara girmemişti. Yıldırım Bayezid'den beri hemen ilk defa idi ki, bir Osmanlı Şehzadesi kardeşinin kanı ile lekelenmeksizin tahta çıkmıştır. Sultan I.Ahmed'in bu hareketini takdirle belirtmek gerekir⁶⁰²”.

14 yaşında tahta çıkan Sultan Ahmed'in saltanatı da 14 yıl sürmüştür. Şirpençe hastalığına yakalanmış ve 51 gün süren bu hastalığın sonucu 22 Kasım 1617 yılında 28 yaşında vefat etmiştir⁶⁰³.

Osmanlı tarihinde en büyük yapılar arasında sayılan ve mimari özellikleri bakımından sanat tarihinde önemli bir yeri olan Sultan Ahmed Camii onun zamanında, onun adına yapılmıştır. Sultan Ahmed aynı zamanda devrinin büyük şeyhi ve şairi Aziz Mahmud Hüdayi'ye “pederim” diyecek kadar bağlanmıştır⁶⁰⁴.

Çok dindar ve samimi bir genç olan padişah, Peygamberimiz Hz. Muhammed(s.a.v.)'in ayak izinden bir sorguç yaptırmış ve mücevherlerinin arasına kendisine ait olan şu kıt'ayı yazdırmıştır:

N'ola tâcum gibi başumda götürsem dâim

Kadem-i nakşını ol hazret-i şâh-ı rusülün

Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibidür

⁶⁰¹ Bkz. İslam Ansiklopedisi, *Ahmed I*, a.g.e., II/30

⁶⁰² J.V.Hammer,a.g.e.,II/250

⁶⁰³ Bkz. İsa Kayaalp, Sultan Ahmet ve Divanı, Hz. Akşemseddin Vakfı Yay., İstanbul, 1994, s.62

⁶⁰⁴ Bkz. İsa Kayaalp, a.g.e.,s.64

*Ahmedâ turma yüziin süir kademine o gülün*⁶⁰⁵

Kendinden önceki birçok Osmanlı sultanı gibi şair olan Sultan Ahmed cülüs tarihini bildiren “ Bahtî” mahlasını kullanmıştır⁶⁰⁶. Şiirlerinde eski sanat kültürünün genel vasıfları çerçevesinde, medrese düşüncesinin temelini teşkil eden tasavvufa, tarihe, mitolojiye, astronomiye vb. unsurlara yer vermiştir. Bununla birlikte, yer yer bu çerçeve dışına çıktığı ve bilhassa gazellerinde günlük hayat sahnelerinden ve yaşanan tecrübelerden faydalanarak, yeni hayaller kullandığı görülür. Bu yüzden şiir dili söz ve mana sanatlarından sıyrılmış, yalın, sade ve külfetsizdir. Bu durum Şeyhülislam Yahya’dan etkilendiğine bağlanmaktadır⁶⁰⁷.

Sultan Ahmed’in tasavvufî neşve ile kaleme aldığı ilahilerinde pek samimi olduğu, Neyzen Osman tarafından hicaz makamında ve düyek usulünde bestelenmiş olan bir ilahisinde –ki bu ilahi divanında münacat olarak kayıtlıdır ve Aziz Mahmud Hüdayi’nin aynı vezin ve kafiyede bir ilahisine nazire olarak yazılmıştır- onun ne derece duygulu bir insan olduğunun görüldüğü bilinmektedir⁶⁰⁸.

Sultan Ahmed’in şiirlerinin içinde toplandığı bir divançesi vardır. Bu eser son dönemde İsa Kayaalp tarafından hazırlanıp basılmıştır.

Aşağıdaki gazel Sultan Ahmed’e aittir:

Başuma günden güne derd ü bela eksik değil

Gâhi aşk-ı yâr ile cevr ü cefa eksik değil

Aldı aklım âkıbet Mecnûn’a döndürdü beni

Yârimin yanında a’dâ dâima eksik değil

Vech-i hûbâna eger baksam da tesbîh eylerem

Dilde hiçbir vech ile zıkr-i Hudâ eksik değil

⁶⁰⁵ Bkz. Hilmi Yücebaş, a.g.e., s.90

⁶⁰⁶ Bkz. Bursalı Mehmed Tahir Efendi, a.g.e., II/12

⁶⁰⁷ Bkz. İsa Kayaalp, a.g.e., s.83

⁶⁰⁸ Bkz. İskender Pala, a.g.e., s.103

Nevbahâr oldu gönüller hep yerinden oynadı

Bağda sıyt u sadâ zevk ü safâ eksik değil

Bahtiyâ Ferhâd-veş dağlar içinde yürü sen

Bir saçı sünbül lebi Şirîn sana eksik değil

1.2.6.2- Sultan I. Ahmed Divanı⁶⁰⁹'nda Hac ve Kurban İfadeleri

Şiirlerinde Bahtî mahlasını kullanan Sultan I.Ahmed'de Müslümanların inanç ve ibadetlerinin belli başlılarından olan hac ve kurban konusuyla ilgili ifadeleri şiirlerinde kullanmıştır. Sevgilinin mahallesinin Kâbe'ye benzetildiği; Safâ, Merve, sa'y ve tavaf gibi hacla ilgili motiflerin işlendiği bu beyitler aşağıdadır:

Tutdı râh-ı Kâ'be-yi hâr-ı mugaylân-ı 'adû

Anı ol yoldan gidermek devlet-i 'uzmâ dürür⁶¹⁰

“ Düşmanın deve dikenini, Kâbe'nin yolunu tuttu, onu o yoldan gidermek için büyük devlet gerekir.”

Sa'y it Ahmed aşka kim Merve hakiçün dilberin

Kâ'be-i kûy-ı mugaylânı safâlar gösterir⁶¹¹

“Ahmed, Merve hakkı için dilberin aşkını sa'y et ki (o zaman) Kâbe köyünün dikenleri bile (sana) Safâlar gösterir.”

Şükr ü hamd eyleyelüm geldi irişdi yine 'îd

Bahtumuz rûzını kıldı yine Allah sa'îd

⁶⁰⁹ Bu çalışmada İsa Kayaalp, Sultan Ahmet ve Divanı, Hz. Akşemseddin Vakfı Yay., İstanbul, 1994 adlı eser esas alınmıştır.

⁶¹⁰ Tevârih/4

⁶¹¹ Sadettin Nüzhet Ergun'un Türk Şairleri adlı eserinde I.Ahmed'e ait olarak alınan gazel/5

“ Şükür ve hamd edelimki yine Kurban Bayramı geldi, Allah yine talihli günümüzün bahtını mutlu kıldı.”

Bu ne devlet ne sa’adet ne ulu ni’metdür

Ehl-i İslâm’a ki her gün ola bir cûd-i cedîd⁶¹²

“Bu ne güzel saltanat, mutluluk ve ihsandır ki, İslam ümmetine her gün yeni bir cömertlik olsun.”

1.2.7- Sultan III. Selim ve Divanında Hac ve Kurban İfadeleri

1.2.7.1- Sultan III. Selim –İlhâmî- (1761-1808)

Sultan III. Mustafa’nın oğlu olan III.Selim 1761 yılında İstanbul’da doğmuştur. 1789 yılında tahta çıktığında ülke zor günler geçiriyor olduğu için padişahlığı çeşitli iç ve dış meselelerle boğuşmakla geçmiş, sonunda Kabakçı Mustafa İsyanı’yla tahtından indirilerek öldürülmüştür⁶¹³.

Şiirlerinde “İlhamî” mahlasını kullanan⁶¹⁴ Sultan Selim’in şiirleirinin Osmanlı hanedanının gelenek haline gelen şairliklerinin devam eden örneklerinden olduğu ve gençliğinde Sultan I.Abdülhamid’in yerine geçeceği iddiasıyla kapatıldığı kafeste, saltanat vârislerinin kafes ardı macerasını “kafes” redifli gazelinde son derece duyarlı bir biçimde dile getirdiği, tezkirecilerin “hasb-ı hal” adını verdikleri şiir türünün en başarılı örneklerinden birini bu yolla verdiği söylenmektedir⁶¹⁵.

Kaynaklarda, hem hattat, hem şair, hem iyi bir binici, kılıç sallamakta ve ok atmakta mahir bir hükümdar olan Sultan Selim’in asıl sanatının musiki sahasında olduğu belirtilmektedir. Ki kendisinin ney ve tambur çaldığı, Mevlevi musikisini bütün incelikleriyle bildiği hatta “sûz-i dilârâ, evcârâ, şevk-efzâ” makamlarını icat ettiği

⁶¹² Der Hakk-ı ‘İd-i Şerif/1-2

⁶¹³ Bkz. Büyük Türk Klasikleri,a.g.e., VII/105

⁶¹⁴ Bkz. Bursalı Mehmet Tahir Efendi,a.g.e.,II/358

⁶¹⁵ Bkz. Büyük Türk Klasikleri,a.g.e., VII/105

bilinmektedir⁶¹⁶. Aynı zamanda Sultan Selim kayıtlara Osmanlı padişahları arasında en fazla resmi yapılan sultan olarak geçmiştir⁶¹⁷.

Tezhipli güzel bir divanı İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde 5514 numarada kayıtlıdır. Ayrıca daha sonraki dönemlerde Necati Elgin tarafından Sultan Selim'le ilgili yapılan bir çalışmada bu Divan'da yer alan pek çok şiir yayımlanmıştır. Biz de çalışmamızda bu eseri esas aldık.

Sultan Selim'in bir gazeli:

Rûz u şeb didelerim derdün ile kan ağlar

Vâkıf olan benim esrarıma her an ağlar

Yine rahm eylemez asla bana ol âfet-i cân

Böyle bîmâr görerek hâlîme yârân ağlar

Gördü çün derd-i dil-i zârımı rahm etdi tabîb

Dedi ey haste-i hicrân sana dermân ağlar

Kimse fehm etmedi hayfâ ki nedir maksûdum

Gece gündüz ne için gözlerim her an ağlar

Derd ile rûyuna bakdıkça senin İlhâmî

Gerçi handân olur amma ciğeri kan ağlar

⁶¹⁶ Bkz. N.Sami Banarlı,a.g.e.,II/749

⁶¹⁷ Bkz. İskender Pala,a.g.e.,s.162

1.2.7.2- Sultan III. Selim Divanı⁶¹⁸'nda Hac ve Kurban İfadeleri

Kendinden önceki ataları gibi şiir yazıp divan tertip eden ve şiirlerinde İlhamî mahlasını kullanan Sultan III. Selim'de pek çok konuya şiirlerinde yer verdiği gibi halkın önemli bir değeri olan kurban konusuna da değinmiştir. Divanının incelediğimiz, günümüz Türkçesine çevrilen bölümünde hacla ilgili herhangi bir unsura rastlanmamıştır. Kurban ve kurbanla ilgili ifadelerin yer aldığı beyitler ise aşağıdadır:

'İyd-i adhâda civâna eyle kurbân 'âşıkı

Eylemezler bir nefesle esdikâ kânın dirig⁶¹⁹

“Kurban Bayramında aşığı gence kurban et, çünkü bir nefesle esdika kanını esirgemezler.”

Hem âna sînemi kıldım nişân ol tîr-i müjgâne

Kuzum kaşı kemânın kurbân-ı nâzendedir sanma⁶²⁰

“Onun kirpiğinin okuna göğsümü nişan kıldım; kuzum, kaşı keman (sevgilinin) nazının kurbanıym sanma.”

Dedim ey Yusûf-ı sâni olurum yoluna kurbân

Efendin lütfedüb uyma meded iğvây-ı şeytana⁶²¹

“Efendim, yoluna kurban olan ikinci bir Yusuf olurum, sen şeytanın azdırmalarına uyma, lutfedip (bana) meded eyle.”

Kılsun nazar bu bendesinin dûd-ı âhına

Kurbân ola bu cânım ânın bir nigâhına⁶²²

⁶¹⁸ Bu çalışmada Necati Elgin, Selim III-İlhamî-, Yıldız Basımevi, Konya, 1959 adlı eser esas alınmıştır.

⁶¹⁹ G./2 (s.129)

⁶²⁰ G./4 (s.131)

⁶²¹ G./4 /(s.150)

⁶²² S.152

“ (Sevgili) bu kulunun ahının dumanına baksın ki bu canım onun bir bakışına kurban olsun.”

2- Divan Sahibi Olmayan Şair Sultanlar ve Şiirlerinde Hac ve Kurban İfadeleri

2.1- Osman Gazi (1258-1326)

Büyük Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve adını verdiği devletin ilk padişahıdır. Kaynaklarda onunla ilgili “ Hz. Muhammed'in üçüncü halifesi Osman'dan beri, İslam kanunlarına bağlı bulunan ülkelerin tahtları üstünde bu adda, hiçbir hükümdar şöhret kazanmamıştır. Bu halifenin fatih ve kanun koyucu sıfatı ile kazandığı ışıklı şan, yedi yüz yıl sonra, Osman adının önceden bildirdiği gibi Ertuğrul'un oğlunda ve onun art kuşaklarında yine parlak olarak gözükecekti⁶²³.” ifadeleri yer almaktadır.

Ertuğrul Bey'in oğlu, Süleyman Şah'ın torunu olan Osman Gazi, Söğüt veya Osmancık'ta doğmuştur. Babasının ölümünden sonra beyliğin başına geçmiştir ve onun beyliğe getirilmesi altı asırdan fazla yaşamış olan bir devlete Osmanlı adının verilmesine sebep olmuştur⁶²⁴. 1299'da bağımsızlığını ilan etmiş ve yaklaşık 27 yıl boyunca kurduğu devletin başında bulunmuştur.

Osman Gazi, gördüğü bir rüya üzerine Şeyh Edebali'nin kızı Mal Hatun'la evlenmiştir. 69 yaşındayken de nikris hastalığından dolayı ölmüştür. Na'sı vasiyeti gereği daha sonra Bursa'ya götürülüp Gümüşlü Kümbet'e gömülmüştür⁶²⁵.

Kaynaklar Osman Gazi'yi aynı zamanda şiir yazmış ilk hanedan mensubu olarak zikrediyorlar. Ancak bu zikredişin bir gerçeği yansıtmaktan çok, hanedan içinde daha sonraki yollarda ivme kazanacak şiir söyleme geleneğine bir anlam katmak ve toplumun şiire verdiği değeri yüceltmek açısından bir izafi değer olarak algılanması gerektiği de ileri sürülmektedir. Onun hem Osmanlı Devleti'nin ilk dönemdeki beklentilerini manzum olarak ifade eden, hem de oğluna bir vasiyet anlamı taşıyan şu mısraları hanedan mensuplarının ilk şiir örneği olarak bazı kaynaklarda zikredilmektedir⁶²⁶:

⁶²³ J.V.Hammer, Osmanlı Tarihi, C/I-II, M.E.B. Yay., İstanbul,2005,I/8

⁶²⁴ Bkz. Doğuştan Günümüze Büyük Osmanlı Tarihi, Çağ Yay., İstanbul, 1989, X/138

⁶²⁵ Bkz. İskender Pala, Şiirin Sultanları, Asya Finans Kültür Yay., İstanbul,2005, s.13

⁶²⁶ Bkz. Mustafa İsen, A.Fuat Bilkan, a.g.e., s.36

*Gönül kerestesiyle bin
Yenişehir ü Bazar yap
Zulm eyleme rençberlere
Her ne ider isen var yap*

*Eski Yenişehir bari
İnegöl'e dek hep varı
Kırıp geçirip ağyarı
Bursa'ya dek yık tekrar yap*

*Kurd olup girme süriye
Arslan ol bakma geriye
Çar edib hayli çeriye
Dilgeçdi'ni hisar yap*

*İznik şehrine hor bakma
Sakarya su gibi akma
İznikmid'i de al bıkmı
Her burcında bir hisar yap*

*Osman Ertuğrul oğlusun
Oğuz Karahan neslisin
Hakk'ın bir kemter kulusun
İslambol'u aç gülzar yap*

2.2- Orhan Gazi (1288-1362)

Orhan Gazi Söğüt'te doğmuş ve çocukluğundan itibaren babasının yanında bir cengâver olarak yetişmiştir. 36 yaşında tahta geçmiş ve babasının fetih siyasetini devam ettirmiştir.

Rumeli'ye ilk defa onun zamanında geçilmiş, ilk Osmanlı akçesi Orhan Gazi adına kestirilmiştir. Orhan Gazi genel yapıları, kitabelerle ve kutsal sözlerle bezeyen ve böylece doğunun eski bir geleneğine uyan ilk Osmanlı padişahı olduğu ve ilk medreseyi bir caminin yanında onun kurduğu kaynaklarda yer almaktadır⁶²⁷.

Orhan Gazi Yarhisar tekfurunun kızı Nilüfer Hatun ile evlenmiş ve ona büyük bir aşkla bağı olduğu için öldükten sonra da ikisi aynı türbeye konulmuştur⁶²⁸.

Tarihi kaynaklar Orhan Gazi'nin şefkatli, merhametli, kimsenin kalbini kırmayacak kadar nazik ve herkese yardım edecek kadar da iyiliksever olduğunu yazmaktadırlar.

Orhan Gazi'nin şairliği konusunda kesinlik yoktur. Babasının kendisine bıraktığı bir vasiyetnameyi oğlu Murad için uyarladığını gösteren yer yer vezin hataları ve söyleyiş bozuklukları görüldüğü iddia edilen şu manzume ona atfedilmektedir:

Elâ ey meyve-i bağı murâdım

Şeh-i âli-nesep Sultan Murâd'ım

Vasiyet eylerim gûş eyle ânı

Benimçün eyleme âh u figânı

Reâyâ hıfzına sa'y et hemişe

Şeriat etba'ına eyle pîşe

⁶²⁷ Bkz. J.V.Hammer, a.g.e.,I/16

⁶²⁸ Bkz. R.Ekrem Koçu, Aşık Şair ve Padişahlar, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s.15

Resûlullah şer'in pişvâ kıl

Muîn-i din olup hasb-ı livâ kıl

Çün istiklâl buldun saltanatda

Adalet eyle dâim memleketde

Bu fâni mülke mağrur olma zinhâr

Tarîk-i şer'den dâr olma zinhâr

Fenâdır âkıbet dünyânın emri

Ölür herkes ne denli olsa ömrü

Erişti çün bana emr-i İlâhi

Sen ol mesned-nişîn-i tahy-ı şâhî

Kerem eyle bana celb-i duâ kıl

Murâdım budur ey ferzend-i akıl

Nizâm-ı âleme dâim medâr ol

Serîr-i saltanatda pâyidâr ol

1.3- Sultan I. Murad (Hüdâvendigâr) (1326-1389)

Orhan Gazi'nin oğlu olan I.Murad "hüdâvendigâr" lakabıyla birlikte anılır. Kaynaklarda " Hüdâvendigâr ve gazi ünvanlarıyla anılan I.Murad, Osmanlı tarihinde savaşçı ve adaletli bir padişah olmak üzere anılır. Onun büyük bir moral gücü bulunduğu

ve kesin bir sonuç verecek durumlarda çoğu zaman dâhice bir dinamizme sahip olduğu bir gerçektir⁶²⁹.” ifadeleriyle tarif edilmektedir.

Orhan Gazi'nin ölümüyle hükümdar olduğu, babasının maiyetindeki âlimler tarafından okutulduğu ve Lala Şahin Paşa tarafından yetiştirildiği bilinmektedir⁶³⁰.

Hayatı savaş meydanlarında geçen Sultan Murad'ın 63 yaşındaki ölümü de yine bir savaş meydanında olmuştur. Kosova Meydan Muharebesini kazandıktan sonra harp meydanını dolaşırken bir Sırp fedaisi tarafından hançerle vurularak şehit edilmiştir⁶³¹. Naaşı Bursa'ya götürülerek yaptırdığı caminin yanına gömülmüştür.

Kosova Meydan Muharebesi öncesi Allah'a yakarırken söylediği iddia edilen dizeler şunlardır:

Âb-ı rûy-ı Habîb-i Ekrem için

Kerbelâ'da revân olan dem için

Şeb-i firkatde ağlayan göz için

Reh-i aşkında sürünen yüz için

Ehl-i derdin dil-i hazini için

Cana te'sir eden enini için

Eyle yâ Rabbi lutfunu hem-rah

Hıfzını eyle bize püşt ü penah

Ehl-i İslama ol muîn ü nasîr

Dest-i a'dayı eyle bizden kasîr

⁶²⁹ J.V.Hammer,a.g.e.,I/44

⁶³⁰ Bkz. Hilmi Yücebaş, Şair Padişahlar, Yeni Matbaa, İstanbul,1960, s.22

⁶³¹ Bkz. Dünden Bugüne Büyük İslam Tarihi, a.g.e., X/155

Bakma yâ Rab bizim günahımıza

Nazar et cân u dilden âhımıza

Etme yâ Rab mücâhidîni telef

Yeter a'daya kılma bizi hedef

Çeşmimiz sakla gird-i ma'rekeden

Cünd-i İslamı cüml mühlükeden

Bunca yıl sa'y ü ictihadımızı

Gazâvat içre yahşi adımızı

Etme yâ Rabbi kahrın ile tebâh

Yüzümü halk içinde etme siyah

Râh-ı din içre ben fedâ olayım

Siper-i askere hüdü olayım

Din yolunda beni şehîd eyle

Âhiretde beni sa'id eyle

Mülk-i İslamı paymâl etme

Menzil-i fırka-i dalâl etme

Keremin çokdur ehl-i İslama

Dilerim kim erişe itmâma

2.4- Sultan I. Bayezid (Yıldırım) (1360-1403)

Sultan Murad'ın büyük oğlu olan I. Bayezid 1360 yılında Bursa'da doğmuştur⁶³². Küçük yaştan itibaren ilim ve devlet terbiyesi gördüğü, gençliğinde babasıyla birlikte bütün savaşlara katıldığı ve Konya muhasarasında Rumeli askeri kumandanı olarak gösterdiği çabuk ve çevik hareketler yüzünden “Yıldırım” lakabını aldığı söylenmektedir⁶³³.

Yıldırım Bayezid'in sultanlığı insanoğlunun tarihi gibi kardeş ölümü ile başlar. Henüz babasının çadırındaki nâşi huzurunda iken ilk iş olarak kardeşi Yakub'u öldürtmüştür⁶³⁴. 13 yıl süren ve mücadelelerle geçen hükümdarlığı Timur'la yaptığı Ankara Savaşı'nı kaybetmesiyle son bulmuştur. Yapılan savaşta Sultan Bayezid yenilmiş ve esir düşmüştür. Bir süre sonra da esaret altındayken Akşehir'de 1403 yılında vefat etmiştir. Onun döneminde Osmanlı Devleti'nin sınırları oldukça genişlemiş, İstanbul dahî bir süre kuşatma altında tutulmuş olmasına rağmen onun ölümüyle “Fetret Devri” denilen yeni bir döneme girilmiştir⁶³⁵.

Kaynaklarda Yıldırım Bayezid'in son derece cesur, faal ve yetenekli, sert bir mizaca sahip, adil bir hükümdar olduğu, hayatı baştanbaşa savaş ve mücadelelerle geçmesine rağmen birçok imar ve hayratının bulunduğu zikredilmektedir. Ayrıca onun da ataları olan diğer Osmanlı sultanları gibi sanatla uğraştığı ve şiir yazdığı bilinmektedir⁶³⁶. Aşağıdaki dizeler ona izafe edilmektedir:

Yârı rind-i zâmânedir sandım

Bahsi fasl-ı terânedir sandım

⁶³² Bkz. Ahmet Akgündüz, Bilinmeyen Osmanlı, OSAV, İstanbul, 1999, s.57

⁶³³ Bkz. Hilmi Yücebaş, a.g.e.,s.24

⁶³⁴ Bkz. J.V.Hammer, a.g.e., I/45

⁶³⁵ Bkz. İslam Ansiklopedisi, *Bayezid I*, a.g.e., V/233

⁶³⁶ Bkz. İskender Pala,a.g.e,s.31

Ehl-i hicrâna fîtne-i aġyâr

Ortada bir bahanedir sandım

Göz ucuyla kin kin bakışı

Dil alıp kasd-ı cânedir sandım

Kıssayı anlamamış âhir-kâr

Anı da bir fesânedir sandım

Hışm ile zahm-nâk dil-i sût

Yıldırım'dan nişânedir sandım

2.5- Sultan I. Mehmed (Çelebi) (1373-1421)

Sultan Bayezid'in dördüncü oġlu olarak dünyaya gelen I.Mehmed "çelebi" ya da "kirişçi" lakabıyla tanınmaktadır⁶³⁷.

Osmanlı padişahlarının içinde Mehmed adını taşıyan ilk sultan⁶³⁸ olan Çelebi Mehmed, Anadolu'da Türk ve Türkmenlerin köşe kapmaca oynadıkları ve birbirlerinin kanını dökerek güç mücadelesi verdikleri bir dönemde, henüz çocuk yaştayken büyük sorumluluklar almış ve Fetret Devri'ni kapatarak devleti yeniden eski gücüne kavuşturmuştur. Onun kısa süren hükümdarlık döneminde Osmanlı devleti Anadolu'da ve Avrupa'da dinlenme fırsatı bulmuştur⁶³⁹.

Hammer onun için " I. Mehmed'i davranışlarına, hareketlerinin çabukluġuna, vakarına ait övgülerin üstüne çıkaran şey: Osmanlı tarihçileri gibi Bizans tarihçileri tarafından da adaleti, şefkati, gönül yüceliġi, dostluġunda sebatı – hem Türkler hem de Rumlar için- iyilikseverliġi hakkında belirtilen ortak, birleşik tanıklıktır. O Hıristiyanlara

⁶³⁷ Bkz. İslam Ansiklopedisi, *Mehmed I.*, a.g.e., XXVIII/391

⁶³⁸ Bkz. J.V.Hammer,a.g.e., I/101

⁶³⁹ Bkz. A. D. Lamartine, *Osmanlı Tarihi*, Toker Yayınları, İstanbul, 1991, s.180

düşmanlık göstermemiş olmakla kalmamış, aynı zamanda dostça da davranmıştır. Çok iyi yetişmiş, mümtaz bir eğitim görmeyen bütün sonuçlarını ve ince düşünürlüğün örneklerini göstermiştir. Osmanlı tarihçilerinin deyimi ile Çelebi Sultan Mehmet, Tatar Tufanının tehlikeye düşürdüğü devlet gemisini kurtaran Nuh gibidir⁶⁴⁰.” ifadelerini kullanmaktadır.

Çelebi Mehmed son yılında hastalanmış, büyük oğlu Murad’ın herhangi bir krize sebebiyet vermeden tahta geçmesini sağlamış ve 1421 yılında Edirne’de vefat etmiştir⁶⁴¹.

Çelebi Mehmed’in şiirle ilgilendiği bilinmekle birlikte, asıl dikkat çekilmesi gereken yanı, zamanında edebiyat ve şiirin önem kazanmasıdır. Osmanlı ülkesinde ve yöneticiler arasında şiirine olan ilginin artmasının yolunu Çelebi Mehmed açmıştır denilebilir. Çünkü vezirlerin ve emirlerin katında fakihlerin, sufilerin, şairlerin, hattatların, musikişinasların ve diğer sanat erbabının toplanması ve bunların himayesi onun döneminde başladığı bilinmektedir⁶⁴².

Onun kaynaklarda yer alan şiiri şu mısralardan oluşmaktadır:

Cihan hasm olsa Hak’dan nusret iste

Erenlerden dua vü himmet iste

Çalığ dîn aşkına da’vâya şemşîr

Anuben Çâryâri hıdmet iste

Eger leb-teşne isen ey bed-endîş

Bu deşt çeşmesinden şerbet iste

Geçenden geç demir taştan sakınma

Demiri mahv edenden kudret iste

⁶⁴⁰ J.V.Hammer,a.g.e., I/101

⁶⁴¹ Bkz. İslam Ansiklopedisi, a.g.m.,XXVIII/393

⁶⁴² Bkz. İskender Pala, a.g.e., s.39

Çevirme yüz muhâliften Mehemmed

Adûyi arsadan süir vüs'at iste

2.6- Sultan II. Murad –Muradî- (1404-1451)

Çelebi Mehmed'in oğlu olan II. Murad 1404 yılında Amasya'da doğmuştur. Devrin âlimlerinde ders görmüş ve iyi bir tahsil yapmıştır⁶⁴³. Henüz 18 yaşındayken sultanlığa kavuşmuş ancak tahtını kardeşlerinin kanıyla lekelemeden bu göreve sahip olmuştur⁶⁴⁴.

Kaynaklar Sultan Murad'ı “ Osmanoğullarının büyük simalarındandır; hayatı çetin mücadelelerle geçmiş, harp meydanlarında kılıcına karşı çıkılmaz bir cengâver olarak tanınmış, çok yorgun düştüğünde tahtını oğlu ve istikbalin Fatih Sultan Mehmed'i Şehzade Mehmed'e bırakabilecek feragati göstermiş, tekrar devlet hizmetine çağrıldığında, şahane inziva köşesini bırakarak Varna Meydan Muharebesi'nde kan deryası içine atılmış ve parlak bir zafer kazanmıştır⁶⁴⁵.” şeklinde tanıtmaktadır.

Sultan II. Murad, otuz yılı dolduran padişahlığı süresince, ülkesini şeref ve adaletle idare etmiş; Türk milletinin hatırasında dindar, lütufkâr, haktanır ve iyiliksever bir sultan olarak hayırlı bir ad bırakmıştır. İki defa tahttan vazgeçip de üç defa cülus dağıtmasının tarihte bir örneğinin daha olmadığı; Osmanlı Devleti'nde hiçbir padişahın kendi arzusu ile tahttan inmediği⁶⁴⁶ bilgileri göz önünde bulundurulduğunda bu durumun ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Sultan Murad'ın şairliği hakkında da “ Tezkirelerde müspet şiirleri zikrolunan ilk padişah II. Murad'dır. Şiirden anladığı, şiir yazmağa muktedir olduğu ve çok miktarda yazdığı muhakkak olan bu padişahın elde fazla eseri bulunmamaktadır⁶⁴⁷.” denilmektedir. Ancak bilim ve kültür tarihi açısından kendinden önceki, hatta sonraki padişahlar arasında sanatçı ve bilim adamlarına gösterdiği aşırı ilgi ile de ilk sıralarda yer aldığı; onun bu yakın ilgisi sayesinde şiir, musiki ve bilim alanında ciddi gelişmeler görüldüğü özellikle

⁶⁴³ Bkz. Hilmi Yücebaş, a.g.e., s.27

⁶⁴⁴ Bkz. J.V.hammer, a.g.e., I/120

⁶⁴⁵ R.Ekrem Koçu, a.g.e., s.18

⁶⁴⁶ Bkz. J.V.Hammer, a.g.e., I/161

⁶⁴⁷ V.Mahir Kocatürk, Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1964, s.224

Arapçadan ve Farsçadan çok sayıda eserin dilimize kazandırıldığı ve şairlere maaş bağlatma geleneğinin de onun zamanında başladığı kaynaklarda ifade edilmektedir⁶⁴⁸. Ayrıca Sultan Murad'ın hemen hemen bütün şiirlerinin tasavvuf havası içinde oluştuğu, kendisinin de varlığını Allah aşkı içinde eritmiş padişahlardan biri olduğu bilinmektedir⁶⁴⁹

Aşağıdaki gazel ona aittir:

Her kişi dünyada meşgul oldu bir kâr üstüne

Sana meşgul olmuşuz biz kâr-ber-kâr üstüne

Lalezârun seyrin eyler bâğ-ı dehre aldanan

Bize seyr ettir cemâlün çeşm-i hunbâr üstüne

Âşık olan kimsede nâmus u âr etmez karar

Dökseler bir katre âbı mahv olur nâr üstüne

Taşra çıkma noktayı devr eyle ey sahib-kemâl

Dest-i kudrettir havâle çünkü perkâr üstüne

Ey Muradî oldu her bir ilmin üstüne alîm

Çün anuñdündür mukarreb geçdi ebrâr üstüne

2.7- Sultan II. Selim (Sarı) -Selimî- (1524-1574)

Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu olan ve "Sarı Selim" lakabıyla tanınan II. Selim 1524'te İstanbul'da doğmuştur. İyi bir eğitim ve terbiye aldıktan sonra, babasının

⁶⁴⁸ Bkz. Mustafa İsen, A.Fuat Bilkan,a.g.e., s.43

⁶⁴⁹ Bkz. Rüştü Şardağ, Şair Sultanlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1982, s.50

ölümünün ardından 1566'da tahta çıkmış ve 1574 yılına kadar 8 yıl hükümdarlık yapmıştır⁶⁵⁰.

Sultan Selim, tahta çıktığında Sokullu Mehmed Paşa'yı sadaret mevkiinde bulmuştur. Etrafındakilerin büyük vezir aleyhindeki sözlerine kulak tıkamış, onu en geniş yetkiyle yerinde bırakmıştır. Devlet işlerine hiç karışmamış, işleri geriden takip ederek sükûn ve huzur içerisinde yaşamayı tercih etmiştir⁶⁵¹.

Ancak Yavuz ve Kanunî gibi büyük iki hükümdardan sonra gelen II. Selim'in halkın yüksek beklentisine yeterince cevap verebildiği söylenemese de tarihler ondan bugüne kalan iki önemli eser olduğunu dile getirirler ki bunlardan biri şahane yapısıyla sadece Edirne'yi değil, bütün vatanı süsleyen Selimiye Camii'dir, diğeri ise eşine az rastlanacak derecede güzel olan şu beyittir:

Biz bülbül-i muhrik-dem-i gülzâr-ı firâkız

*Âteş kesilür geçse sabâ gülşenimizden*⁶⁵²

Kaynaklarda onun için “ II. Selim herhalde Şair Sultanların en zarifidir. Çok yazmadığı, fakat yazdığı bütün şiirlerin (en azından bize kadar gelenler) zamanının sanatkârane şiirleri tarzında ve etkileyici güzellikte olduğu görülmektedir⁶⁵³.” ifadeleri kullanılmaktadır.

12 Aralık 1574 yılında ölen Sultan Selim'in “Selimî” mahlasıyla şiirler yazdığı bilinmektedir. Ancak bu şiirlerin bir divanda toplanıp toplanmadığı konusunda kesin bir bilgiye rastlamadık.

Aşağıdaki gazel ona aittir:

Leylî zülfün sihr-i gamzen akl u cânım aldılar

Eyleyüp Mecnun beni sahrâ-yı aşka saldılar

⁶⁵⁰ Bkz. Hilmi Yücebaş, a.g.e., s.87

⁶⁵¹ Bkz. R. Ekrem Koçu, a.g.e., s.41

⁶⁵² Bkz. N.Sami Banarlı, a.g.e., I/571

⁶⁵³ E.J.Wilkinson Gibb, a.g.e., III-V/125

Görelî hüsn ile sen Yusuf-cemâli gözlerim

Akl u dil çâh-ı zenehdâna düşüben kaldılar

Cân u gönliüm leblerün şevkine kandil mest olup

Sabr elinden şişe-i nâmûsu yire çaldılar

Leblerün cânâ şarâb imiş görünüür su gibi

Şevk ile aşân edip yok yire cânum aldılar

Dişlerin vasfın Selimî vasf edelden akl u dil

Baş u cânı terk ediben bahr-i aşka daldılar

2.8- Sultan III. Mehmed – Adnî- (1566-1603)

Sultan III.Murad'ın oğlu olan III.Mehmed 26 Mayıs 1566 yılında Manisa'da doğmuştur. Annesi Safiye Sultan'dır. Rivayete göre adını, doğum haberini çıktığı Sigetvar seferi sırasında alan büyük dedesi Kanunî Sultan Süleyman koymuştur⁶⁵⁴.

Çocukluğunda devrin büyük âlimlerinden ders görmüş, babasının ölümünün ardından 1595 yılında tahta çıkmış ve tahta çıkar çıkmaz 19 kardeşini öldürtmüştür⁶⁵⁵. Sekiz yıl süren saltanatı boyunca annesi Safiye Sultan'ın çok fazla etkisinde kalmış; başlangıçta bu durumdan kurtulmak ve müstakil olarak idareyi ele almak düşüncesinde olmasına karşılık, söz dinleyen, kolay ikna edilebilen ısrarcı olmayan sakin mizacı yüzünden bunu başarabilecek bir dirayet gösterememiştir⁶⁵⁶.

⁶⁵⁴ Bkz. İslam Ansiklopedisi, *Mehmed III*, a.g.e., XXVIII/407

⁶⁵⁵ Bkz. Hilmi Yücebaş,a.g.e.,88

⁶⁵⁶ Bkz. İslam Ansiklopedisi, a.g.e.,XXVIII/412

Sultan III. Mehmed 1603 yılında henüz 38 yaşındayken aniden ölmüştür⁶⁵⁷.

Kaynaklarda “orta derecede şairliği vardır⁶⁵⁸” denilen Sultan Mehmed için Adnî (veya Adlî) mahlasıyla şiirler söylediği ancak şiirlerinin gelecek asırlara kalabilecek bir seviye göstermediği ifade edilmektedir⁶⁵⁹. Şairin mürettep bir divanının olup olmadığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamadık.

Şu gazel ona aittir:

Yokdur zulme rızamız adle biz mâilleriz

Gözleriz Hakk'ın rızasın emrine kâilleriz

Ârifiz âyine-i âlem-nümâdır gönlümüz

Rûzigârun cünbişinden sanmanız gâfilleriz

Hükm-i Mevlâ'ya mutîz fâriguz tedbirden

Biz tevekkül ehliyiz takdîrine kâilleriz

Gönlümüz kuhl-i Sıfâhân'ı alır mı aynına

Tûtiyâ-yı gerd-i râh-ı dilbere mâilleriz

Pûte-i aşk içre Adlî kâl edelden kalbimiz

Gill u gışdan hâliyiz âlemde sâft-dilleriz

⁶⁵⁷ Bkz. İskender Pala, a.g.e., s.96

⁶⁵⁸ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, a.g.e., I/39

⁶⁵⁹ Bkz. N. Sami Banarlı, a.g.e., II/652

2.9- Sultan IV. Murad –Muradî- (1611-1640)

Sultan I.Ahmed'in oğlu olan IV. Murad, 1611 yılında İstanbul'da doğmuştur. 12 yaşında iken 1623 yılında tahta çıkmış, 17 yıl saltanat sürmüştür⁶⁶⁰. Henüz 28 yaşında iken yakalandığı hastalık sonucu 1640 yılında ölmüştür.

Kaynaklarda yer alan şu ifadeler onu tarif etmek için yeterlidir sanırım: “Bir anarşi devrinde oturduğu tahtın kaybolmuş kudretini yerine koymak için hiçbir şeyden çekinmeyen, padişahlığının ilk yıllarında dalga dalga çıkmış ihtilallere metanetle göğüs geren, on sekiz yaşından sonra amansız bir müstebit olan, bir yere gittiği zaman peşinde kanlı bir iz bırakan, şeyhülislam idam ettirmekten bile çekinmeyen (...) çocuk yaşlarında metin şiirler yazan, Farsça ve Arapçayı anadili gibi bilen, bir hattat denecek kadar güzel yazı yazan; zamanının en şık ve zarif giyinen genci, bir kemankeş pehlivan ve kılıç kullanmasını çok iyi bilen bir silahşor, kanlı bir anarşi devrini amansız istibdadıyla durdurduktan sonra, üstünde zırhı, başında miğfer, ordunun başına geçerek iki defa sefere çıkan ve taht şehrine önce ‘Revan Fatihi’ sonra da ‘Bağdat Fatihi’ olarak dönen, iri iri dikenlerin ortasında şekillerine ve renklerine doyum olmaz muhteşem tropikal çiçeklere benzeyen bir büyük adamdır⁶⁶¹.”

Şiir söyleyen padişahlar arasında yer alan Sultan Murad şiirlerinde “Muradî” mahlasını kullanmıştır⁶⁶². Hafız Ahmed Paşa'nın kendisine gönderdiği istimdada cevap olarak söylediği “yok mudur” redifli manzume ona aittir:

Hafızâ Bağdad'a imdâd etmege er yok mudur

Bizden istimdâd edersin sen de asker yok mudur

Düşmanı mat etmeğe ferzâneyim ben der idin

Hasma karşı şimdi at oynatmağa yer yok mudur

⁶⁶⁰ Bkz. Hilmi Yücebaş,a.g.e.,s.97

⁶⁶¹ R.Ekrem Koçu,a.g.e., s.77-78

⁶⁶² Bkz. Mustafa İsen, A.Fuat Bilkan,a.g.e., s.281

Gerçi laf urmakda yokdur sana hem-pâ bilimiz

Lik senden dâd alır bir dâd-güster yok mudur

Merdlik da'vâ edersin bu muhanneslik nedir

Havf edersin bari yanında dilâver yok mudur

Râfızîler aldı Bağdad'ı tekâsül eyledin

Sana hasm olmaz mı Hazret rûz-ı mahşer yok mudur

Bû Hanîfe şehrin ihmâlünle virân etdiler

Sende ayâ geyret-i dîn-i Peygamber yok mudur

Şimdi hâli mi kıyas eylersin âyâ âlemi

Ey Muradî pâdişâh-ı heft-kışver yok mudur

2.10- Sultan İbrahim (Deli) (1615-1648)

Sultan I.Ahmed'in oğlu olan Deli İbrahim 1615 yılında İstanbul'da doğmuştur. Ağabeyi Sultan IV. Murad ölünce 1640 yılında 25 yaşındayken şuuru bozuk bir halde tahta çıkmıştır. Yeniçeriler tarafından tahtan indirilerek 1648'de saray hapishanesinde iken boğdurulmuştur.

Sultan İbrahim'in şairliği konusunda kaynaklarda pek bir bilgi yoktur. Ancak aşağıdaki kıtanın ona ait olduğu zikredilmektedir⁶⁶³:

Biz senin sûziş-i aşkınla âteşnâkiz

Yanmışız nâl olup âlâyış-i gamdan pâkiz

Korkarız dâmân-ı pâkin ola bizden muğber

Biz ki bir râh-ı mezellekte yatar berhâkiz

⁶⁶³ Bkz. Hilmi Yücebaş, a.g.e., s.100

2.11- Sultan IV. Mehmed – Vefâi- (1641-1693)

Sultan İbrahim'in büyük oğlu olan IV. Mehmed 1641 yılında İstanbul'da doğmuştur. 7 yaşında iken tahta çıkmış, 46 yaşında iken tahtan indirilmiş ve 5 yıl sonra da 1693 yılında ölmüştür⁶⁶⁴.

Avlanmaya merakı yüzünden “Avcı” lakabıyla tanınan Sultan Mehmed, önceleri valide sultanların etkisinde kaldıysa da, Köprülü Mehmet Paşa'yı vezaret makamına atandırdıktan sonra, devletin siyasi ve ekonomik durumunda kısmi düzenlemelere zemin hazırlamayı başarmıştır⁶⁶⁵.

Kaynaklarda, şiirlerinde “Vefâi” mahlasını kullanan Sultan Mehmed'in bir amatör seviyesinde şiirle meşgul olduğu, Klasik Türk şiirinde faydalı bir mektep vazifesi gören nazirecilik yoluyla şiirler tertiplelediği ifade edilmektedir⁶⁶⁶. Az sayıda şiiri olduğu bilinen Sultan Mehmed'in bir divan veya divançesi yoktur.

Sultan Mehmed'in bir gazeli:

Bir nazarda akl u sabrım aldı gitti ol melek

Ağla ey dîdem ki çıktı gitti elden mâmelek

Zahm-ı âteş-bâr-ı cismi dağ-ı mihnet saymanız

Pâdişâh-ı aşk giydirdi bir altunlu benek

Bunca demdir tîrini hûn-ı cigerde besledim

Şimdi kasd-ı cân eder anda kanı nân u melek

Âhım işitmiş eşîğinde gece rahm eylemiş

Hamdülilleh kim bugün oldu hevâdârım felek

⁶⁶⁴ Bkz. Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi, Ötüken- Söğüt Yay., İstanbul, 1985, V/257

⁶⁶⁵ Bkz. İskender Pala,a.g.e., s.130

⁶⁶⁶ Bkz. N.Sami Banarlı,a.g.e., II/653

Kûşe-i gamda Vefâi bendeni tenhâ koma

Yoluna cânım fedâ olsun beğim gel gitme tek

2.12- Sultan II. Ahmed (1643-1695)

Sultan İbrahim'in oğlu olan II.Ahmed, 25 Şubat 1643'te doğmuştur. Kardeşi II. Süleyman'ın yerine 23 Haziran 1691'de 49 yaşında iken Edirne'de tahta çıkmıştır⁶⁶⁷. Yaklaşık 4 yıl süren saltanatından sonra 52 yaşında ölmüş, Edirne'den İstanbul'a getirilen cenazesi, Kanunî'nin türbesine gömülmüştür⁶⁶⁸.

Kaynaklarda, şair olan Sultan Ahmed'in gençliğinde hüsn-i hatla uğraştığı, yabancı dil öğrenme konusunda maharetli olduğu ve günlük tutacak kadar da ince ruhlu olduğu ifade edilmektedir⁶⁶⁹. Ayrıca barışçı yaradılışlı, başkalarının etkisinde kalarak çabucak öfkelenen, ava ve musikiye meraklı olan biri olarak da tarif edilmektedir⁶⁷⁰.

Aşağıdaki gazel Sultan Ahmed'e aittir:

Kaşların ya'sına didim olayın kurbân ana

Hışm ile dilber didi lâyük mü ol kurbân ana

Sîne sahrâsında ekdim çün mahabbet tohmını

Dembedem yağdursa ta'n mü gözlerim bârân ana

Hey kıyâmet gönüme sorma hisâbın zülfünün

Elli bin yıldan uzundur bu şeb-i hicrân ana

Zülfî nakkâşî suya bir nakş ider ki reşk eder

Mâni-i Çin yazduğı nakş-ı nigâristân ana

⁶⁶⁷ Bkz. İslam Ansiklopedisi, *Ahmed II*, a.g.e.,II/33

⁶⁶⁸ Bkz. Büyük Türk Kalsikleri,a.g.e.,V/258

⁶⁶⁹ Bkz. Mustafa İsen,A.Fuat Bilkan,a.g.e.,s.283

⁶⁷⁰ Bkz. Rüştü Şardağ, a.g.e., s.226

Canlar oda atmasun yazuktur ol sayyâda deyin

Yüzün açun kim ola cân u gönül hayran ana

Ahmed için cevriini çekmez dir imiş müddei

Ol seni candan sever yaraşmaz ol bühtân ana

2.13- Sultan II. Mustafa –İkbâlî, Meftûnî- (1664-1704)

Sultan IV. Mehmed'in oğlu olan II. Mustafa 1664 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1695 yılında 31 yaşında tahta çıkmış, 1703 tarihine kadar 9 yıla yakın saltanat sürmüştür⁶⁷¹.

İyi niyetle ve devleti yüceltip, içine düştüğü durumdan çıkararak eski ihtişamını kazandırmak emeliyle tahta çıkmış ve bizzat ordunun başında savaşa gitme arzusuyla hareket etmişse de, ne yazık ki Avusturya seferindeki küçük başarılar hariç, tarihin ve talihin tersine akışına mani olamamıştır.

Sultan II. Mustafa tahtını “Edirne Vakası” denilen askeri ihtilalde kaybetmiş, yerine de küçük kardeşi III. Ahmed padişah olmuştur⁶⁷². 1704 yılında ölen sultanın mezarı Yeni Cami’de Turan Sultan Türbesi’nde babası IV. Mehmed’in mezarı yanındadır⁶⁷³.

Kaynaklarda önceleri “Meftûnî”, daha sonra “İkbâlî” mahlası ile şiirler yazmış olan II. Mustafa'nın sülüs, nesih ve celîde maharet sahibi bir hattat olduğu, saltanatı esnasındaki vakaların yazılmasına Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'yı memur ettiği, onun da Nusretnâme isimli önemli bir eseri vücuda getirdiği bildirilmektedir⁶⁷⁴.

Dini hassasiyeti yüksek olan Sultan'ın söylemiş olduğu bir ilahisi aşağıdadır:

Allâhu Rabbi lâ-yezâl yâ vâhid ü yâ Zülcelâl

Ey pâdişâh-ı bî-zevâl yessir lenâ hayru'l-umûr

⁶⁷¹ Bkz. Hilmi Yücebaş,a.g.e.,s.101

⁶⁷² Bkz. R.Ekrem Koçu,a.g.e.,s.106

⁶⁷³ Bkz. V.Mahir Kocatürk,a.g.e.,s.252

⁶⁷⁴ Bkz. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, *İkbâlî*,a.g.e., II/349

Vakt-i seherde dâdımız arşa çıkar feryâdımız

Cürm ü hatâ mu'tâdımız yessir lenâ hayru'l-umûr

Senden erişmezse emân olur kamû işler yaman

Yâ sâhib-i kevn ü mekân yessir lenâ hayru'l-umûr

Yâ Hâlık-ı hayru'l-enâm olsun Habîb'ine selâm

Budur hulûs üzre kelâm yessir lenâ hayru'l-umûr

İkbâlî âsidür garib lutfundan etme bî-nasîb

Yâ Bâki ve yâ Hayy u Mucîb yessir lenâ hayru'l-umûr

2.14- Sultan III.Ahmed –Necib-(1673-1736)

Sultan IV.Mehmed'in oğlu olan III.Ahmed 31 Aralık 1673'te İstanbul'da dünyaya geçmiştir. 37 yaşına kadar hayatı sarayda geçmiş ve ağabeyi II. Mustafa'nın tahttan indirilmesiyle 1703'te Edirne'de tahta çıkarılmıştır. 28 yıl padişahlık yapan III.Ahmed 1736'da ölmüştür⁶⁷⁵.

Daha sonraki dönemlerde Sultan Ahmed'in 1718-1730 yılları arasındaki saltanatına "Lale Devri" adı verilmiştir. Savaşların sona erdiği bu dönemde matbaanın açılması, kâğıt fabrikasının kurulması, edebiyat ve sanat faaliyetlerine önem verilmesi gibi gelişmeler kültür hayatına büyük katkılar sağlamıştır. Ancak halkın tepki duyduğu birtakım hususlar yaşanmış ve 1730'da "Patrona Halil İsyanı" olarak bilinen isyana dönüşmüştür. Bu isyan sonucu padişahın etrafındakiler öldürülmüş, Sultan Ahmed de tahttan indirilmiştir.

⁶⁷⁵ Bkz. Hilmi Yücebaş,a.g.e.,s.108

Kaynaklar onu, “ Uzunca boylu, uzun simalı, zayıf, esmerce, tatlı bakışlı ve güler yüzlü idi. Nazik ve kibar tavırlı idi. Zeki, iyi düşünceli ve olgun fikirli idi. Zulüm yapmağa ve kan dökmeğe mütemayil değildi. Güzel sanatlara karşı büyük sevgisi ve kabiliyeti vardı. Musiki, ilim ve şiir erbabını korur, kendisi de orta derecede şiir yazardı⁶⁷⁶.” gibi ifadelerle tanıtmaktadır.

Bursalı Mehmed Tahir III. Ahmed’in edebi kişiliği ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Şiirlerindeki ‘Necib’ mahlası ömürleri müddetine muvafıktır. Hat san’atında da tam ihtisasları vardı. Âlimleri ve sanatkârları ihsan ve iltifatlarına mazhar buyururlardı. Meşhur hattat Hafız Osman merhumun mürekkep hokkasını aldirarak cevâhirlle doldurup iade buyurmaları da maarife hizmet hususundaki şahâne ve unutulmaz iyiliklerindendir⁶⁷⁷.” Bıraktığı yapısal eserlerin içinde ise en güzelinin, bir sanat başyapıtı olan Ayasofya Camii güneyindeki III. Ahmed Çeşmesi olduğu ifade edilmektedir⁶⁷⁸.

Aşağıdaki gazel Sulta Ahmed’e aittir:

Âşinâ-yı bezm-i yâr ol pür figân etsün seni

Hizmet et pîrân-ı aşka feyz-kân etsin seni

Andelîb-âsâ sadây-ı nâle-i feyz-âverin

Hem-civâr-ı gülsitân edip beyân etsin seni

Cübbe-i nâmus u zühdü soy bırak bitsin hemân

Hırka-i levh-i melâmet giy nihân etsin seni

Rû-nihâd-ı zırha pûş olup tevâzû et müdâm

Cümleye sertâc edip Mevlâ ayân etsin seni

⁶⁷⁶ Bkz. V. Mahir Kocatürk, a.g.e., s.262

⁶⁷⁷ Bkz. Bursalı Mehmet Tahir Efendi, a.g.e., II/14

⁶⁷⁸ Bkz. Rüştü Şardağ, a.g.e., s.231

Leşker-i nefis ile dâim et cidâl eyle cihâd

Râhatın kes nefsinün tâ ki emân etsin seni

Sâgar-ı sahbâ-yı aşk ile Necibâ neş'e-yâb

Ol tamamen ta ki âzâd-ı cihân etsin seni

2.15- Sultan I.Mahmud –Sebkatî- (1696-1754)

Sultan II. Mustafa'nın oğlu olan I.Mahmud 2 Ağustos 1686'da Edirne'de doğmuştur. Genellikle kuyumculukla uğraşmış, 27 yıl süren kafes hayatının ardından Patrona Halil İsyanı neticesinde III.Ahmed'in tahttan feragati üzerine 1730'da padişah olmuştur⁶⁷⁹.

Onun için kaynaklar der ki: “Siyasi bir dâhi değildi, ne kahraman bir asker ruhuna ne de bir evliya faziletine sahipti, sadece devletini ve tebasını düşündü, günlük hayatının hükümdarlık şanına denk zevk ve sefasından en küçük bir fedakârlık yapmağa lüzum kalmadan 24 dene, 2 ay ve 12 gün süren padişahlığı Osmanlı tarihinde harice karşı şerefli, dâhilde de mesut bir devir oldu⁶⁸⁰.”

Zeki, hamiyetli ve iyiliksever bir hükümdar olan I.Mahmud; bilgiye değer vermiş, bilim adamlarını korumuş, tarih, edebiyat, musiki, hat ve hakkaklıkla uğraşmıştır. İyi bir bestekâr olduğu ve güzel keman çaldığı, boş zamanlarda mühür kazdığı, akik taşlar işlediği ve bunları el altından satarak gelirini fukaraya dağıttığı, bundan da büyük bir zevk aldığı tarihlerde kayıtlıdır⁶⁸¹.

Osmanlı devletine son parlak dönemini yaşatan ve haleflerine uzun bir barış devri bırakan Sultan Mahmud, 13 Aralık 1754'te ölmüş, Yenicamii yanındaki Valide Turhan Sultan Türbesi'ne babası II. Mustafa'nın yanına gömülmüştür⁶⁸².

⁶⁷⁹ Bkz. İslam Ansiklopedisi, *Mahmud I*, a.g.e.,XXVII/348

⁶⁸⁰ R.Ekrem Koçu,a.g.e.,s.305

⁶⁸¹ Bkz. İskender Pala,a.g.e.,s.148

⁶⁸² Bkz. İslam Ansiklopedisi, a.g.m.,XXVII/348

Türkçe ve Arapça şiirler yazan Sultan Mahmud'un "Sebkâtî" mahlası kullandığı bilinmektedir⁶⁸³.

Bir gazeli:

Kerem-bahş olmaz ey dil hâlini cânâne söylersin

Vefâ me'mûl edersin ger aceb yabana söylersin

Sebakhân-ı cefâdır şimdi ol şûh-ı sitem-güster

Hemân bîhûde derdün ol cefâ-câyâne söylersin

Tutar ol gamze kâfir- küş bedest-i hançer-i ser-tîz

Yine ey tıfl-i dil şükriün hezâr insâne söylersin

Meşâm-ı cânâ bîy-ı bahş-ı lutf ümmîd edip andan

Hevâsın olduğun ol gonca-i handâna söylersin

Ne dâniş etdi tahsîl Sebkatî tab'-ı sihir-pîşen

Ki bir nazm-ı neşât-efzâyı sen şâhâne söylersin

2.16- Sultan III. Mustafa-Cihangir- (1717-1774)

Sultan III.Ahmed'in oğlu olan III.Mustafa 1717 yılında Edirne'de doğmuştur. 1758 yılında 42 yaşında padişah olmuş, 1774'te Rus Harbinin şiddetli bir devrinde felçten ölmüştür⁶⁸⁴.

⁶⁸³ Bkz. Hilmi Yücebaş, a.g.e.,s.108

⁶⁸⁴ Bkz. Hilmi Yücebaş, a.g.e.,s.109

Sultan Mustafa'nın ilmi ve âlimleri koruyan, hüsn-i hat sanatında mahir ve güzel eserler yazan, israfa aman vermeyen, hamiyetli, zorluklara karşı duran bir hükümdar olduğu bilinmektedir.

Osmanlı hanedanının ananesine uyarak edebiyatla meşgul olan Sultan Mustafa şiirlerinde "Cihangir" mahlasını kullanmıştır⁶⁸⁵.

Aşağıdaki münacat onun şiirlerine bir örnektir:

Yâ Rab beni bir mesned-i vâlâya getirdin

Envâ'-ı inâyâtını kıldın bana ihsan

Ol şâh-ı rusül fahr-i cihan aşkına yâ Rab

Ni'metlerinin şükrüne de kıl beni şâyân

Ettin fukarâ kullarını bana emânet

Bu hizmetin ikmâlini kıl bendene ihsân

Ahkâm-ı hilâfette beni eyle muvaffak

Şer' üzre metânetle edip fâik-i akrân

Dergâh-ı muallâna budur arz-ı niyâzım

Makbûl-ı du'â kıl beni ey hâlik-i ekvân

Tuttum yüzümü Kâ'be-i uşşâkına yâ Rab

Hâk üzre döker kanlı yaşı dâde-i giryân

⁶⁸⁵ Bkz. Mustafa İsen, A. Fuat Bilkan, a.g.e., s.286

Vâsıl ola ol şâha Cihangîr tarafından

Ezkâ-yı tahiyât ile teslîm-i firâvân

2.17- Sultan II.Mahmud –Adlî- (1784-1839)

Sultan I.Abdülhamid'in oğlu olan II.Mahmud 20 Temmuz 1785 yılında İstanbul'da doğmuştur. Amcası III. Selim'in tahttan indirilmesi, ağabeyi IV. Mustafa'nın cülusu ve bunun da Alemdar Mustafa Paşa tarafından hal'i üzerine 1808'de 24 yaşında padişah olmuş ve 31 yıl hükümdarlık etmiştir⁶⁸⁶.

II.Mahmud'un adı daha çok batılılaşma ve ıslahat hareketleri ile birlikte anılır. Bu yüzden zamanında kendisine "Gâvur Padişah" denilmiştir⁶⁸⁷.

Sultan Mahmud'un klasik eğitimi dışında devlet bilgisini ve reform zaruretini, rahat bir şehzadelik dönemi geçirmesini de sağlayan amcası III. Selim'den aldığı kabul edilmektedir. Aynı zamanda kaynaklarda III. Selim derecesinde musıkide üstad olan Sultan Mahmud'un güzel besteler meydana getirdiği ve şiirlerinde "Adlî" mahlasını kullandığı hatta Osmanlı tarihinde "Mahmud-u Adlî" olarak bahsedildiği ifade edilmektedir⁶⁸⁸.

Sultan Mahmud'un bir gazeli:

Mübtelâsı olduğum ol nehcivan bilmezlenir

Bir tecâhül gösterir gaddar-ı can bilmezlenir

Bir kusurum yoğ iken biganelik tarzın tutar

Bilmezem niçin o mahbûb-ı cihan bilmezlenir

Leblerin bûs etmek için niyyetim arz eylesem

Ülfeti ketm eyler elbette yaman bilmezlenir

⁶⁸⁶ Bkz. İslam Ansiklopedisi, *Mahmud II*, a.g.e., s.XXVII/352

⁶⁸⁷ Bkz. İskender Pala,a.g.e.,s.169

⁶⁸⁸ Bkz. Hilmi Yücebaş,a.g.e.,s.117

Gamzesi târi bilir her bir gönülden geçdiğin

Lik o kaşı kemânum an be an bilmezlenir

Çerh de hüsn ü vefa yokdur bilür cânân âb

İttibâ eyler ânâ ol dilsitân bilmezlenir

Ta'n-ı a'dâdan gam u bîme mahal yok Adliyâ

Aşkum inkâr eylemem lâkin civân bilmezlenir

2.18- Sultan V. Mehmed (Reşad) (1844-1918)

Sultan Abdülmecid'in oğlu olan V. Mehmed Reşad 2 Kasım 1844'te İstanbul'da doğmuştur. II.Abdülhamid'in 1909'da 31 Mart Vakası ile tahttan indirilmesi üzerine 65 yaşında iken padişah olmuştur. 9 yıl hükümdarlık yapan Sultan, V. Mehmed ünvanıyla tahta çıkarıldığı halde halk tarafından Sultan Reşad olarak adlandırılmıştır⁶⁸⁹.

Saray hapisanesinde geçirdiği günlerde tarih ve edebiyatla meşgul olan Sultan, 1918 yılında vefat ederek Eyüp'te yaptırdığı cami ile mektebin yanındaki türbesine gömülmüştür⁶⁹⁰.

Kaynaklar Sultan Reşad'ın fazla zeki olmadığını, ancak yumuşak kalpli, merhametli, uzun sözden sıkılan zarif bir insan olduğunu; Arapça ve Farsça bildiğini yazmaktadır.

Çanakkale zaferi üzerine yazdığı şu gazel onun memleketini ne kadar sevdiğini açıkça göstermektedir:

Savlet etmişti Çanakkale'ye bahr u berden

Ehl-i İslam'ın iki hasmı kavîsi birden

⁶⁸⁹ Bkz. İslam Ansiklopedisi, *Mehmed V*, a.g.e., XXVIII/418

⁶⁹⁰ Bkz. Hilmi Yücebaş, a.g.e., s.121

*Lâkin imdâd-ı ilâhi yetişip ordumuza
Oldu her bir neferi kal'a-i pûlâd-beden*

*Asker evlâtlarımın pîşgeh-i azminde
Aczini eyledi idrâk nihâyet üşmen*

*Kadr ü haysiyyeti pâmâl olarak etdi firar
Kalb-i İslâm'a nüfûz eylemege gelmiş iken*

*Kapanıp secde-i şükrâna reşâd eyle dua
Mülk-i İslâm'ı Huda eyleye dâim me'men*

SONUÇ

Sanatçılar ortaya koydukları eserlerini topluma sunarlar. Bu yüzden sanatçıyla toplum arasında mutlaka bir iletişim sözkonusudur. Bu sanatçı bir padişah bile olsa durum değişmemektedir.

Şair sultanlar da diğer şairler gibi ait oldukları toplumun değerleriyle ilgilenmişlerdir. Çoğu zaman idarecilerin ve statü itibarıyla toplumun üstünde olduğu varsayılan şairlerin topluma tepeden baktığından söz edilmektedir. Hâlbuki onların ortaya koydukları eserler yakından incelendiğinde durumun hiç de böyle olmadığı açıktır.

İncelemiş olduğumuz şair sultanların divanlarında halkın günlük yaşayışına işaret eden veya değerlerini yansıtan pek çok ifade bulunduğu görülmüştür. Özellikle toplumun dini yapısına işaret eden ibadetlerle ilgili ifadelerin oldukça geniş yer tuttuğu ortaya konulmuştur. Çalışmamızda bu beyitlere yer verdik ancak Muhibbî'ni şu beyiti de konumuzla ilgili oldukça güzel bir örnektir;

Kâ'be-i kûyunda çün 'uşşâkı kurbân eyledük

Eski 'âdetdür nola alınna sürsen kanını

[Âşıkların Kâbesi olan mahallende, senin âşıklarını kurban ettik. Eski adettir -hiç değilse- alınna kanlarını sürerler.]

Klasik edebiyatta sevgili, uğruna nice canlar kurban edilebilecek bir varlıktır. Onun için âşıkları Kâbe gibi mahallesine gelerek, sevgili uğruna mecazen canlarını kurban ederler. Bu ifadeler gerçek hayatta, İslam dininin bayramlarından olan Kurban Bayramında hacca gidenlerin Allah'a bağlılıklarını göstermek için Kâbe'de kurban kesmelerine de atıfla bir arada kullanılmaktadır. Beytin ikinci mısrasında ise şair eski bir inanışa dikkat çeker. Çünkü eskiden nazar değmemesi için alna kurban kanı sürülürmüş. Burada da bir bakıma sevgiliye sitem ediyormuş gibi görünen şair, aslında onun güzelliğine zarar gelmemesi için bu âdete uyması hususunda sevgiliyi uyarmaktadır.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi yaptığımız çalışma sonunda dini unsurların edebiyatımıza doğrudan yansıdığı ve kültürümüzün bir parçası haline geldiği görülmüştür. Ayrıca Osmanlı sultanlarının üçte ikisinin şiir söylediği veya yazdığı tespit edilmiş, bunlar

içerisinde de pek çoğunun müstakil bir esere sahip olduğu görülmüştür. Nitekim bu eserlerden Genç Osman'a (Farisî) ait olanının dışındakiler daha sonraki dönemlerde basılmış, pek çok araştırmaya da konu olmuştur. Ancak yine de yaptığımız araştırmalar sırasında bu alanda yapılmış çalışmaların yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'an-ı Kerim

Ahteri Mustafa b. Şemsüddin Karahisari, Ahter-i Kebir, Osmanlı Yayınevi,
İstanbul,1978

AK, Coşkun, Muhibbî Divanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987

AKGÜNDÜZ, Ahmet, Bilinmeyen Osmanlı, OSAV, İstanbul, 1999

AKKAYA, Veysel, “Kâbe'nin Hakikati”, *Keşkül Dergisi*, Sayı-Güz/10,
İstanbul,2006

AKSOY, Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler, T.D.K., Devlet Basımevi, İstanbul,
1936

ALDERSON, A.D., Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı, Yeni Şafak, İstanbul,
1999

BANARLI, N. Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C/I-II, M.E.B. Yay.,
İstanbul, 2004

BAYYİĞİT, Mehmet, Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı, T.D.V.
Yayınları, Ankara, 1998

BİLMEN, Ömer Nasuhi, Büyük İslam İlmihali, Akçağ Yay., Ankara, 1996

BOZGEYİK, Burhan, Hac ve Umre Adabı, Erhan Yay., İstanbul, 2001

Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi, Ötüken- Söğüt Yay., İstanbul, 1985

CİLACI, Osman, İlahi Dinlerde Oruç Hac ve Kurban, Akyol Neşriyat, İzmir, 1980

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi,
Ankara, 2004

DİKMEN, Mehmet, Tasavvuf ve Hikmet Işığında İslam İlmihali, Cihan Yay.,
İstanbul, 1983

- Doğuştan Günümüze Büyük Osmanlı Tarihi, Çağ Yay., İstanbul, 1989
- ELGİN, Necati, Selim III-İlhamî-, Yıldız Basımevi, Konya, 1959
- EREN, Bilal, Atasözlerimiz, Cihan Yay., İstanbul, 1983
- ERGİNER, Gürbüz, Kurban, Kurbanın Kökleri ve Kanlı Kurban Ritüelleri, Y.K.Y., İstanbul, 1997
- ERİM, Şükrü, Hac Ve İrşad, Birim Yay., İstanbul
- ERÖZ, Mehmet, “Türk Boylarında Kansız Kurban Geleneği”, *Türk Kültürü*, XVII. Yıl, Sayı 211-214., Mayıs- Ağustos, 1980
- Ferhengi Ziya, Gencine-i Güftar(Farsça-Türkçe Lügat), C/I-II, M.E.B. Yay., İstanbul, 1967
- GİBB, E.J.Wilkinson, Osmanlı Şiir Tarihi,C/I-V, Akçağ Yay., Ankara, 1999
- GÜLEÇ, Salih, “Surre Alayları”, *Keşkül Dergisi*, Sayı-Güz-10, İstanbul, 2006
- HAMMER, J.V., Osmanlı Tarihi, C/I-II, M.E.B. Yay., İstanbul,2005
- İslam Ansiklopedisi,T.D.V., İstanbul, 1996
- İlmihal,C/I-II, T.D.V., İstanbul, 2000
- İNALCIK, Halil, Şair ve Patron, Doğu-Batı Yay., Ankara, 2003
- İSEN, Mustafa; BİLKAN, A.Fuat, Şair Sultanlar, Akçağ Yay., Ankara, 1997
- İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1997
- İZBUDAK, Veled, Atalar Sözü- Kastamonu Saylavı-, T.D.K., Devlet Basımevi, İstanbul, 1936
- KABAKLI, Ahmet, Türk Edebiyatı, C/I-V, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul,1985

- KADRİ, Hüseyin Kazım, Türk Lügatı, C/I-II-III-IV, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1945
- KARATAŞ, Ahmet, “Türk-İslam Edebiyatında Menâsik-i Hac Manzumeleri”, *Keşkül Dergisi*, Sayı-Güz-10, İstanbul, 2006
- KAYAALP, İsa, Sultan Ahmet ve Divanı, Hz. Akşemseddin Vakfı Yay., İstanbul, 1994
- KIRKKILIÇ, Ahmet, Sultan III.Murad, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul,1988
- KOCATÜRK, V.Mahir, Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1964
- _____, Osmanlı Padişahları, Buluş Yay., Ankara, 1962
- KOÇU, R.Ekrem, Âşık Şair ve Padişahlar, Doğan Kitap, İstanbul, 2005
- _____, Osmanlı Padişahları, Ana Yayınevi, İstanbul,1981
- LAMARTİNE, A. D., Osmanlı Tarihi, Toker Yayınları, İstanbul, 1991
- Muallim Naci, Lügat-i Naci, Çağrı Yay., İstanbul, 1995
- _____, Osmanlı Şairleri, M.E.B. Yay., İstanbul, 2004
- PAKALIN, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C/I-III, M.E.B. Yay., İstanbul, 1993
- PALA, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, L&M Yayınları, İstanbul, 2002
- _____, Atasözleri Sözlüğü, L&M Yayınları, İstanbul, 2002
- PALA, İskender, Fatihin Şiirleri, Family Finas Kurumu Yay., İstanbul, 2003
- _____,Şiirin Sultanları, Asya Finans Kültür Yay., İstanbul,2005

- RUDÂNÎ, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, Büyük Hadis Külliyyatı, İz Yay., İstanbul, 2003
- SARAÇBAŞI, M., MİHNETOĞLU, İ. , Mihnetoğlu Yay., İstanbul
- ŞARDAĞ , Rüştü, Şair Sultanlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1982
- Şamil İslam Ansiklopedisi, Şamil Yay., İstanbul, 1990
- Şemsettin Sami, Kâmus-ı Türkî, C/I-II, Çağrı Yay., 13. Baskı, İstanbul, 2004
- TARLAN, A.Nihat, Yavuz Sultan Selim Divanı, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul, 1946
- Türk Atasözleri ve Deyimleri, C/I-II, Devlet Kitapları, M.E.Basımevi, İstanbul, 1971
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yay., İstanbul, 1977
- Türkçe Sözlük, T.D.K. Yayınları, Ankara, 1969
- ÜLKÜ, Hayati, Hac ve Kurban, Bahar Yay., İstanbul, 1969
- Yeni Türk Ansiklopedisi,Ötüken Yay., İstanbul, 1985
- YEPREM, M.Saim, Hac ve Kurban, A.Sait Matbaası, İstanbul, 1968
- YILMAZ, Ahmet, “XVIII. Yüzyılda Yapılmış Bir Atasözü Derlemesi”, *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı*, Sayı-34, İstanbul, 2000
- YILMAZ, Mehmet, Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler, Enderun Kitabevi,İstanbul,1992
- YILMAZ, Nuran, *Kanunî ve Şiir*, Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay., İstanbul,1999
- YÜCEBAŞ, Hilmi, Şair Padişahlar, Yeni Matbaa, İstanbul,1960